

પિ - છા - ન

લેખક:-રવ. શ્રી ઝવેરચંદ કાળિદાસ મેઘાણી

(પ્રથમાવૃત્તિમાંથી ઉદ્ધૃત)

આજથી આઠેક વર્ષ ઉપર વડીલા રાજ્ય તાબેના અઠાણા ગામે ત્યાંના વહીવટદાર મિત્ર હાથીલાલ વાકિને ઘેર મારું જન્મ મળેલું. આંમોદર ગામના દાદાલાલ ગઢવીની જોડે ત્યાં મારો મિલાપ કરાવવાનો હતો.

દાદાલાલની ચારણી જીભની મેં જ્યારે તારીફ કરી ત્યારે એમણે મને પૂછ્યું:

“તમે કુલાને મળ્યા છો ?” મેં કહ્યું: “ના, કુલો કોણ ?”

“કુલો કાગ. મળદરનો પરજીઓ ચારણ છે; ફાટેલ પિવાનાનો છે, મુકતાનંદજી સ્વામીનો એને માથે પંજો પડતાં એના દેવામાંથી કવિતા ફૂટી છે.”

દાદાલાલના આ બોલ તુર્તજ મેં મારી ટિપ્પણ-પોથીમાં ‘ટપકાવી લીધા. આજે એ નોંધ તપાસું છું ત્યારે તેમાં બે શબ્દો અક્ષરે અક્ષર લખેલા જોડે છે: “ફાટેલ પિવાલાનો.”

આ પૂર્વેના ચાર પાંચ વર્ષોમાં ઘણા ઘણા ચારણો, રાવલો, મીરો, તેમજ બીનધધાર્યો વાર્તાકારોને મેં મળી લીધું હતું. તેમાંથી સચોટમાં સચોટ સાંભરણ મને સનાળી વાળા સદમત યુગુલાલની હતી. મળીએ ત્યારે દિવસ રાત જોડે ને જોડે ખામ્બે

પીગે, મુઠ્ઠો બેનીમે, રૂગો હરોને ને મોહનન ક્રોડીએ, તો
 જ ગાગણના હૃદયની કુપજો ફૂટે અને એ કુપજો ફૂટે તો જ એના
 કંઠમાંથી પ્રયાસગો તેમજ ડા ચેની પ્રાપ્તિ થાય, એ આયે નવ
 ગણુભાઈની માથે માગ હૃદયની નાદ જાંધાઈ ગઈ હતી એમની
 અખૂટ આદિત્ય ખાણુ તેમજ અથાક કહેણી લેરા પાણુ ત્રિઓગી
 વગરની એમની ઉદારતા તેમજ માગી મહેનત અને એમની મમતા
 એ બધાની છાપ મારા મન પર ઝીટી પડેલી. એ એક જ છાપ
 વિશેષતા વાળી હતી બીજા ઘણાંવણુને મગવા છતાં દિલની
 મોહનન નહોતી જમી રાખી

એટલે આ "કાટેન પિસાવા" નો નવો ચાગણુ ચાલુએ
 ત્યારે મારા અતઃકચ્છુમા જે એક સ્વરૂપ ઉભુ થયુ હતુ તે
 મોહનનતને લાવક સ્વરૂપ તો નમેણુ જ હશે કોઈ ઉડ ઝડપમ-
 કીયો નવિ, ને પાગીમદારાનેની જડીજુદીને નામે હાકવામાં આવતી
 દવા માફક પોતાની દલિતાને ગુરુ-પ્રમાદીતો ચમતકાર ગણાવનો હશે,
 એણુ કે કંઈક નમેણુ

તે પડી ભાવનગમાં હું રહેવા ગયો ત્યાં શ્રી લક્ષ્મીનાથભાઈ
 આવે તેમજ શ્રી નટવરયાજીભાઈ મુગનીએ પણ મેમજ કંઈ કે
 "દુલા જગનને તમે મળ્યા હો ? મગવા જેવો ચારણુ છે પડો
 કવિ છે."

પડી થોડા સમયમાં શ્રી લક્ષ્મીનાથ બ્યામની પરવાનગી જ
 મને એ માણુમની પિઠાન કરાવવામાં આવી "દરો આ ફુલ
 જમન"

પાણકોરાણુ ધોળીયુ, પાણુદારાનો ડગલો, પાણુમેગનો જ
 ફેટો, અને એક પટેડી, ડાળી ધાગી લાંબી દાદી, અને માથા પર

કાળા દેશનો ચોટલો: પાણીનાર છતાં પ્રશાન્ત બે આંખો: મેળાપ થયો તેમા કશી ખાસ ઉલટ નહિ; ચહેરા પર નવા સમાગમનો કોઈ સાચો વા ધારણ કરેલો હર્ષ પણ નહિ. આજ યાદ કરું છું ત્યારે લાગે છે કે દિદારમાં અભિમાન, કડકાઈ અને વધુ પડતી ટાઢાસ પણ નિહાળેલી. કંઈક તો બાવા સાધુ જેવા લાગેલ

ગતે એમણે ફેટા ઉતારી, ચોટલાના કંથ સમા કરી, પછી લક્ષ્મીનાથભાઈના કલા પ્રમાણે પોતાની રમેલી, દેવીની, પ્રભુની તેમ જ ચારણ "આધરો" ની ગુણિના ઝડઝમકિયા છદો ગાયા ત્યારે એમના ઘેરા, ગભીરા, મંદિર-ધુમટના ધંટ-ત્રણકાર શા કહેનો પરિચય થયો. છદોની જડબાતોડ શબ્દ-ગૂથણીને આસાનીથી રમાડતી એમની જીભની પણ શક્તિ દેખી. વધુમાં વધુ રસની વાત તો મેં એ જાણી લીધી કે આ દુલાભાઈ કોઈ રાજદરબારી કવિ નથી, પણ ધરધણી ખેડૂત છે, અમ્મચી ચારણ છે, ને નિન્નનંદ કાળે કાચો રમે છે.

જનમણ વૃત્તિવાળું સ્વરૂપ આ અગાઉની બીજી મુલાકાતોમાં ફીક ફીક દેખેલુ તેથી દુલાભાઈના આ સરકાર નવી નવાઈ જેવા જણાયા.

તે પછી આજ મુધીમાં આઠ વર્ષના તડકાઈયા આવ્યા ગયા છે. એ આઠ વર્ષની અમારી ઓળખાણ એકબીજાના અંતઃકલ્પોના સીમાડા ઓળંગીને અતરંગમાં પહોંચી ગઈ છે મારી નજરમાંથી દુલાભાઈ ચારણ, દુલાભાઈ કવિ, દુલાભાઈ લગત, દુલાભાઈ પૂજનીય પણ મટી ગયા છે. દુલાભાઈ 'ભાઈ' બન્યા છે. એટલે જ એમના કાબવસમ્મતી પ્રરતાવના લખવા બેસતાં પહેલાં મેં દિવસોની જ નહિ, મામોની મૂંઝવણ અનુભવી છે.

ભાવનગરમાં મારે ને એમનો વારવાર ભેટો થયો, ને અમે રોટલા પણ ભેળા બેસી જમતા થયા. ગીરમાં છેક ટુંળસીર્યામ સુધી અમે ભેળા ભગ્યા ને પચમા એમણે જિટ પર બેઠે બેઠે, ખાતા પીતા તેમજ સૂતા બેસતા પોતાને સજ્જતી છુની વાતો તથા વિગતો મને સંભળાવ્યા જ કરી તળાવમાંથી મહુવા સુધીની સાગરપટ્ટી સાથે ખુદી મહુવા કતપરની ખાસ્વણોના દીપણી-ગીતો અમે મહુવાની બાજરમાં ભેળા બેસીને ઉતારી લીધા.

રાવળ નદીની બાજનાંક રીયંપ્રેરતી એ રાત ડાઘાકાંક કુગળને 'ભોખીઆની બૂલ થાપ' થી વેજલ કાઠિ માતીને ચરેલા તે આયમતી સાજરે એમણે, ડાઘાકાંક પરથી મને ઉતારતે ઉતારતે ગાયેલ બજરો. મહુવા મેથળાથી મેટાની વડિ બચ્ચ નદીના સાગર-સંગમ કોટડા-ખારાને કાઠિ ભરતીના પાણી ઉતરવાની વાટ જોઈ બેઠા બેઠા આયમ-લગના ત્રણ કલાક લગી, હુ ઘેર જઈશ ત્યાં હોકરા 'શુ લાગ્યા?' પૂછશે તેને સારુ ખારાની અમુદ-જેતમાંથી અમે હીરા મોતી લેખે વીણેવી બહુરગી અને ઘાટવાટની કીખી મોટી દુર્ગીઓ નીચા કોટડામાં અધગતે આપા બીલને ઘેર રોટલા પીતા પીતા અમ એ (હવે તો ગુજરી ગયેલા) જુઝગ બીના-પટેલની લડચડતી હાલમાંથી ઝીલેલા જૂની આચીઆઈ મદાનગીના મોની કતિહાસ-દુકા લવાનીમાતાના જુરજ પરથી હિતગીને કતપર સુધીના મહુમતી-અડિયે જોતાં જોતાં દગિયાની જેત પર હવડાએ કોતરેલી ચિત્ર-નગીનુ અમારું આનંદભર્યું નિરીક્ષણ અભાવે બેસતા એ સાથે નિર્મલેલી મુખદુ ખની પળોનો કાંઈ સુમાર નથી ગમેતો એ દિવસે જાણે પાછા કદી ન આવવા જેવું કરીને ગયા છે હુ હવન-રણમાં દળને દયાંય ફકાયો છું.

ભાવનગરના સમુદ્રનીર ઉપર તેમ જ બાંધગીવાવાડનાં એકથી બીજે છેડે, ગામોબામ આ જુવાન નારજુને મે સાચા બાવથી

સત્કાર પામતો જોયો ન જોળખનારને એની જોળખ પડતા જાણે
કશુંક જાણુવા જેલું રહી ગયેલું હવું તે જોત્યી વું જડી આવવા
જેટલો આનંદ થતો જોયો. એમની મારફત મને કેક ચારણો
કયાકારોનો ભેટો થયો એમની સાથે ફરી ફરી મે ખસીયા, બાબરીઆ,
આહિરો. ધાખડા ને સાગરતીરની બીલ કામના ભાતભાતના રનેહીઓને
જોયા જાણ્યા અફીણી, દારૂડીઆ, ભારાડી, ખટપટી અને ફાટેલ
ખોપરીના પણ અનેક માણસો એમની મહોખ્ખતનો દાવો રાખે છે.
એ પણ કાંઈ દોષિતને પોતાની દોસ્તીમાથી તારવતા નથી એવાઓની
પણ મને જોળખ પડી એ જોળખાણે દુલાભાઈને અધિક અધિક
જોળખાવ્યા, ચિત્રની સાચી શોભા ચિત્રને ફરતી આછી ઘેરી ભોય
વચ્ચેથી જ ઉઠે છે.

દુલસીશ્યામની મુસાફરીનો એક બનાવ બરામત યાદ રહ્યો
છે નવા મહતને ગાદી સોપાતી હતી બાબરિયાવાડના ગરાસીઆ-
ભાઈઓનો દાયરો મળ્યો હતો તેજ રોજ રોજ દુલાભાઈને કસુબા
લેવરાવવાની ધડ ચાલતી. મનામણીની રીતો પણ ન્યારી ન્યારી હતી.
કોઈ દબાણ કરતા, કોઈ રોષ ઠાલવતા, ને કોઈ જાઈભાઈ તો
વળી એટલી હદ મુધીની ગાળ ભાડતા કે “અતે તો કાગડો
ખરોને! કાગડાના મોઢામા રામ હોય કે દો?” (દુલો કાગડો,
કેમકે એની સાખ ‘કાગ’ છે.)

એ તમામના પ્રહારો ખમી ખાતા દુલાભાઈની સામે આખરે
મે એક જુદી જ મૂર્તિ ઉભેલી જોઈ એક પવિત્ર, પ્રભુપરાયણ,
અને હાડેહાડ પરમાર્થમા ગળી પડેલ ગરાસદાર એના મ્હોમા
અપરાધ ગણીતો-પણ—

“એ ભાઈ! બાપા! પાછડી ઉતાએ તારે પગે, મારા બાપા!
ફક્ત મારે જેલું રાખ ગોક જ જાહે લે!”

જે ભાવથી આ બાળકને કચ્છે તે જ આ ભાવ હતો. ને
એ ભાવ દુલાને અફીણ લેવાગવવામા વપરાતો હતો।

ગાજો દેનારને આમા સમ્પદો મળવાવધકું મહેલ હતું; પણ
આ, પાણીનો કળગો ભરીને કસુબાની અજળી ધરી ઉભા રહેનાર
અનિમ્બની કાકલદી મટી લેતા દુલામ અને ખૂબ આક્રમ પડ્યું. છતાં
એમણે કસુબાનો છટો ન લીધો તે ન જ લીધો.

જ્યાં જામજામ વચ્ચેના સીમાડા હજુ પણ તકરાગેના લોકો-
છાટ્યા માગે છે; જ્યાં જામજામ વચ્ચેના વેર કેક વર્ષોના અધિયા
પગાવે છે; જ્યાં અફીણ વગર ઇજ્જત ન કહેવાય; જ્યાં કસુબાની
અજળીઓ દાથી જેવા નવજુવાન ગરસીઆઓનાં હાડતે ભાગી બુકો
કરે છે; જ્યાં મોડી રાત સુધી ચૂસે જારીને બેસી રહેની પત્નીઓ,
પરોણાઓ માથે રેશીઓ દાઢ ઉડાવતા ધણીની વાટ જોતી જોતી
ઝાંઝે જઈને પોતાની અમ્તવ્યમ્ત લટોને ચૂવાની આંચમાં સગમી જવા
દિયે છે, જ્યાં સ્ત્રીઓના આ જાતના ભોગે ચાવી રહેવી રાજનાં પચીસ
પચીસ મહેમાનોની યગણાઆકરી પતિને અમીરદિલને, દાનેશ્વરી
તેમ જ રાટવે પહેળો લેખાવે છે, જ્યાં મોજમાં આવેયો જમીન-
દાર પોતાને જિરફાવનાર ચારણને 'બાપડી હોકરા સિવાય' નુ
પોતાનુ મર્વત્વ અર્પણ કરવા તૈયાર થાય છે, જ્યાં ઉધાડે પગે ગૌધનને
ચારવાનું નીમ લેનાર દીકરો પોતાના મગા બાપને 'ભગતડો' ને
'બગડી ગયેલો' ભાસે છે, એવા વ્રતપરાયણ પુત્રને જ્યાં પિતા પોતે
દારૂ પીવરાવવા, અખાજ ખવરાવવા અને તરવાર બધારી ત્રાસ
રૂપ બનાવવા પોતાના મિત્રોની મદદ માગે છે, જ્યાં ગ્રામ્ય પ્રજાની
નીતિરીતિ નાશ પામેલ છે; ગરામદાગેની કાયાઓનાં હાડકા હરા-
મના બનેલ છે, રહીઆજીને અને બીજા કેક જાતની રાહોને જ્યાં
દાયદાના હાથ પહેલવી શકતા નથી; જ્યાં દેવમ્યાનો મહત્ત્વદનાં

તાદ-ચાતો જાને છે, જ્યાં જાતાગી દુનિયાના વાયરા પહોંચતા નથી અને પોતાની દુનિયાના વાયરા બધાં જોડ્યા છે, જ્યાં જૂના જીવનના ખમીર ખૂટ્યા છે તે નવા જીવનનું લોકો નીપજતું નથી, એની એક અર્ધદેવ જાણે રીતે બ્રહ્મ, ત્રિગુણ દશ ભોગવતી દુનિયામાં દુલાલાઈનો નિવાસ છે એમનું પોતાનું લાગેતું આત્મચરિત્ર મારી આમે જ પડ્યું છે ઉપર કહી તે સૃષ્ટિમાંથી દુલાલાઈ શી શી રીતે ઉછર્યા, જીવ્યા તે જીવ્યા, તેના એમાં જીવ્યો ચિતાર જે.

પિતાના નામે દુલાલાઈની મમતાવદી મેલી આગળ પ્રમને નામે એમનું નામ પણ શાપ અને વદનની વચ્ચે મડોવાયતું રોગદારી ગુન્દાજોમા જાણે તેવા જીવ્યાની પણ ધમ્મજે પતાવટ કરાની અનાડી આમ્ય પ્રગતને મયદાના વિનાશક શનણપથથી પાછા લાજવાના એમના પ્રયાગો - હેમ જન્મવા દેશી રાજ્યોની અમલદારશાહીના આકાઅવગા વહેતા ગુપ્ત પ્રવાહો વચ્ચે ઉભીને એમને આમ્યહિત સાધવાની વિટંબનાઓ આ કારણથી દુલાલાઈ એટલે ધણાધણાને મન એક અડગ કાવડો !

શા માટે એક કવિના કાવ્યસમૂહનો ઉપોદ્ધાત લખવામાં હું આ બધું ચિતરામણ કરી રહેલ છું ? એ કવિતાનું મૂળ ઝરણું જીવનની અંદરની કઈ ચીરાડમાંથી નીકળે છે તે બતાવવા માટે. દુલાલાઈ બીજાઓને મનથી માત્ર કવિ હશે, હું એમની કવિત્વ-બાજીને જીવન બાજીથી નોખી નથી પાડી શકતો એમનું કાવ્યઝરણું કાલ સૂકાઈ જાય, તો પણ હું એમને કવિ કહેતો ન અટકું. મારી નજરે દુલાલાઈની ખરી કવિતા એમના જીવનપથમાં પડી છે.

એકાપથી જાનવું એ મોહક વસ્તુ છે. દુલાલાઈની એકલપથી લાવના અતિ ભોંઠાર હશે એમના જીવનનું એક પણ તત્ત્વ એમની જીવન-સૃષ્ટિની જોડે મેળ લઈ શકે જ નહિ તે જતા

એ ગીતો નથી, પણ ગીતોના શુદ્ધેશી આખ્યાયિકાઓ છે
 ભારતવર્ષના રાષ્ટ્રઆત્મે માનુષ્યમિતી મનોવેદનાને દુલાભાઈએ
 નાના નાના કાનાખ્યાતોમા ઉતારવ છે ગાંધી-મહાત્માને જે ગણ
 પ્રવાહ દેશમા વહે છે તેની અગ્રથી નાની મોગી નહેંગ વાગીને
 લોક નાયકો પાતપોતાના જન અમૂલ્યમા લઈ જાય છે દુલાભાઈએ
 રાષ્ટ્રમજાના એ પુનિત નીરને કાન્ય-નહેંગ પોતાના વતનમા વાગી
 લીના છે લોક જીવનના તગડા તપ્યા ખેતરમા એ નાની શી નહેંગ
 ઝંટઝંટ નવો પાક નીપજારી નાખે તેવા સજવ ભનન હોય
 પગુ એ- ચારણક-ની રનિતા, રાજવ-મારી પ્રસાની ખડમા
 જવાને મદને રાષ્ટ્રમાનનાના કનારામા ગવાન, એ હગડોઈ કા-ર-
 પ્રેમીને નવનો વિનય છે

દુલાભાઈના માર્ગમા લાવવો કંઈ ગોખી નહોતી । નાગનાના
 રાજમાહમની પામે વઈ જવાનું તે તે મારી અમક્ષ જ આવતું.
 દુલાભાઈએ જવાન દીરેનો કે 'માન જે કામ નહિ' અર્થ ખેડનાહી
 અને અર્થ આધુડિયો એમનો લેવાય જ નાવના ને ચારણના હજ
 ધાગણ કરવા એમને અનેક દિશાઓમાથી દમાપુ થયેતું. પણ દુલાને
 ખીને રગ ચડ્યો નહિ. અમે જાચનાન એમા એક દુલો જ
 અજાચી રહે! અમે રાજવત ગાનારા એમા એક દુલો જ પ્રભુ
 યથને ગાનારો રહે! અમે રાજદમાગની અન્ન વારતે પૂગ
 પોશક ધારણ કરીને ને દુલો કંઈ વાડીનો મૂળો કે પાણીકાગના
 પેરણ-ધાતીઆ પહેડીન રાગજોને મગે? આવી આવી આકડી
 કામચત્તિએ પણ દુલાને ગ્યાનગ્રંથ કરવા છુટ્યું' હમે.

તેની સામે, નહિ ગર્વથી, નહિ અન્ન સર્વમાં તરી આવવાની
 વૃત્તિથી, કે નહિ કશી તોડાછથી, પણ પોતાના જીવનમા જે વાત
 સામેઆય વમી ગઈ છે તેની વિરુદ્ધ કુન્યરી દેખાડે ન કરવાની
 એક માત્ર ચરન નિગમિમાની લાગણીથી દુલાભાઈ ટપી રહ્યા છે.

એવું એમનું જીવન-ઘડતર નિદાણી નિદાણી હું મારા અંતરમાં છુપી છુપી પ્રસન્નતા અનુભવી રહ્યો હતો. (એમની આ 'અન્નચી' ટેકે એમને જે જે વિદમ્બનાઓમાં ઉતારેલા હતા તેનો પણ હું સાક્ષી છું.) દરમીયાન સાંભળવામાં આવ્યું કે દુલાભાઈએ તો ભાવનગરના મહારાજ સાહેબનો પ્રેમ સંપાદન કર્યો છે.

મહારાજ કૃષ્ણકુમારને મેં જોયા પણ નથી. એમના ભરકારો વિષે સાંભળ્યું છે ખૂબ ખૂબ છતાં ભય હતો કે રાજદરબારે ચડેલો ચારણ સહેલાઈથી રાજદરબારી બની જાય એવી અત્યારના જમાનાની તાસીર છે. દુલાભાઈને વિષે આ ભય ખોટો પડે એવી આશા રાખું છું. મહારાજે દુલાનું 'દુલાપણું' સવામત રહેવા દીધું છે. એના સ્વાભાવિક રંગેદગને બદલવાની ફરજ તો નથી પાડી, પણ વૃત્તિ સુદ્ધાય નથી દાખવી. એ જ વેશપોશાકમાં, એ જ ગ્રામ્ય સ્વાભાવિકતાથી, એ જ સરલ, સાચુકલાઈ થકી શોભતા દુલાભાઈ શ્રી કૃષ્ણકુમારના નિર્હંભી, નિરાડમ્બરી અને સરલ દિલને ગમી ગયેલ છે. બન્નેનું સૌંદર્ય એથી કરી વધુ દીપે છે.

દુલાભાઈનાં કાવ્યો કાગળ પર ઉતારીને એને પ્રસિદ્ધ કરવાનો વિચાર હેલ્લાં ત્રણેક વર્ષોથી આવતો હતો. પણ એક તો આ અલગારી માણુમને પોતાની મનમોજી માટે રચેલું પ્રસિદ્ધ થાય તેની ખેવના નહિ; ને બીજું, એમનામાં નવેસરથી ફૂટેલી નવા યુગભાવોની કવિતા વગરનો કેાઈ પણ કાવ્યસંગ્રહ નિરુપયોગી બન્યો હોત. ઉપરાંત દરબારશ્રીની ખુદની જ પ્રેરણા મળી સકી, એ હિસાબે મોડા જગ્યે લાભ થયો છે.

એમની કવિતાને કાવ્ય-કસોટીએ ચકાવવાનો વખત હતો દૂર છે. હું એમની વાહ વાહ લખીને એમને આત્મબ્રમણ નહિ

દુલાબાઈએ પોતાને જન્મ દેનાર ધગનીની ધૂળ ત્યજ નથી.
પોતાને આવડી તેની કાવ્યકૃતિઓને એમણે ગામડાનાં લોકો સામે
બલકાર્યા કરી છે. પાંચસોનો દાયગે રોય, કે પાંચ જ જણા દે,
પણ 'લગત, કાંક મલળાવરો?' એવું જ વેણુ બસ થયે.
પાંચમોની સંખ્યાથી પોરમાયા વિના કે પાંચની સંખ્યાથી કટાબ્યા
વજર એ તો દમોરની દમે ગાયા કરે.

આમ મૂળ તો જે નિઝતનદની કવિતા હતી, તે બની ગઈ
લોકમેવાની કવિતા. એક તરફ લોકજગતની જોડે જડાયથી
છવન-કડીઓ ને ખીજ બાણુ નહીં દુનિયાના પ્રાણુવાયુ પીવાની
એમની પિપાસા. એ પિપાસાનો પરિચય મને અમારા મેળાપ પત્રી
પુર્તમા જ થવા લાગ્યો. અમારી હાંટ-વોડાની મવાગીમા નાનો
એવો એક ગસાલો રચાઈ જતો. લગનની મેળા જામતગ કરવાને
ધણા ધણા લગતમિત્રોનો મોઢ આ ભૂતકાળનાં ખડેંગના અમારા
નિરીક્ષણની નવી દૃષ્ટિથી ને નવા રસને કાગલે વધ્યો હતો. જે
રમાલાની અદર અધૂર્ગ અધૂનોતુ, ધડા વગગની મુમાકગીઓતુ ને
ખીનજરો આડમોતુ ગેનક મચતુ. હમીદમીને હાંટ પરથી
નીને પટકાવાના પ્રનજો આવતા મોજની ને પગિદામની લહેંગે
વહેતી. તે બવાની વચ્ચે દુલાબાઈના ઘોળાતા મનોઆપાર કંમે
કંમે બહાગ આવતા.

‘ગાધીજીતુ શુ ? અપ્રસ્વતાનું કેમ ? ધર્મને અને વગ્ણા-
વરણીને આ શા આચકા લાગી ગયેલ છે ? તમારી આદિત્ય-કવિ-
તાના શાં રદઓ છે ?’ પ્રશ્નોનો પાર ન રહેતો ગહેંગે દોરવાઈ
જનાગી એમની વૃત્તિ નહોતી. તર્કો ને દલીલોને તોડ એ તર્ક ને
દલીલો વડે જ લાવતા. ધણી વાર તો એટલા બધા મનાવની
લામતા કે ખીજ ચડે

નાનપણથી જ અધ્યાત્મના વાયરા વાણેલા: ઉઘાડે પગે રોગ સાઠ સાઠ ધેનુઓને ચારવાનું તેમજ કુવામાંથી સ્વહસ્તે પાણી ખેંચીને પાવાનું પ્રત-નીમ રાખેલું: સ્વામીઓ ને સાધુઓના સમાગમ કરેલા: પીપાવાવ અને તુલસીસ્થાન જેવાં તીર્થો ત્રેડે દિલ જડા-યેલું: સંસ્કૃત શાસ્ત્રો અને પુરાણોનો પરિચય કરેલો: તથા ગ્રામ્ય દુનિવાની ઝઢીઝરત નિઃદગીમાં જ પૂરાવું પડેલું એવા આ માણસને સનાતની મંડકારના ચરેચરે ચડ્યા હોય, એમાં શી નવાઈ હોય !

તે વેળા આ પ્રજાપરંપરાનો બીતરી બેઠ નહોતો પમાયો. પણ તે પછીનાં બે જ વર્ષોમાં દેખાયુ કે નવવિચારોની એ સામગ્રીએ દુલાભાઈના સંસ્કારોમાં એક અજળ રસાયન નીપજવ્યું છે. ભમરીના દરમા સૂતેલ કીડો જેમ એક દિવસ ઓચિંતાનો અંગ મરોડી, પાંખો ફફડાવી, બોણુ બેઠીને બહાર નીકળી પડે છે, તેમ જ દુલાભાઈનું ચયું છે.

ઓચિંતાનું જલ્પુ કે દુલાભાઈના ગડગમકીઆ હોદોની બેડા બેડ સાદા સવ લોકડાળો પણ જન્મ્યા છે અને એ ઢાળોમાં એમણે નવભાવનાની કવિતા દાવવી છે એટલું જ નહિ, ખરા વિસ્મયની વાત તો એ હતી કે એમની કવિતામાં દેહભગીનો-સ્પર્શસ્પર્શનો દર્દલયો પ્રજા બેઠક વાણી ધારણ કરીને દાખલ થયો છે.

‘આ બધી નવી કવિતાઓ, ભાઈ! અમારાં ગામડાનાં લોકને ગમે છે. ડાચા ફાડી ફાડીને એકઠસે સાંભળે છે. વચ્ચે વચ્ચે હું દાખલા દેતો જાઉં છું. આને લીધે દેહ ભગીઆ સામેની લાગણી બહુ કમી થઈ ગઈ છે.’

આ શબ્દોમા દુલાભાઈએ પોતાની કવિતાનું નવતર ધર્મ-કાર્ય સમજાવ્યું.

કગલુ એમનાં ચારણી દગના છદોગીતો તો પરાપૂર્વની
 ઝડઝમટીયા રેલીતોજ આશરો લઈ ન્હા છે 'ધડ ધડ ધડડ
 ધડડ ધડ' રેલીની રચનાઓમા અવાજ ઢરો, કાન્ય ન હોઈ
 શકે દુલાભાઈ તો લોકકવિતાની-રામો ભાનો અને ગરમાગરમી-
 ઝોની-મીઠાશ ચાખી ચૂકેલા છે એ અભાવિક કાવ્યમાનુર્થની
 સમજ પડ્યા પછી તો એમણે પલુ એ દિશામા પ્રવળ આદર્યો છે

પરતુ એ અવાજની ઘડાટીથી મુક્ત રી, કંઈક કંઈપણની
 ભવ્યતા અને શબ્દનો ઉડાવ મેળદાર બને છે, ત્યારે—

મલા લાનુમેં માત તોરી પ્રદાશે,
 લખી ઉમતા ઓઘ અંધાર નામે;
 તુહીં ચંદ્રિકાસ્પ વ્યોમે હસંતી,
 ધરી ઝોઢણી શ્વેત આભે વમંતી
 તુહીં વાદળાં પ્હાડ માથે પછાડે,
 મરીતા બની વૃધવે ઘોર ત્રાડે;
 અપાઢે મુનીસબર અગ ઝોઢી,
 તુહીં જાણીયે પાલિયાં મેંજ પોઢી

આતુ' કાવ્યરૂપ દુલાભાઈ મજાં રહે છે અને તો અદ્ધા છે કે
 પરપરાગત શબ્દાડખર, અતિચર્યામિત અવાજોના ગગડાટ છત્યાદિ
 દોષોને ત્યજી દઈ એ દુલાભાઈ ચારણી વાણીના જૂના આમર્થ્ય પર
 બરોબર હથોળી મેળવી કાઢે, તો એમના સાથે જોરાવર કવિતા
 નીપજે ને ચારણી વિદ્યા પર મદાનો ઉપકાર ચડે મહાકા પો
 લખવામા ચાગણી છદ-ચનાનો વચાર્થ ઉપયોગ થાય તો બાગી
 મદદ મળે.

એ જ મિત્રાએ દુલાભાઈની બઝલો, કચ્ચાલીઓ, ને ભજનો વગેરે બધા બોધક પદો પણ જૂની પ્રજાલિકામાં ચાલે છે ગામડાંના ભજનિકાને કચ્ચાલીની ધૂન એકતાગ પર કાવે છે પણ દુલાભાઈની ગઝલકવાલીઓમાં માયામેળ બહુ તૂટે છે. ગ્યનાની કૃત્રિમતા પણ ચાલે છે. ભજનો રચવાની એમની કાવ્ય હજી સસારની અમારતા પ્રબોધનારાં પદોમાં જ પૂરાઈ રહે છે. એમાં કોઈ કોઈ વાર—

અણુમાં આખો વડ સકેલ્યો,
એનાં મુખ ઉંઘા મોરારણ, (૨)
દીડીનાં આંતર કેમ ઘડીયા (૨),
સૃષ્ટિના સરજણહાર—
એવી તારી કળા અપરંપારણ.

અને

જનમ આગળ દૂધ જીગતે,
તેં દીધાં તૈયાર છ (૨).
માગનાં ઈંડામાં રંગ મોહન ! (૨),
કેમ ભર્યાં કિરતાર !—એવીં

આવા જૂના વિખમ્યો પણ સરવ નવી વાણીમાં ઠીક મૂકાઈ જાય છે. પણ એમના ‘રામ રદન કરે’ ભજનમાં તો સાચું હૃદય રોયુ છે. કારણ ? લક્ષમણ-મૂર્છનો એ પ્રસંગ ખરી રીતે તો એમના પોતાના જ નાનેરા ભાઈના મૃત્યુની વેદના ચીતરવા માટે મોખમ્યો છે. એ ભજન ગાતી વેળા ભગત, સાલજનારના કલેગ હલાવે છે. એમાં છેલ્લી કડી—

સામુ ન ભોયું, હરે દલની ને દીધી રે .
ભેડી વિખોડી દીધાં ગાણું જા હરે !
‘હાગ’ લંકાને રણ રામ પોડા રે રે ..
એકવાર મળતો મારો મન હરેખા. ય રે .

બહુ વેધ છે લલમણની-મૂર્ખનો મર્મવાત તો એ છે કે 'આમું
ન લેયુ કાગ, ફલની ન ખીવી કે'.

અરે ભાઈ! તે કદી માગી માથે દિની વાત પણ ન કરી
તારા મનના ઉડા ફૂંખ, તારી માતા ને પત્નિના સ્મરણમાથી
જાગતી તારી આત્મવેદનાઓ, જ્યાં જ છું નવગીને ખેંડતો!

અવનમા અનુભવેના દર્દો મ્મિતાને કેવી સ્મૃત્તાએ બીજને છે!

એવો ભજન-રસ એમણે બનીના વિવચના મીઠો છે
ગાધીજીના ઉપવામને અવમર, વિગેરે મીને તો અત્યંતેની રક્ષા
અર્થે આદરેલા એ ઉપવામો હતા તેથી, એમણે 'ભરખર વ્રત
ભગાવો' નું ભજન રચ્યુ ગાધીજીની વિવેકજીવિથી મોનાઈ ને
'સદેશો' ભજન રચ્યુ 'માનો નવાવ' પણ ગાધીજીની અત્યંત
સેવાનો વિગેર કરનારી પ્રજાને જ મોંઘા કંપને આપનાર છે
'મોહન દ્વંડ્વો કેમ?' અને મોહનને યાજવે' એ બે પદો પણ
ગાધી-પ્રશસ્તિના છે

આ પદો દુલાભાઈને ગમે મવાની વેળા તો મીઠા લાગે જ
છે પરંતુ એ સંગીતની મીઠાશ માદ મીને ય આપણે એ ગીતોની
રચનાનો તોડ કંઈને લેઈએ પ્રચલિત ગીતો જ્યારે માત્ર વિદેશોની
લાખી ટીપનું ન્વચ્છ ધરે છે, ત્યારે આપણને એવો કટાંગો
આપે છે કે મૂળ વિચ અથવા નમિત પ્રત્યેનું આપણે માન પણ
અપમાનિત મને છે આથી ઉનટ દુલાભાઈના ભજનોમા કેવળ
ગુણરાયન વિગેરનો દર્શનો થવાને બદલે એ નમિતના અવન
કાર્યનું, ભક્તિભાવે બીનું, છતાં સુરેખ ચિત્રાકણ છે

માટે અને સીધા બાણ, ગળે ને ગામડીજી કે;
કેમ એની કગમગ કગમગ થાય;

આતમનાં જોર એનાં આસમાને, આશ્વયાં રે છ.
લાગી એને હરિજન બંધુડાંની લાય;

માહુન મારો રે તેને દુઃખે દૂખજો રે...છ.

એમ આ આખા પદમાં અંત્યજોનાં દુઃખોનો દર્દભર્યો ચિતાર ખેંચી નાખ્યો છે. કેટલે મુધી ?

વગર મજૂરીએ એને, વેઠયુંનાં મેમડ પડ્યાં રે,
અંતરમાં લખતાં અગન ઉભરાય;

પેટમાં પીડ એને માથે મેલ્યા માટલા રે,
પછી એને કેડ વીયાજમ થાય;
માહુન મારો રે તેને દુઃખે દૂખજો રે ..છ.

‘વેઠયુંનાં મેમડ પડ્યાં’ એટલે અંત્યજ સ્ત્રી ઉપર અમલદારોનાં પોટલા એક ગામથી બીજે ગામ તાણી જવાની વેડનું આસમાન તૂટી પડ્યું હોય છે. ‘કેડ વીયાજમ થાય’ એટલે એ સ્ત્રીને આ અસહ્ય વેડ કરતાં કરતાં રમતામાં પ્રસવ થઈ પડે છે. આવા લોક-ભાષાના પ્રયોગોને કારણે પદ સમજવું કઠિન પડે છે. ધીમે ધીમે દુલાબાઈએ સહુને સમજાવ્યો તેની ભાષા પરનો કાણુ મેળવવો રહે છે. પરંતુ જો સમજીએ તો તો આ અર્થભેદી બને છે. દુલાબાઈ પોતે ગામડામાં દરિયું વર્ણવે છે. હું તો જાતઅનુભવનો દોષિત છું. શાલેન્નેની રજા મહાલવા મારા પોલીસ-અધિકારી પિતાને માણે જવા માટે મને ઝેરનેથી પાંચ દસ ગાંઠની મજલ સારુ ઘોડું મળતું ને મારી દૂ-કને ઉચકવા માટે ગામેગામથી ઢેદવાડામાંથી વેડીઆં પકડાતાં, પછી એ પુરુષ હોય, સ્ત્રી હોય, કે છોકરો છોકરી હોય; જેવી ઢેદોની સગવડ

ગાંધી-ઉપવાસના ભજનમાં ખરો પોકાર એ હોં છે કે;
આલસ પાતાળ લગી એનાં, આદર્શ અધૂરાં છે રે ભાઈ (૨),
એહ...એનાં રે અટકીનાં કોઈ આર ઉઘડાવો રે...

—એનાં કોઈ ભોંકર ત્રતડાં લંગાવો રે...

એવા રે કોઈ ખૂબર લઈને રે આવો.

કાવ્ય ગાનારની નગર એ વ્યક્તિનાં અધૂરાં પડેલાં મહાકાર્યો
ઉપર છે. ગાંધીજીના છવનનું માર્મિક તત્ત્વ અર્ધ પકડાયું છે.

નેણમાં અમીઝસ, વેણમાં વરીકરણ (૨);

એને માથે મેરુ સરખા ભાર રે—

—સડે છે રણમાં સતોનો સરદાર.

આવી રચનામાં અસહી ભજનોનો મરોડ છે. માટે મને એ
મને છે. જૂનાં ભજનની રચના-કલામાં ઘણું સામર્થ્ય છે; પણ તે
તો એનો મરોડ પકડી જાણનારને જ સાધ્ય છે. દુલાભાઈનો હાથ
ભારી જામ્યો છે. હજુ વધુ જામવાની જરૂર છે.

સાંભળનારાઓને દિલ્લદર લાગેલું 'ખીલું' એક જૂમખું
પીડિત-પટોનું છે: 'દીન દવાળોનો વાસ નથી,' 'દષ્ટિના દોષ,'
'જનેતાના દૂધમાં ભાગ,' 'હાથ ભરી,' અને 'માગ મોહનની
માફી': આ ગીતો પ્રચાર-ચૂંકીનાં પીડિત-ગીતો છે. સૃષ્ટિનાં
સૌંદર્ય મ્હાલવા ના પાડનાર ગાંધીજીના મનોભાવ દુલાભાઈ આ
રીતે પકડે છે: કે ગાંધીજીને લાગે છે કે ખજખજ વહેતાં સરિતા જળમાં:-

સરિતા જળમાં સારી ભારતની,

વિધવા મુકુભારીનાં આંધુ વહે.

અંદમાં ?—

વિધુમાં યમરાજને દાર જતાં,

જાણે મીલ-મજૂરોની હાથ ઝરે.

તારાઓમાં ?—

વિણુ દોપ, હિંચા વિણુ મુંછડીયું,
જેને ફાંસીની દોડીયું પડીયું;
તઅકે જાણે માવડીના તનની—
ભરી રોપ નિરશાની આંખડીયું.

આ બધી ઉપમાઓ અર્થવાદક નથી છતાં ગીત પોતે વેધક છે કેમકે વિવિધની અદૃશ કાવ્ય ગ્યનારના ભાવોની પ્રમાણિકતા સીઆઈ છે.

તીથો, દેવમંદિરો અને શ્રીમતાઈ તેમજ પંડિતાઈ ઉપર ચાલખા ફટકારનારા દુલાભાઈએ કાઈ કાઈ દેહાંજે તો કટાક્ષનું ભારી કાતિલ પાતુ કાઢ્યું છે અધ્યાત્મવાદની અટપટી દક્ષીણાજી કરુ નારનો આ કેવો ફક્કડ માર્મિક ચિતાર — પ્રભુ કહે છે કે

મને હોય હીઠા નજરોનજરે,
એવી ખાંધું ચડાવીને વાતુ કરે;

ભરમારો નહિ, ભોળાં, માનવીઓ ! એની લૂખી-
દક્ષીણામા સાચ નથી;

કાળા પથરે રાં એના ઝાળજમાં, મારો દીન-
દયાળુનો વાસ નથી.

મહુવા-કટપરની ખાગ્વણોને અમે સંગાથે નિહાળી, સંગાથે સાંભળી, એ ભાગીદારી વાતોએ દુલાભાઈના દિવંગા ઉડે વાસ કરી લીધો. ‘સોરઠને તીરે તીરે’ નામની મારી એ પ્રવાસની ચોપડીમાં મેં એક અંગ્રેજી ગીત ટાક્યું છે, એમાં ખલાસીની માતાના મનોભાવ આલેખાયા છે એમાથી પ્રેરિત બનીને દુલાભાઈએ ‘મરણુની લે’ર’ અને ‘વેરણુ લાગે વાદળા રે’ જે એ બેદક ગીતો જે આં અંગ્રેજી કવિતાના ભાવોને એમણે આદર્શી અહેસાસથી ખચ્યાં લીધા.

ખારવાના દુ ખનુ ગાન મને લાગે છે કે ગુજરાતી કવિતામાં આ સૌથી પહેલુ જ આન પામે છે ગુજરાતી કવિની દષ્ટિ ત્યાં સુધી પહોચી જ નથી અને ચારબુની કવિતા તો ગદ્યારા ખારવાની માતા, બહેન તેમજ બાળકના આમુર્માં પોતાની લેખણ બોજે, એ એકદમ ન મનાય તેરી વાત છે.

મોરવાઓ મસ્તાર આરાધ્યો આપાઠ ધડક્યો આખુ લ્યોમ વાદળાઓથી રૂઢાયુ ધ્રિ દટે પટે-સમથેરે ખેલવા લાગ્યા. અને શી મુદર લોઢ કંપના ! —

‘વીજળીના. વેસા થયા રે !’

તથા

આથે ઓદીને કાળાં મક્કીગ,
ત્રેમંડ ચડી વાદળી રે.

લોહજીવનના અધારા ખૂણામાં પડેલો આ ચારણુ જીવાન પ્રકૃતિનુ કેવુ કાવ્યમય દર્શન કરી જાય છે !

એની ઝગતુ તોફાની સમુદ્રમાં પણ ચેરતે ખાતર ખારવો જીવાન ખેપે ગયો છે ને સારા સસારને મીઠી લાગતી એ પહેલ-વહેલી મેલ-વાદળી એ જીવાનની માતાને, બહેનને, તેમજ પત્નિને દુસ્મન જેવી લાગી. કેમકે દરિયામાં તોફાન ઉડવાની એ એધાણી હતી. ધરતીને જે સુખરૂપ, તે દરિયાના માનરિને દ્યોર આકૃત રૂપ !

એ ત્રણેની મનોદયાના રંગો ફુલાબાઘએ ખરા લોકકાવ્યની જૂમિકા ઉપર ઉતાર્યા છે. બહેનના લાવને એમણે જેજ પક્ષિમાં પકડ્યો.

એને ગમાણો ગમ્યો સસાર,
વીરાની મીઠી મીઠમાં રે

અને નમાયયા નવાપા, બે બાગકોનુ વર્ણન—

એવાં ધરતી ધાવીને બાઢ્યેન,
નાધારાં મોટાં થયાં રે.

પછી સ્ત્રીનો ચિતાર આવે છે. એ ચિતાર ન જુસાય તેવો છે--

એને ના'તી રે સારુ ને ના'તી નણુંદ,
પરણ્યાની મહૂલીએ રે;

એમાં રદ્યાં બેઉ એકજ રાત,
સવારે રાઠ રાણુગારીયા રે.

‘પેટડીઆને ડાજ વળતે નિસે જ વળાગ્યો દતો;’ ‘અપાદ ધણેણ્યો ને બાજ જેવો લાગ્યો.’ ‘આતમ-પપ્પી એનાં રૂદ્ધી ઉઠ્યા.’ ‘એના પિયુનાં વહાણ પાછા ન આવ્યા.’ ‘સમદર એને દાવાનળ થયો.’

આ બેઉ ગીતોની જોડે જ મૂકવા લાયક ગીત ‘સાભર્યા’ છે. એ ગીતમા દુલાબાઈ મહુવાથી મુબદ્દને જળમાર્ગે આગબોદ માંથી નિહાળેલ સોરઠી કિનારા પરના ફેટલાક રથજોનાં તેમજ પોતાના-નિજના જીવન-બાવોના કરુણ સ્મરણા આપે છે:

જોયુ જોયુ કાંઈ જુગનું જુનેરું ચાંચ જો,
દરિયાના સાવજ ચાંચુડા મને સાંભર્યાં.

પીપાવાવ જોયુ, પીપો ભગત સાભર્યો પત્ની એની નાનકડી કથાનો ઉલ્લેખ આવે શિયાળબેટ દેખીને સગાળશાની ઘાતકી કથા સ્મરે છે ને એ પાખડી ધર્મ પઠ, એ ચગાવતી માતાનાં આંસુ પર પોતાના બાવો ઠાલવે છે ચાંચુડા મહાદેવની મોરણીની પ્રેમકથા: ગીરના કુગરાને જોતાં ત્યા બનેલી પ્રેમવટનાઓ: અને ગીરની નદીઓના લયાનક સ્વાનુભવો ગીરના લોકો પર પડતા ત્રાસો: વગેરે વાતો એમણે સદૃશ્યતા પર્વક ગીતમા ગૂંથી છે. કોઈ કોઈ ઢેકાણે એમનું પોતાનું સાહસમગ્ત પહાડી જીવન ડોકિયા કરી જાય છે:

એકલોટા કુંગરડે કુંગરડે હું આધડયો.

ને એવી ભયાનક મેઘલી રાતોમાં ગીરની અંદર—

એવી રાત્રીમાં મને ફરવા થાય ઘણા કોડ જો,
 ઘોડાલડી પડાણું 'લખી' મારી ફોજડી;
 એને ઉતારું હું ઘેલી નદીઓનાં પૂર જો,
 નાનપણના દનડા એ મારા મને સાંભર્યા.

ઇતિહાસ - જુગોળને રંગે રંગાયેલી આ કથાકવિતા મને
 સહુથી વધુ ગમે છે. દુલાભાઈની કવિતાને આપી વધુ સમીક્ષાની
 સરાણુ પર અડાવવાની મારી ઇચ્છા નથી.

લોકજીવનના ખાસ રંગે એ રંગાએલા છે: લોકસાહિત્યમાં
 રહેલી ખૂબીઓની પિછાન થવા પછી પોતે એ ગીતો-કથાઓને
 પોતાના લોકોમાં ઉતારી લીધાં છે: ને ત્રીજું, એમને નવા યુગની
 પ્રગતિશીલ દૃષ્ટિ છે. લોકોનાં દુઃખ ધોને કહેવાય, એ દુઃખની
 લાગણીમાં શો ગા ગાંડી વેધકના પડી છે, કવિતામાં એ વેધકનાને
 ઉતારવા માટે કેવા સંયમભર્યા સંપ્રદાયેખનની જરૂર છે, વગેરે
 જ્ઞાન આ પદાડના આવડે, આ પ્રકૃતિને બોલે ધાવી રહેલા માનવને
 ઘણી વહેલી વરી ગઈ છે.

હવે તો એમણે બાળામાંથી અશુદ્ધિઓને ચૂંટી કાઢવાનું રહે
 છે. મેં એમને કહ્યું છે કે 'જાણ, ધમને જલ્દે પ્રેમ, વશીકરણને
 જલ્દે વચીકણ, લોડને જલ્દે લોચ, જેવા પ્રયોગો નં ચાલે:
 ઘેલી યુદ્ધમાં નો તારા-કુદમાં એવો અર્થ કદી જ અથ ન
 બેસારી ગમવા આગળી જદામાં લીધેલી એ છૂટ નવા સાહિત્યમાં
 ન ચાલે. વળી માવામાં તમે લાંબા દુઃખ ઉચ્ચાગે વડે જ માત્રાએગને

તાણી તૂગી છેડા મેળવી દુઃખ શોધે છે, પણ કાઈ જાણેન કવિતા તમારા એ દોષને નહિ નાકી શકે માટે ખુબ નવું આદિત્ય વાચી ભાવાને વિષે ચોખ્ખું ખ્યાલો ધરી લેવું જુની, લોકઆદિત્યની, તેમ જ નવી, સાક્ષી આદિત્યની બેઉ કવિતાનું પરિશીલન કે તારહેને રચરચિ જેની આજુબાજુ છે એવા મનુષ્યને કાઈ પણ કવિતાનું વાચન નહિયું નથી, પત્રી ભલે એમા કયગે વળો હોય ગેરરીતો રસ ચૂમાયા પત્રી છોતા આપોઆપ યુક્તાઈ જાય છે.

ને કવિતાનો જે પ્રેરણા લાગત હોય તેના, નવું નવું જાણવા નિહાળવાના તલમાટને તો કદિ જ પૂર્ણવિરામ નથી મુખપુ દુલાભાઈ કવિતાના આચાર ઉપામક બની અચાક આરાધના કર્યા જ કરે એવું હું માનું છું. 'દુલાભાઈ' તો બધા જ બને છે.

ભાવનગરના ગ્વ'નમેવી અને ડાડીયા કેળવણી અધિકારી પાસે મારી એક જુની માથના છે કે 'દુલાભાઈ' તમારો રત્નભંડાર છે સચોટ રોમનો કહેણી છે એમને રોમરોમે પહોંચી જીવનના સરકાર સીઆરા છે શા માટે આવા કથાકારને અને કવિને તમે તમારી શાળાએ શાળાએ નથી લઈ જતા ?

આપણા શાળાશિક્ષણમા અત્યારે એક સજીવની-તત્ત્વની ખોટ પડી છે વ્યાકારની, કવિતાકારની ખોટ આપણે જુના જમાનાનો ભાટાઈ નથી જોઈતી, માટે જ આવા વિવેકી લોકજ્ઞાનીનું ત્યા ખરું સ્થાન છે

મુંબઈ ૩ ૩ ૩૫
મહાશિવરાત્રિ

}

કવેન્દ્ર મેઘાણી

સા યો સા ચ

(પ્રથમ આવૃત્તિમાંથી ઉદ્ધૃત)

મારી ઝોળખાણુ તો શ્રી. મેઘાણીભાઈએ ગરાગર કરાવી દીધી છે. કેઈ કેઈ ઠેકાણે “અશાઢિ સુ નીલગર” અંગ ઝોડી,” “દીન દયાળુનો વાસ નથી” અણુમાં આખો વડ મઢેલ્યો”—એવી એવી લીંટીઓ વીથ વીથ કઠીના છદોમાંથી ચકરી, જાઈને દાવે પોતે પણ નહિ ધાર્યા હોય, એવાં પુદનાં વખાણુ ધઈ ગયાં છે. એ એમના અંતરાત્માનો અણુધાર્યો પક્ષપાત મને લાગે છે. ખસ્તું તો એ છે કે જે વસ્તુને “કવિ” અથવા “કાવ્ય” કહેવાય છે એને અને માટે તો મને લાગે છે કે પૂર્વ પશ્ચિમ નોટલું જ છેડું છે.

મારા ઘણા મિત્રોને હું માચો માચ ઘણી વાર કહું છું કે મને કવિ ને ગદ્યે જોડુત કહો તો વધારે આરં.

આપડીમાં જે ગીતો છે તે તો મારું મન મનાવવા પૂરતાં જ છે નથી પિંગળનાં માપ કે નથી અલંકાર કે નથી કેઈ પદ સાહિત્ય કે નથી કાંઈ અર્થવાહકતા. “તબકે જાણી માવડીના તનની જરી રોષ નિરાશાની

શ્રી હુલા ભગત

કાગવાણીના કર્તા.

“નિજ જ્ઞાતિમા એ નિરખી નિરખી
મારા જીવનમા મને સ્વાદ નથી”

આંખડીયું” એ લીંટી નીચે પિછાનમાં મેઘાણીભાઈએ થોડાક પક્ષપાત કરતાં સાવ સાચે સાચું લખી દીધું છે. મારામાં કવિતાનો નિર્મળ ધોધ તો નથી જ. પણ નાનું અને ટાઠું ઝરણું કડીઓ મેળવવા પૂરતું હોય તો તે સ્વામી સુકેતાનંદજીની જ પ્રસાદી છે.

ચારણી સાહિત્ય, ચારણી ભાષા સાચો સાચ કોને કહેવાય તેના પૂરા માપની મને ખબર નથી. ક્યો છંદ કેટલી માત્રાનો કે વર્ણ મેળનો કે ગણ મેળનો બને છે, તે પણ હું જોઈએ તેટલું જાણી નથી શક્યો. શબ્દાડંબર અને નાદવૈભવ મારા ઘણા છંદોમાં આવે છે કે જેમાં કલ્પના નથી હોતી.

કળાદી અને લજનો તો હું લાંબા રાહથી ગાઉં છું એટલે ક્યાં કેટલી માત્રા જોઈએ તેની ત્રુટીની મને ખબર નહિ પડી હોય.

આગળ લખાએલ બધાં નવાં ગીતો પૂ. મહાત્માજી પ્રત્યે મારી જાગેલ પવિત્ર લાગણીઓ પછીજ રચાયાં છે. લખવા તો એ જ માથું છું કે, “ગૌવન ચરાતો લકુટીકો કર ધારિકે” “પૂર્વને નાતે” ના કવિત્તમાં મેં કહ્યું છે તેમ હું ગાયો ચારનાર ચારણ છું. પણ ઉઘાડે પગે અને ઉઘાડે માથે ચારતો, એ સેવાનું ક્ષણ મને લાગે છે “કૃપ્ત અપનાયો નાતો પૂર્વકો સંભારિકે.” તેક નામદાર

મહારાજા આહિએ મને અપનાવ્યો અને ઢંગધડા વગરનાં
પણ તેઓથીને ગમેતાં મારાં ગીતોને છપાવી ગહાર પાડ્યાં.

કાવ્ય રસમાં લીંબતોએલ મહાકવિઓની પણ ખામી,
વિરુદ્ધ પ્રકૃતિવાળા કાઢે છે. ત્યારે હું તો કવિના
પરદા આટે “આર્યા આર્ય એકુત.” એટલે મારાં કાવ્યો-
લજનોમાં ખામી હોય એ કંઈ જાહુ નવાઈની વાત મને
લાગતી નથી. રામાયણના પ્રારંભમાં જ મહાત્મા શ્રી
તુલસીદાસજીએ કહ્યું છે કે:—

સરસ હોય અથવા અતિ ક્ષીકા;
નિજ કવિત્ત કેહી લાગ ન નીકા.

શ્રી મેઘાણીલાઈએ પ્રસ્તાવના લખી મારી ચોપડીને
પ્રાણવાન બનાવી. કારણ કે હું મદનો તેમનો લાઈજ
હું માટે.

કાગ હુલા લાયા
પરજીયા ચારણ
મળદર.

પૂર્વ ને ના તે.

કવિત

“નાગર ન હોં મેં કાવ્ય સાગર ન હોં મેં ‘કાગ,’
ગૌવન અરાતો રલકુટીકો કર ધારિ કે;
કદાનન કિર્યો મેં કૃષ્ણ નામકો અરાધ્યો સદા,
ગોહી પહચાન્યો કૃષ્ણ ભૂપને નિહારિકે;
ગુરુકે પ્રસાદ જ્યેતિ કાવ્યકી પ્રકાશી ચિત્ત,
તાહિકો બદાર્થ ભાવનંદન વિચારિકે;
તપમેં તપ્યો રુ રયામ જપમેં જપ્યો તો આજ,
કૃષ્ણ અપનાયો નાતો પૂર્વ દો સંભારિકે ” ૧

ઉદ્ભવ સુનાયો ધ્રુવ બાલકો બતાયો જ્ઞાન,
યો ન ચિત્ત લાયો નંદ જયો ગિધુટે નહીં;
ઔરહું કરાયો ઉષ્ણ તૈલમેં જરાયો તાત,
તાર સુધન્વાકો દેખો શામસેં તુટે નહીં;
દિવ દુષરેકો ઘેર્યો ઘોર કુ દરિદ્રતાને,
હિયમેં બસાયો હરિ ગિપત્તિ છુટે નહીં;
“કાગ” કયા બખાનો કૃષ્ણ નામકો પ્રભાવ એસો,
એક બેર લગ્યો ફિર છટ્યે છુટે નહીં. ૧

મેકે નામદાર મહારાજ આદેખનો હાથ ભાવ.

“હમ હૈં નૃપાલ ત્રાહ તારન હમાન ધર્મ,
દેશ હ હમારા ભૂપ વોડી વૃત્તિ સુત હ,
રૈયન હમારી હમ પ્રજાકે રછનહાગ,
ઈસી કાજ લરે આગે કયોં ન ચમદત હ;
નિજ દેશવામી કૃપિકાગી મહેનતને,
મેરે મિંહઆસનકી નીંવ મનપૂત હ,”
નંદકોરણાકો જાયો કૃષ્ણ તો ભનંત રૈયમે,
“ભારતકો ભવ્ય ભક્ત વોડી જનપૂત હ ”

સત્ય વૃત ધારી મેં તો “કાગ” કવિ ચારન હો,
આચનકો ગાઉં કશી આવે દિલ ગાના તો;
દુખનકે હેતુ જયચંદન કયો જન્મ દેતી,
રહી પછિતાતી કયોં ન આવે શરમાના તો,
છોટે મુખવારે હમ તોહી કયા શિખાવે, માત!
તોકો દુખદાઈ ઉન્હે હોય બે રગના તો,
કૃષ્ણ જૈસે, મયા ! પાંચ દુનિનકો જન્મ દે દે,
(ફિર) તેરો દુખ રહે મોકો શૂલી ચઢાના તો. • ૪

અમારો ધણી.

સ વત ૧૯૮૯ ના અત્ર માસમા નેકે નામદાર મહારાજ સાહેબનો મુકામ પોર્ટ આલ્બર્ટ વિકટર થયેલ ત્યારે તેઓશ્રીની સાદી રીતભાત અને પ્રભાવે મ જોટલો મે જોયો તેનું વર્ણન કરીને કહી ચલાવાવેલ છદ.

૯૧ દુમિલા

નિજ રોજ વધારવા કારણોએ, જેના રક્તને નેત્રમા ક્રોધ રમે,
એની પાસજતા થકે સહુ માનવ, (એને) એકલા લબ્ય અટારો ગમે,
વ્યસને વ્યમને વધિને વધિને, નૃપ ઓગ હજારોને દાહ દહે,
ત્યારે કૃષ્ણ ભૂપાળ હૈયે હમિને, હસતે મુખડે દિન રાત રહે ૧

અવશેષ વિચાર ભુગાર રહ્યા, કે રહ્યા અખળા પરની હરવા,
ફરવા મસતી કરવા કે રહ્યા, વિશ્વામ દઇ જન છેતરવા,
નિજ રેયતના ઉના લોહી પીવા, કેકે રાજવી રાક્ષસી મુખ ધરે,
ત્યારે કૃષ્ણ ભૂપાળ પ્રજાહિતના, મુખદાયક રોજ વિચાર કરે ૨

કોઇ જાય હિમાળા કે પ અગિની, કોઇ મઠ-ઉટાકાય ગિર ધરે,
કોઇ માતેય ગાગર પાર ગયા, બાણ છૂટયા એ દેશ તણે પીંજરે,
નિજ રેયત હૈયાના વાસ તણ, પરદેશ ઘણા નૃપતિ દગશે,
ત્યારે કૃષ્ણ ભૂપાળ મુખ ગ્રીષમે, નિજ સાગર તીરેય વાસ વસે ૩

મદિના તરો! સાગર ઘોર મહા, ઉછળ્યાન તજ મહા બળિયા,
ખાન નીચના ગદ્યમૌ જોધ-નગા, કેતા નજમા આજ ફરી વળિયા,
કોઈએ પ્રાણ કર્યો કોઈએ મિત્ર કર્યો, કોઈએ લીશાને સુખીને ઉધર્યો,
ત્યારે કૃષ્ણ ભૂપાળ પ્રમહિત-દારણ હાથને દેશ નિ લલ કર્યો ૪

હી'ને ગત કહે રજની કહે હી', નિજ સ્વારથની બધી બાણ રમે,
કોઈ ઇન્દ્ર હરિ કે કુબેર કહે, એવા ખોટ બાવા એને ખૂમ ગમે,
નૃપ કેક પ્રુથ્વામતિયા મદિની, દવિતા સુણીને ખોટા શીશ ધુલે,
ત્યારે કૃષ્ણ ભૂપાળ સુઆરણ સુખથી, નજ પ્રજના મંગલ મુલે ૫

પડની પડતી ડગવા ભરતી, ભયભીત છુધાની જુરો મૂતી,
કદહીણ બની હીણ માન બની, નિઃશ્વાશિન દૂગળડી જુતી,
એને જોઈને હાથ કરે, કેલ ગાજવી સાગર સહેલના મત્ર જયે,
મારા બાણુડા રા તને કાગજડે, ગૌમાનના દુખની જવાળ તયે ૬

ઉપરનો છંદ સ્ત્રીમ્લ સાહેબના નામથી ઓળખાતા જંગલોની ઓસરીમાં એના અર્થ કરી મેં નામદાર મહારાજ સાહેબને સંભળાવ્યો. તેઓશ્રીને ખૂબ ખુશી થયેલ જોઈ મેં એક વિનંતિ કરી. એ વિનંતિ એ કે 'આપ મારે ત્યાં પધારો' એ વખતે આમંત્રણ વિષયનું એક ગાયન ગાયું. જે સાંભળી નામદાર મહારાજ સાહેબ તથા મે. અનંતરાયલાઈ સાહેબ મારે ત્યાં પધાર્યા અને ચારણની મદૂલી પવિત્ર કરી.

મારે આંગણિયો

તમે આવો તો ગોહિલ નાથ સાથે મોતીડે વધાવું રે,
મારે આંગણિયો-મારે આંગણિયો. ટેક૦
નીલમ મોણિકનાં નામ લખાવું ને હીરાના ચોક પૂરાવું રે-
મારે આંગણિયો,
રૂપા કેરા પાટા પથરાવું ઉપર સોનાનાં સલુન જોડાવું રે-
મારે આંગણિયો. તમે-૧
સિલોન દેશનો હાથી મંગાવું ને આપની ઘોળ કરાવું રે-
મારે આંગણિયો,
આલે અડિઆ મારા રંગ ખેરંગી 'પેલેસ' માં પધરાવું રે-
મારે આંગણિયો. તમે-૨

સહી મુગ ધીને કોરણીયે હું ઠં-તુરીના ખોળલા વેરાવું રે-

મારે આંગણિયે,

શુભાંગજળના લાર્યા કુવારા એને ધીમા ધીમા છંટકાવું રે-

મારે આંગણિયે તમે-૩

પુટાદાર સહી નજમ ગિછાવું.

ઉપર પુલિઆળા જલેગ પધરાવું રે-

મારે આંગણિયે,

કૃપામહારાજ! ને કૃપા કરે તો

એક 'સુવાવડખાનું' ખોલાવું રે-

મારે આંગણિયે તમે-૪

ઝીલતા ધીમે ધીમે હગલે મહારાજ આલે અટકેલી
મારી મહેલાતમાં એટલે જીર્ણ મટૂલીમાં આરામ
ખુરશીએ બિરાજ્યા.

પેરમનો નાથ-પાંચ લાખનો લાગ્યવિધાતા, હું
ગરીબ ચારણને ત્યાં કેમ પધાર્યા હશે ? એ વિષયનું તુરત
એક ગાયન થાદ થડયુ એટલે મહારાજ આગળ જોડ્યો કે:-

કુમારશ્રીને છાના રાખવા બીજાં ઘણાં હાલરડાં ગાય છે, પણ એમને તો જુદું જ હાલરડું સાંભળવું છે.

આંખના લાવથી મહારાણી સાહેબને બાળ મહારાજ સમજાવે છે કે, ‘મને તો મારા વડવાઓનો ઇતિહાસ હાલરડામાં સંભળાવો તો જ છાનો રહું.’

એ વાત મહારાણી સાહેબ સમજી જાય છે. કુમારશ્રીને છાના રાખવા, ગોહિલ વંશની વાત ઉપરાંત આદર્શ રાજાઓનો ધર્મ, અને એકાદ લીંટીમાં મોસાળ પક્ષના જાત અજાતનો “બૂચર મોરી” નો પ્રસંગ પણ હાલરડા રૂપે ગાય છે.

ભાલો કા ધારીને ભૂપતિ, ઘોરા ઉપર આવે
એ વખતે મને આતાભાઈની, અણમાઝ મધાળી આવે
હથે આવે આગળનો નૃપતિ

હ ઢાળીને ઘેર કરી ધરતી ૩

પહોર પટોઝ Cલે પગ નહીને, ટેવનની અરજી મુણતો .
ગગાજિજો ગોહલ ભૂપતિ, પૃથ્વી ન પગલે દુપતો
મૂરજ બોમ ચડી જાતા

મુકોમળ ગાવ જાને ગતા ૪

(હકું) ચારણની ઝપડીએ જાવાના, આપે ન કર્યા ઉધારા
(તેથી) ભાવન હ નૃપભાવ ધર્મને 'કાગ' મહૂવીએ પધાર્યા
હવે ઢોઈ હ ખ નધી દોમતુ
ભાગીયુ કિશાન મુખ હમતુ

૫

x

x

x

કુમારશ્રીને છાના રાખવા બીજાં ઘણાં હાલરડાં ગાય છે, પણ એમને તો જુડું જ હાલરડું સાંભળવું છે.

આંખના ભાવથી મહારાણી સાહેબને બાળ મહારાજ સમજાવે છે કે, ‘મને તો મારા વડવાઓનો ઇતિહાસ હાલરડામાં સંભળાવો તો જ છાનો રહું’

એ વાત મહારાણી સાહેબ સમજી જાય છે કુમારશ્રીને છાના રાખવા, ગોહિલ વંશની વાત ઉપરાંત આદર્શ રાજાઓનો ધર્મ, અને એકાદ લીંટીમાં મોસાળ પક્ષના જામ અજાણનો “લૂચર મોરી” નો પ્રસંગ પણ હાલરડા કહે ગાય છે.

હાલરડું

(‘આજમાં બેગેલ ચાંદલો ને જીજ્ઞાસીને આવ્યા બાળ-’)

(એ-સિવાજીના હાલરડાનો શબ્દ.)

હાથ હિંચોળીને તાણતાં દોરી, હેડે હેત ન માય—

માતા ગાય બાળનાં ગાણાં....

(તોય) વીરોજ દેય નઈ છાના.... ટેક

પારણામાંથી મુણુવી છે એને, વશ ગોહિલોની વાત....

આંખેથી બાળ સમજાવે....

(મને) તે કેડે નીંદર આવે....” ૧

સાંભળે સૂતો વાળરાત્ર, માએ મીઠી માંડી વાત—

‘ગોહિતોનું મિત્ર છે ન્યાસ’....

ગંગાજળ કુળ છે તારું.... ૨

બ્રાહ્મણ વંશ્ય ને શુદ્ધ માટે રૂઢી, ‘ગંગમાતાજીની ધા’...

ગંગપૂતોનું તીર્થ ગતાવું....

(એને) પ્રજ્ઞના દિનમાં નહાવું.... ૩

જોલ અકુર જેનાં કાછ અણકગ, જેને દેશવણું અભિમાન....

પોતાની ભોમકા માટે...

ભિનાં ભિનાં લોધ પંથ છોટે.... ૪

મિંહ માફના! તુ રાખીશ મા, જાણી પડેજોની પ્રીત....

ધરે ધર થોડલાં હાંડી....

પ્રજ્ઞની સુવ હાલાકી.... ૫

આપ્તજનો ને ભાયાતને. બાણુડા! જલજીવે પોતાની બાંધ....

એની જાળીર ન લેજે....

એને દુઃખે લાગીજો થાજે.... ૬

સુખ દુઃખે અમલાવ દૃઢે, એવા ગંગપૂતોનાં નીચ....

એટલું, મારા પ્રાણથી વહાલા...

લખી રાખ, દુષ્ટના લાલા!...

આંહિનું સુધારી, બાળ-મારા ! ઉર, ધરને ઈશ્વર ધ્યાન—

સાંભળ પેરમના રાજા....

દેશુના મોહ નોંચ બાબા.... ૮

આશરે આંખો ન આપીઓ રે એક, સમજાવો શિકાર—

ક્ષત્રીવટ ધર્મને પાર્યો....

(તેલી) ખાંડાનો ખેલ સ્વીકાર્યો... ૯

ચારણીને ભેડી ગાંતીએ કે એનાં વાવણીના ટાણું વચ....

રહેપાળે ધર્મ અંભાર્યો....

ધોંસઃ ગળે ધન-ધાર્યો ... ૧૦

ગેટલા તારા જ પહાડ લે , ની મા ફેરા દાણ ...

સુંળી શાલ લાય પછાડી....

આંખો મોટી ફેળ ઉપાડી.... ૧૧

૧. ખેડમદથી સેનકજ ગોહિલ ગિરકમા આવ્યા ત્યારે જુનાગઢના રા'કજાદના કુમાર ખેંગાર એક વખત શિકાર નીવેલ. તેના શિકારને એક સમયે ગોહિલોના મુવાડામાં જનો રત્યો ખેંગારે માગણી કરી પણ આશ્રયદાતાનાં ગિરક ધારણ કરનાર ગોહિલોએ રાસનો આપ્યો નહિ. એમાં લડાઈ થઈ હતી.

૨. દેખાળે ગોહિલ એ સેનકજના બાઈ થાય. એક વખત એક ચારણે બજારની સાથે ચોતાની સીને વાવણી કરવા સાંતીએ ભેડેલ. તે ભેડેદેખાળે ગોહિલે ચારણનાઈને કાંચેથી પોસડે પોતાને કાંચે લીધું. એની પાંચેલી જમીનમાં કરગટે કરસડે જુવારને જાડે એની પાકમાં. એ મોટી લઈ નિર્ણયી ચારણ એના દરબારમાં ગયો અને પોતે પસ્તાગો છે એના ન્યાયને દૂદો બોલ્યો:

નારો દત્ત જડખા. નવરંગ મોની નીપજો;

તો વજારત વડ વાર. દો આખો દેખાળે.

મોખડો ઉઠ્યો મામલેરે તેરી, શાહ પામી ગ્યો ત્રાહ—

જેડી જુદ મજલૂ લાખી .

(જોની) 'ખદડપ' મા ધડની ખાલી ૧૨

રામદાસ જના ગીએ ને ઉદેયુના ખાધેલ અન્ન—

આવી રહેચ્છ ફોજ હજાર

તેરી' રાખા આઠશીશ ઉતાર્યા ૧૩

વખતમિહે વગીઓ મામા રામે રામે ઝી-યા ધાવ—

એના દળ નીકડા વેડયા

(દાદે) નતા નતા લોડ ખઉ ઝેડયા ૧૪

૩ ગોહિલોમા દરિયા પર ગાળ્યના ગલેરા માડનાર વીર મોખડોજી મોલીશા નામ દિલીની રયાસતના પાઈ એક વાદિયાના એમલે દાણુ લીધા એ વખતના દિલીના બા શાહ મદનુ તરખને વાગીએ ફરીઆઈ ઠી. બા શાહ પોતે ફા લઈ ધોરા પર ચડરા મોખડોજી બહુ બડારીધી લડયા તેનુ માથુ પેધામા પડુ અને ધ. લ ના લડતા ઠેક ખડપર મુધી મડુ ખા મા દણુ એ શરૂ જુઝાર મોખડોજીની દેરી છે

૧ રામદાસજી હાલિવ કાઠીએ યાત્રા કરવા જતા દત્તા રસ્તામા તેઓ યોડાક દિવનુ ઉદપત રો ભા દત્તા એચિતા બા યાદી ફોજ ઉદે પુર પર ચગી આવી દત્તી, ચાગમ રસજી રાજુગાંડી ફોજને મોખડે મહીને લડયા દત્તા અને ત્યાજ નરસલા દત્તા.

૨ ભાવનનર રાજ્યના આગા આગા શીમા ૧ યાપનાર, તથા ન મદુવા, રાનુલા હુલ્લા તથા બીજાનાના નાગ ધણા ભાગને ભાવણા નીચે ભેળવનાર, લડાઈએ લગી લગી રૂ વાડે રૂ વાડે ધા ચીન્નાર, ગોહિલ વંશનો મુગટ કાઠોર વખતસિદજી (આતાસાહ)

મેાસાગમાં તારે જામ એજાજ, એજાજી ધીંગાણાની વાત—
તે દી' વરમાળ ફેંકીને....

આવ્યો રણ માંય ઠેરીને...” ૧૫

આઠ દી'ને ઉગરે વીરને, આવવા માંડી ઉંઘ....
હાલરડે આંખ ઘેગણી....

બહાલી લાગી “કાગ” ની વાણી. ૧૬

રોમ રોમ રમે

કવિત

ગોઠેલ ગજાજલકો કાયમ નિલાવે પદ,
પ્રજા પ્રાન પ્યારી ચિત્ત હોય વીરલદ્રકો,
કુમતિ નિવારે નિજ છત્રિનકી પ્રેમધારી,
સુગતિ પઠાવે લાવ હોય વીરલદ્રકો;
‘દેહ તો હ માનવકી ઇસમે’ હ દેવ જૈન?
કાયમ વો જાત યાદ -હે વીરલદ્રકો,
ચેદી અશીપ “કાગ” મેગ ચડ હાલરડા,
રોમ રોમ રમે કૃષ્ણ નંદ વીરલદ્રકો

૧. “બૂચરમેરી” ની પ્રસિદ્ધ લઘઈ વળતે ફેરા ફરતા ગગામાથી
વરમાળ ફેંકી અને જેલે લઘઈ લડી એ જામ એજાજ તો મદાગાજ
કંપર વીરલદ્રસિ હનું મેસાજ પદા એ વળતનો જામ એજાજનો દુહો:

આપી તેં અજગી કરી, ખેજસ માય ખગા,

કંઠ કેસરી વણા, નાત્રે સાકળ, સત્રસવ રાજતા!

અર્થ—હે સત્તાજ જામના દીકરા! આજ તે પ્રસન્ન ચિત્તે વરમાળ
ત્યાગી દીધી. નાત્રે બંધીવાન સાવજો સાંકળ ત્યાગી હોય નહિ ?

મારા હૈયામાંથી કાવ્ય બહાર નીકળવાનો દિવસ.

ચાંચને ચોરે:—

ચાંચના કેમ્પમાં રાતે રાતે હું થોડો વખત મહારાજ આગળ બેસતો અને મારાં બનાવેલાં ગીતો સંભળાવતો. તેમાં ખાસ કરીને પૂ. મહાત્માજીનાં તથા ખાદવાઓનાં લોકગીતો અને આચરપુત્રી “બહલ” જુનાગઢના રાજા ‘રા’ નવઘણને સિંધમાંથી સદેશો કહેવરાવે છે અને નવઘણ સોરઠીઆણી બહલની બહારે ચઢે છે, (જનેતાના દ્વધમાં ભાગ) એ સ્વરચિત ગીતો તથા ગીતો કેટલાક પરચુરણ ગીતો સંભળાવ્યાં હતાં. ભાવણીને હિંચે મહારાજ એ ગાલજતા હતા. ગામડાની સાદી સ્ત્રીથી ભાપા ઉપર તેઓશ્રીને ક્યારેય અણુગમે આવતાં મેં જોયો નથી એટલે જ સાચી વાત મહારાજ આગળ હું હિંમતથી કહી શકું છું. એ બધું સાંભળ્યા પછી મારાં બધાં કાવ્યો કે ગીતો કે ભજનો જે કહેતાતાં હોય તે છપાવી આપવા પોતે કહ્યું. મારા જ મોઢામાં રહેતાં—બહાર નીકળી પાછાં મારા જ હૈયામાં સમાઈ જતાં—મારાં ગીતોએ કાવ્ય રસિક નેક નામદાર મહારાજ સાહેબ આગળ બહાર નીકળવા વિનંતિ કરી હશે, એટલે ટીપીકુપી ઘાટે ચડાવેલાં એવાં મારાં ગીતો આજે જગતમાં ફરવાની કૃતાર્થતા અનુભવે છે.

પુણ્ય પવિત્ર નેક નામદાર મહારાજ સાહેબે “કાગ” નાં ગીતોને બહાર પાડ્યાં, એટલે મારાં કાલાં ઘેલાં ગીતોને એ અવતારી નામ સાથે બેઠવાનું તો ભાગ્યમાં માંડ્યું જ હશે નાં ?

ચારણોને સ્થાન નથી

સં. ૧૯૯૦ ના ગોષ્ઠ માગમાં નેક્ર નામદાર મહારાજ સાહેબનો મુકામ ‘ચાંચ’ થયેલ તે વખતે અમારી ચારણોની ઘણી પડતી થયેલ છે એટલે અમને વિદ્વાદાન આપીને ઉદ્ધાર કરવાની વિનંતિ કરી તે જાણતના સભાગાવેલ છંદ.

છંદ દુર્ગિસા

અમુને મહુ રાજનહિલ તણા. પૂજનીક સઘય જુવો ગણુતા,
એવા મત્ય ઉચારતા સેવનથી. અમુને મહુ દેવ હતા લણુતા;
અમે દેવ ટળ્યાને મનુષ્ય ટળ્યા. હવે શુ મદા ? એકનું જાન નથી,
કયા કુકર્મથી, નૃપ કૃપણ! જુવો, કયાય આ જગમાં હવે સ્થાન નથી. ૧

પાપી પેટડીયા ને તો કારણીએ. અમે બ્રહ્મ અસત્યમા જીલ કરી,
હતી દેવની તેજલ આખડીયુ, નિરખી પરદોષને બ્રહ્મ કરી;
કર બ્રહ્મ કીધા અતિ દાન લીધા, મારો આતમ ઉર એકાંતે રહે,
નિજ જ્ઞાતિમાં એ નિરખી નિરખી (મને) કુર્ણું એજડીએ નવ
એન પટે. ૨

જેના કોમળ કંઠ થકી જગમાં, નિત્ય છંદ ધ્વનિના ઉચાર થતા,
એવા દેવીના બાલક તે મુખથી, જુઓ જાળ પરસ્પરમાં લણુતા;
નિજ બ્રાતનાં જૂન પીએ ખુશીથી, એવા કોઈ કુકૃત્યનો જાધ નથી,
નિરુપાયે જાણું નિરખી નિરખી, મારા જીવનમાં મને સ્વાદ નથી. ૩

પણુયા વિપુ જૂરતી પુત્રિઓના બધા, શીશના વાગ મદેદ થયા,
એવા આપના હાથ કંઈએ વિધિએ, અરે! કેમ ઘડ્યા કરી વજ્ર હંયા,
બાળે જિ દગી દોકડા તજ ડગી, એની દૈત્ય વૃત્તિ ન ડગાવી ડગે,
માગ ઉવતા જીવને બાગી ગહી, એની જવાબ મને ઉ-મા મળગે જ
ખોટા ખર્ચદો ગામગરામ ઘણા, કેન કાગળિઆમા મ ઠાઈ ગયા,
એને અન્ન ને વસ્ત્રની તાણુ પડી, માન લાડુડા હાય બેહાલ થયા,
એના દેહના તજ હનાઈ ગયા, એને મુખ સ્મશાનની શાંતિ ફની,
જીવવા કેજ કાજ જમુ, પણ હા! માન બોજનમા જાણે ધૂડ લરી પ
નિજ રૂપ ભૂચી અને ધાબળિઆણિયુ, યાચવા કારણ રાજ કેજે,
જેણે છત્રચતિના એ માન લીધા, અપમાન એના મહુ કોઈ કેજે,
આજ ખોટલ વગની ના-લિયુ, જુરો માગવા ગુદ્ર ઘડે ભટકે,
મારા કાગળમા એના ઘાવ પડ્યા, મને ફિવમ ગત મદા ખટકે દ
ઉધાર કરે નિજ આણુનો, જપૂતનો માગ એ મહુભો
આજ આબમા દેવ દેખાતો નથી, કોઈ ગેગમા હોય તો ગાફ મુલો
અમે શ્વાન સમાહડમાન મદા, નૃપ! કાગની'ધાડ મુલાને ધરો,
તમે કંઈક નહાય ટરો નહિ તો, માન જીવન ચત્રને બધ કરો. ૭

નેક નામનાર મહારાજ સાહેબ આચના દગ્ગિયામા હોડી
બહુ મગ્ગ ગીતે તરાવના હતા તે નોંધ મને એક વિત્ત હુયે
આવ્યું, જે મે કહી અલગાવ્યું કે, “આપને હોડી તરાવના
બહુ મગ્ગ આવડે છે તો હે પાચવાખના ભાગ્ય વિધાતા!
ભાવિજાના નાથ! તમારી એક બીજી હોડી છે તેને પણ
તારા-તરાવો”

નાવડી તરાઈએ

કવિત

હૈં તો હિયમાંજ ભરી ઓર યાદ કરી, નૃપ.
 પિતાડી જવાણદારી આપ ઉર લાઇએ;
 ગ્રામ ગ્રામ કિરો-ધામ ધામ મેં પધારો, ભૂપ !
 સંપત્તિકે વેશમેં દગ્ગિતા નિહારિએ;
 રાવરે હિયેમેં ને ભર્યોં હૈં ણલવત ભાલ,
 મૂછપર હાથ દેકે આગે સુ બઢાઇએ;
 તરનીકો તરાના જાન ગયે હો ને ભૂપ ! તો તો
 નાથ નિજ રૂંચતકી નાવડી તરાઇએ. ૧

અમારી દગે એક તુ એક એવો,
પ્રનાતાથ ! તુ તુ તુહી તુજ જેવો

મહુ મ ગી-મ ગા તલો મેઝ ડેતા
નમો રાજ-તત્રી કપિરાજ નેતા ૬

*

*

*

હૈયુ અને માથુ જેઉ નમાવવા લાવ થયો તે મે
છે હમા ગાયો છે

પગથિયા વિનુ ઝૂરતી પુત્રિઓના બધા, શીશના વાગ અટક થયા,
 એવા બાપના હાથ કંઈએ વિધિએ, અરો ઢેમ ઘડ્યા ઠરી વજા હૂંચા,
 બાળે જિ દગી દોડતા કાજ ગી, એની દૈત્ય વૃત્તિ ન ડગાવી ડગે,
 માગ હવતા હવને બાગી ગઈ, એની જવાબ મને ઉ-મા મળગે ણ
 ખોગ ખર્ચનો ગામ જરાગ ઘણા, કોન કાગળિઆમા મ દાઈ ગયા,
 એને અન્ન ને વસ્ત્રની તાણુ પડી, મારા ભાડુના હાથ બેહાવ થયા,
 એના દેહના તજ હરાઈ ગયા, એને મુખ સ્મશાનની ગાનિ ફરી,
 હવવા કજ નજ નમુ, પપુ હા ! માન ભોજનમા જાગે ધૂડ ભરી પ
 નિજ અપ ભૂત્રી અને ધાળણિઆણિયુ, યાવવા કાનુ દાજ કંઠે,
 જેણે હત્રપતિના એ માન લીધા, અપમાન એના અહુ દોઈ કંઠે,
 આજ ખોડલ વડાની આ-ણિયુ, જુવો માગવા શુદ્ધ ધન ભાડે,
 મારા કાગળમા એના ધાવ પડ્યા, મને દિવસ નાન ગદા ખટો ૬

સર પ્રભાશંકર પટ્ટણી

પોતાના જેડુતોનાં કરજ ચૂકાવી આપી તેમને કવચુક્ત કરવાનું પુણ્ય કાર્ય સૌથી પ્રથમ કરવાનું માન લાવનગરને મળેલું. સર પ્રભાશંકર પટ્ટણી નાદેએ એ ઉદાત્ત કાર્ય કર્યું. કરજ કમિટીના ચૂકવણમાં પૂ પટ્ટણીજી રાણુલા પધારેલા અને ત્યાંયા વિકટર પધાર્યા હતા હું ફોરેશને તેઓથીના દર્શનાર્થે ગયો હતો. મે. વસુલાતી આદેજ નટપૂરલાલભાઈએ મને ત્યાં જ રાત્રી લીધો. પછી નક્કી થયું કે ગાળ મહાગળ આદેશનું હાલરડું પૂ પટ્ટણીજીને મંભળાવવું. નક્કા દરેલ વખતે અમે તેઓથીના ઉનારાના યાગલે ગયા.

પૂ પટ્ટણીજીના મકાન કમાના મેં ધણ દાખલા સાંભળેલ. એ વખતે જ માગ હયામાંથી નીચેનું કાવ્ય ગહાર નીકળેલ, પણ હું મંભળાવવા ગયેલ નહિ મેં એમ પણ સાંભળેલ કે પોતાની કાંઈ પણ કવિતા પોતે સાંભળતા નથી. કવિ સ્વભાવને તો લાખો રૂપિયા આપે પણ પોતાની બનાવેલ કવિતા ન સંભાળવે ત્યાં મુધી બધું ધૂળ. એ પ્રમાણે મને પણ હતું જ

એ વૃદ્ધ કપિરાજની સામે જેસી વિગતવાર હાલરડું લગલગ એક કલાક મુધી મેં હર્ષથી ગાઈ સંભળાવ્યું. મને યાદ છે કે કરુણાસની તથા ગરીબોની વાત એ

મહાન રાજ્યતંત્રી દેવતું હૈયુ સાંભળી ન શકતું. તેની માફી તેઓશ્રીની આંખનાં આંસુ આપતાં હતાં.

તેઓશ્રીની આગળ વાત કરવાનો રસ મને જેટલો આવ્યો હતો એટલો તો કદાચ કયાંય આવ્યો જ નહિ હોય.

હાલરડું ગાર્થ સભળાવ્યું. અને પછી વિનંતિ કરી કે,
“બાપુશુ! એક પાંચ દહીની કવિતા છે. એતું નામ છે
‘વેરનો બદલો અને બેનો ગુન્હો’ ને કહો તો સભળાવું.”
માથું હલાવી હા કહી પછી બોલવામાં વિલંબ થેનો હોય ?

વેરનો બદલો અને બેનો ગુન્હો

(સર્વેયાની અથવા ત્રોટક ઇંદની ચાલ)

બૂદ્યો તોલ સુ રાજન બોલ તણો,
અપમાન મલામહ કીધ ઘણો....
કયો દુષદે દોષ ને દ્રોણ તણો ..

અપમાન ભુજગ નસે નસમાં ડસતાં,
મુનિરાજે બુઝો દિલમાં શુ ધર્યું....

એક દુપદ કાજ મહાદિવરાજે ને,
ક્ષત્રિનુ ગાક મેદાન કર્યું....

લાગ્યુ દક્ષને પ્રદક્ષ સભામહીથી,
 વૃથા તોય જીવે મૃતિહાન મધી
 અપમાન ગણ્યુ એણે શકન્ધી

કર્યો યજ્ઞ મહા એ પ્રજાપતિએ,
 ચિત્ત શક્ય સુ મન દ્રોહ ધર્યો
 એહી કારણ અગ્નિની જવાળા મહી
 એના શીથનો ચઢે હામ ધર્યો ૨

અદભૂત વિચિત્ર પડુ બ્રહ્મા,
 ભૂયો અધનો પુત્ર ગ્લાગૃહમા
 હસી દ્રૌપદી મિત સુ નિબ્રહ્મા

મહારાજ સુયોધને ત્યાગી દામા,
 એવા દિવિત દોષ ને ચિત્ત ધસી
 સારી હિંદના ભૂપ ગમક્ષ મહાસતી—
 દ્રૌપદીને જો જોહાલ કરી ૩

પ્રભુના ધરથી એ નથી કરતો,
 તેમ લેશ ન ત્રાગ દિલે ધરતો
 જીએ, નાચ કુઠાર એનો કરતો

જગ વહિત ચદન તે જાલે,
 એને મુખે મુગધી સદા ભગ્ને
 એના સાગરથી જાડા પેટ મહા,
 અપરાધ સહુ એ દામા કરશે ૪

નર માનવનો જો કરીશ ગુનો,
એ તો વાળશે વેર મહા દુગુનો....
ગદલો સહુ લેશે ભુરાઈ તણો....

કરો કોઈ ગુનો તો કરો ‘હરિનો’,
“પટણીનો કરો” ન ચિતે ધરશે....

એનાં સાગરથી ઉડાં પેટ મહા,
અપરાધ સહુ એ દામા કરશે....૫

શુવરાજ કુમારશ્રીનું હાલરડું તથા ઉપર લખેલ કવિતા સંલગ્નાવી અમો નીચે ઉતર્યા મે. વસુલાતી નટવરલાલભાઈએ મને કહ્યું કે, ‘આપણે તમને કંઈક આપવા મને કહેલ છે’ મેં વિનંતિ કરી કે, ‘આજે મને જે આનંદ થયો છે તેના કરતાં કંઈ ચીજ વધારે કિંમતી છે જે મને આપ આપશો? માફ કરો. મને આજે ઘણું જ મગી ગયું છે.’ પૂજ્ય પટ્ટણીજી પાસેથી નીચે ઉતરતાં જ મને એક કવિતા સ્ફૂરી. “દીન દયાળુનો વાસ નથી” જે આ પુસ્તકમાં છપાએલ છે.

“એનાં સાગરથી ઉડા પેટ” એ કવિતા પીસરાઈ ગદ્ય અને તુરત જ હૈયામાંથી એક ણીજા ભાવનું કાવ્યઝરણુ ફૂટ્યું. એ તેઓશ્રીના સ્વરચિત કાવ્ય પરથી.

“જન મન અંદર પેમી શકોને-
દુઃખમાં લાગીઓ થાઉ,
દુઃખીઓનાં દુઃખમાં લાગીઓ થાઉ;
જની શકે તો શાંતિ પમાડું.”

નહિ તો એને અડુએ નહાડે,
જનાવો ઉપાય કે એવો
જનુ હુ જે લાગાઓ તેવો

નમો મોરડી માતના રાજ-નેતા

દોહા

કોધ જવાગ જડખો નહિ, ન કંઠી લોભે આળ,
ધન મોરડા પાટવી, નમો પાગ-તગપાળ

૬૬ ભુજગી

પૃથ્વી દેવ કેનાય ભૂપાગ પાળ્યા,
ધન નાધના હુ ખ કેતાય ટાળ્યા
મુતા ગાંધી દેક મીઠા મચેતા
નમો મોરડી માતના રાજ-નેતા ૧

પતિ મ્નેહપુગીને જેલે ગ્લગ્યા,
પ્રજાનાથ તે દેક ભૂપો પગાગ્યા
ખખો કાજ ગોઠિલને મુદ્દ ખેના
નમો મોરડી માતના રાજ-નેતા ૨

ધણી કાજ મહારાજ તે માગ ધોમ્યા,
પતિ જાણુડા કાજ તે હાડ હોમ્યા
દધીચી ન વળ્યો એવા કાન દેના
નમો મોરડી માતના રાજ-નેતા ૩

મહારાજ ભાવા તણી ગજધાની,
 બની જે દિને તે વિચોગે ગિહાની
 દક્ષવી જતી ગોપીએ તત્ર-વેસા
 નમો રાજ-તત્રી કપિરાજ નેતા ૪

ઉપામ્રો દધિ દેવ તે વિપ્ર દેવા,
 ફળી ફળ્ય મહારાજને એજ સેવા
 વળ્યો જે વિશે ત્યા ગ્હો ગે વિજેતા ..
 નમો રાજ-તત્રી કપિરાજ નેતા ૫

તુહી ગાહના ગાહ માથે ભમતો,
 તુહી રક જોડત સાથે રમતો
 યા શ્વેત ને શ્યામને પ્રેમથેતા
 નમો રાજ તત્રી કપિરાજ નેતા ૬

તુહી સાર્વ-ભોમીના તત્રો ઘડતો,
 તુની લલિત ભાવે ધીતે રડતો
 તુહી રાજ સેવા ભર્યો દેશ-નેતા
 નમો રાજ-તત્રી કપિરાજ નેતા ૭

તુહી ગથ જેણે મહા વેર દીધા,
 ઘણા વેરીઓને અભેદાન દીધા
 ક્રોધાવ નેતા ક્રવ તુહિ દેતા
 નમો રાજ-તત્રી કપિરાજ નેતા ૮

અમારી દેશે એક તુ એક એવો,
પ્રસાનાથ ! તુ તુ તુડી તુજ જેવો

અહુ મત્રી-મળા તણો મેઝ કેતા
નમો રાજ-તત્રી સુધિરાજ નેતા ૬

*

*

*

હિયુ અને માથુ બેઉ નમાવવા લાવ થયો તે મે
છદમા ગાયો છે

“ અર્પણ પત્રિકા ”

ખાનદાન કુળ તૈયાર થતા વર્ગો જાય છે પણ પખી અને સ્થાવર વૃક્ષોનો વશ સુધારતા પણ પેઢીઓ વીતે છે એક મહારાજાએ મને પૂછ્યું હતું કે “ બારોટો, વહીવટા, ચોપડામા નામ લખે તેથી શી લાભ છે ? આ તો બધા વડીલોના કરેલા હજી (ખોટામાં) લાગે છે ”

મેં એમને વિનંતિ કરી કે “ મહારાજા ” આપ વિશ્વાયત વગેરે પત્રદોષાથી કુતરા ખરીદો છો તે પહેલાં એ કુતરાના વડીલો વગેરેનો હિરદ્વી તેની ભુકમાતપાસ કરો છો એના કુળની ખાસ દેવો નિમકદલાક્ષી ઉપરાત તેના બાપદાદા, મા અને મોસાળ સુધીનો ઇતિહાસ સાબળાને ખરીદ કરો છો જ્યારે કુતરા જેવા પ્રાણીના ગુણોની તપાસ માય છે અને એનો ઇતિહાસ લખવાનું જરૂરી છે તે માણસનો ઇતિહાસ વહીવટાને ચોપડે લખાય એગા આપને હ મગ કેમ લાગે છે ? મહારાજા ! આવા હુલક વિચારોની ધડમર્યલમા ક્યાક હબગવાગા પૂર્વજોએ મેળવેલ પૃથ્વી ચાની ન જાય ”

કુટુંબો સુધરે છે કે ખગડે છે અને મધ્યમ રીતે પણ હવે છે. આપણા જુના રિવાજ પ્રમાણે લગ્નમા વરકન્યા બાળોઠે બેસે બને તરફના ગોર અને બારોટો તેની વીસ રીસ પેઢીના વડીલોના નામ સાથે એમના ઉત્તમ કામોનો ઇતિહાસ લખે છે લગ્નમથીમા બોડાતા પહેલાં એમને એમની ખાનદાનીની યાદ આપે છે અને કુળધર્મ પ્રમાણે એકબીજાની સગાથે ધર્મમય હવન હવવા ઉપદેશ આપે છે સારા કુજો નીચા કામોથી બદ યદ્ય ઇનલિજ યદ્ય જાય છે નીચા કુજો ઇચા કારોથી મદત્વને પામ્યા હ સામ અને ખરાજ

મરહો ! કરો વિચાર, જે વાળામાં કયો વડો ?

શિળો સોપણુદાર ? કે વાઢણુદાર વખાણીઓ ?

જેતપુરના આપરાજ વાળાએ મુખલમાન બાદશાહની ફાજ સામે યુદ્ધ કરેલું વડતા વડતા આત દિવસે તેનું માથું પડ્યું. પરંતુ ધડ લડાવજ રહ્યું અને તેણે દુરમન ફાજને તગડી કાઢી બાદશાહની આગળ પીગે દીપસ સવા-ગા અપાનું ફૂલ આપ્યું. માળીને બાદશાહે પુછ્યું કે “યદુ કૌનયા ફૂલ રે,” માળી કહે કે “હજુર ! અપેક્ષા” બાદશાહ કહે કે “દર રખ, દર રખ” બાદશાહને જાણ લાગ્યો કે ફૂલ-ખામમાથી નાક આપરાજ ઉભો થાય તો કાઠી બાપમા આપ રાજનું આપો થાય છે તે માગથી આરણ્યો દુડો કહેતા આવે છે કે —

પતશાઓ પતગનીઆ નહિ પુહપ પાછા જાય,

આપો છાળા ગાય, (રજો) જીઠે એલલરાઉત

અર્થ — બાદશાહ ફૂલને રાખ્યા નહિ હરે આ પુહપ પાછા જાય છે કારણ કે બાદશાહને જાણ લાગ્યો કે એલલવાળાનાં હીકરો આપો કપાક ફૂલજામમાથી ઉભો થશે

જેવજ આપરાજવાળે એક આરણ્યને વેડો આપવા કહેલો આપરાજ વાળાના બારમાને દિવસે જે આરણ્ય લાગે રાજે મરસીયા કહેતો કહેતો, વન ગેવરાવતો આપરાજની ડેલીએ આવ્યો શેટલા જમવા કાયરો ઉભો થયો આરણ્ય મેઠો રહ્યો સૌએ આમ્રદ કર્યો “આલો, ગઢવી ! છાશુ પીવા” ગઢવી કહે કે “આપરાજ વાળો મને ઘોડાનું કહી અને ઘોડો આપ્યા વિના કેમ આવ્યો જાય ! વાળાનું કુળ નિષ્કાંડી અને સતવાદી છે માટે હવે તો આપરાજ વાળો આવીને હાથો હાથ ઘોડો આપે ત્યારે છાશુ પીશુ” એટલું કહી આરણ્ય રમરાને ગયો એક દી’ એવો બીજો અને ત્રીજો દિવસે પ્રજાતની વેળા થઈ સૂર્યનારાયણનો રથ બહાર નીકળ્યો એ વેળા આપરાજ વાળાની રાખ સામા લાંબા બાથ કરી આરણ્યે ગિરદાવળી ઉપાડી

ગીત સપાખરૂં

વડાં ભારથાં રચાયા ખેલ કૌરવાંગ પાંડવારાં,
 કર્ણ પારથારા ભુલ હુવા પ્રલે કાળ;
 બાણુરા ટંકાર આરપાર આસમાન બાગા,
 પદ્મગાં થરક્ષા લાગા સાતમે પાતાળ, ૧

ઠાંકીયા કૌરવાં બાણુ પડી માથે મેઘધારા,
 છૂટા બાણુ પારાથરા આકરા સમોહિ;
 ભૂટા શૂરધીર ઠાર ઠાર વીર રક્ત જાગા,
 રાપીઆ કરણે પાગા ધાગ ધાગાં રોહ. ૨

કોઈડાં છૂટીયા બાણુ ભુલદંડાં ધરી કૌખ્યા,
 પ્રહારાં ઘણેણ્યા અબ્યા પોરણાણા બાણુ;
 હટાયા પારથાં રથાં ભલકારા દીયા હરિ
 પુત્ર સૂરજનારા થારા અતાગે પ્રમાણુ. ૩

બળાકારી કર્ણુ કારી પારધારિ પોઢ્યા બાણુ;
 ઠયાં વિધિઆરા ધારા મઠે નહિ કાળ;
 વેપધારી વિપરાસ અંતકાળે આબ્યા હરિ,
 દાડ કાંગી કંચનારી સમખી દયાળ. ૪

વખાણું અખાડા બીજ સૂરવંશી તણા વળી,
 નિવેડા ભંડારા લીઆ જેતાણારા નાથ;
 જેમ દળાં નાદળાં છું જાહશાહ્યા આયા જાહે,
 જૂપ આંખરાળે તારે માંડીયો કાશઘ. ૫

શીશને ઉતારી વાળા મુંડમાળા ચેપી શિવ,
હાડ્યાં ધડાં ભડેવાને તેગ ધારી હાથ;
પડે કાળાં ધોમ બળાં પ્રલેકાળાં જેમ પો'ચ્યા,
ભાણ રથાં જે'ચી જોવા લાગીઆ ભારાથ. ૬

સામ સામા ગાળ્યાં દળાં ભડેવાને જેમ છૂટા,
ખટ્ટા તોપકા ગોળા તૂટા ભાલાં બાજ;
પ્રાછટે ઉડાડે રાડે કોપ કાળા ખાળ પાડે,
રુંડ મુંડાં દડે શૂરાં રૂઠા ચાંપરાજ. ૭

ગોંગળાં ગોપરાં તોડે ઉડાડીઆ આસમાને,
પછ્યા ફર જેમ ચઢ્યા વીતોળારા પાન,
જોલાડી રમાડે દડા શિર ધડા તેમ જોલે,
ગાળ્યાં દળાં બાદશારા ફનાદા મકાન. ૮

રગતાળા પૂરવાળા ખાળા નાળા વહે રોગા,
પર્જુ પંખી વાળા ટોળા ઘરાણા પંબળ;
પંખણીયું માંસ લોળા ગળેવા હિલોળા પેઠા,
માથે શૂરાં અપસરા રોપે વરમાળ. ૯

દંતૂશળાં ઉજોડીઆ કુંભાચળાં તોડ દંતાં,
ખળાં દળાં વાળાં દળાં દલીરા બલાસ;
ડમ્મરૂ પિશ્તાચ વાળા શુક તાળા હાક ઠાક,
હુવા ભેરવાણુ પીવા રગતાં હુકાસ ૧૦

માત દિન લડ્યા પછી પૃથ્વી રિં પડ્યા આપા,
અડ્યા દેવતારા ગડ્યા નગારા ગામગ,
નહિ ઈર્ષ્યા એ નથી ને પૃથ્વી ગટે ઈર્ષ્યા નામા,
વર્ષા અપસંગ ઈર્ષ્યા મુગપુત્રી વાગ ૧૧

કવિનારા લવનગ ગથારો નામવા કબુ
કીરતી ચાલણી જારે ખન ખરી દાન,
આયા હુરિ ગમેગરી તણા ચોલવેગ અગે,
હેહુ ધારી ફરીફરી દીયા તુતી દાન ૧૨

એમનો પરિચય મને થયો નથી. હું ચારેક વખત એમનો મહેમાન થવા ભાગ્યશાળી છું. એ વખતે જોવામાં આવેલી એમની થોડીક વિશિષ્ટતાઓ લખ્યા વિના રહી શકું તેમ નથી. એક તો એમનું નિયમિતપણું, બીજો એમનો અસહી મોખો, ત્રીજો જે સંકલ્પ થાય તે તુરત દાન અને મહાપુણ્ય, એનો વિલંબ નહિ. અને ચોથો ગુણ એમના મહાપુરો-વડીલોનો વારસો-ઉદારતા અને ગૌરવ. એમના રાજ્યની આવકનો પેસો રાજકારણમાં વપરાતાં બાકી રહે તે બધા ગરીબો, કથાકારો, કવિઓ, પંડિતો, વિદ્યાર્થીઓ અને આશ્રિતોને દાનમાં અપાય. એમને રસોડે ત્રણમોથી વધારે થાણીઓ પીરસાય અને એ પણ નિયમિત. એમાં રાઈમ ફર એક પણ મિનીટનો નહિ. એક વખત એમની સાથે મોટરમાં મને ફરવા લઈ ગયા હતા. રસ્તે બધી વાતો કરતાં એક વાત પોતે મને પોતાનો જાણી કરી કે “કુસા ભગત ! મારા રાજ્યમાં દિવાનો બહુ જ બદલા કરે છે, તેનું કારણ તમે નહિ જાણતા હો. મૂળ કારણ તો એ છે કે આ નવા જમાનાની કરકસરના રંગે રંગાયેલા જે નિવાન આવે તે થોડા દિવસ રહી મને માંડે ઉપદેશ આપવા. ‘જાણુ ! રસોડું બંધ કરવું જોઈએ. માંગવાવાળા ગરીબો વગેરેને આપવું ન જોઈએ’ એમના બીજા બધા ઉપદેશમાં છુ હા પાડું. પણ આ જે વસ્તુ તો મારા હૃદયનો રમ. એને કેમ છોડી શકું ? જોડે દિવાન સાહેબ એમને ઘેર જાય ”

સર્વથી શ્રેષ્ઠ અજ્ઞાન છે. મહાભારત પૂરું થયા પછી રાજ્ય યુધિષ્ઠિર ગાદી પર બેઠા. પણ એ ગાદી નીચે એમને સાપ સળવળતા દેખાયા. હાથી દાંતના પલગ પર બિઝાવેલાં કૂલોની પથારીમાં એમણે (સ્વપ્નામાં) યમદૂતો હસતા જોયા. હૃદયની શાંતિને બદલે છાતીમાં થોડા દોડતા ભાગ્યા મૃત્યુ કરતાં હવન આકરું જાની ગયું. ત્યાં જ્યાં ભગવાને એમને ઉદ્દેશ કર્યો કે - “રાજ્ય ! વજ કર. કારણકે ૫૧માં પહાં માણ્યો તારે ત્યા અજ્ઞ જમશે. એ પુરુષથી તને લાગેલાં

ધીંઝાપુનાં પાપો જળી જશે અને આત્માને શાંતિ થશે.” આરણ્ય
મહાત્મા દશરથાચાર્યનો એક કુટુંબ છે કે—

અન્ન રામાન નહિ ઓપધી, નિદા સ્વપ્નો ન પાપ;
કૃષ્ણ સ્વપ્નો નહિ દેવતા, જરૂર સ્વપ્નો ન જાપ.

આત્મારે તો રાગ મહારાગ અને ક્રોધપતિઓને ત્યાં કાગડો
કુતરો પણ એક જાટકું રાટલો ન પામે. એવા દુષ્કામીન કાગડો
જેને સ્વપ્નો ધર્મસાદ પડે, કૃષ્ણ, ધી, દહી, ઊરાળી જ્યાં રેલામ છેલ
થતી હોય, એ દરજ્જાને ધર્મ કાઈ કવિ મૂંઝો કેમ રહી શકે ?

દરજ્જા શ્રી. અમરાવાળાની અપૂર્વ ઉદારતા અને સ્વપ્નો વિશે
જે પાંચ દોહા જાન્યા કે—

અણુ તાળ્યો, અમરા ! ભાલેપ જળ સાગર ભર્યો;
હોડી હાંકીતા, કોઠો ન ભાળ્યો, કાળાઉત ! ૧

અર્થ:-હે અમરાવાળા ! તારી ઉદારતાના સમુદ્રમાં કપિતા રૂપી
હોડી હાંકી. પણ સમુદ્રનો ત્રામો કાંઈ ન મળ્યો.

ત્રેમંડ તાણુ વરા, વાદળ ધન વરસે નથી;
આવે મોજ, અમરા ! કોઠો ન પડે, કાળાઉત ! ૨

અર્થ:-હે અમરાવાળા ! વરસાદ પણ મંડાણ કરી, કદી ન
વરસે, પણ ત્રેમંડો મોજ આવ્યા પછી નિપજળ જતી નથી.

રતે, અમરા રાણુ ! સ્થાવર જે લોભી થયાં;
એના પડમાં નવા પાન, કદી ન આવે, કાળાઉત !

અર્થ:-અમરાવાળા ! પાનખર ઋતુમાં જે જાડવું (ગ્રહ)
પાનને પડવા દેતું નથી. એ જાડને જ્યાં પાંદડા આવતાં નથી. માનવ
શરીર એ પાનખર ઋતુ છે. એમાં જે માણસ દાન પુણ્ય કરતો
નથી એને ફરી દાન પુણ્યનો વખત પ્રાપ્ત થતો નથી.

॥ શ્રો ગણેશાય નમઃ ॥

ગણપતિ સ્તુતિ

દોહડા

જય ગણેશ જોગી શત,
મહોદૃતિ સૌથી મોઝ,
એક હત સોહત અતિ-
દરે વદન હો જો

૧

મહાશુભ કર નિર્મળ સતા, ખદ્મુખ ગણુ ધાર,
પ્રથમ જય જય નિધિપતિ, નમુ ચરણ લળ વાર. ૨
નિધિપતિ પરથમ સમરીએ, હો હરી મન દ્રેષ,
નિધિનાથ ભાવે રહુ, જયજય દેવ ગણેશ. ૩

સરસ્વતી સ્તુતિ

જય શાન્દ માના જપુ,	નાપો બુદ્ધિ કંકર,	
શુભ્રાની મા જે ગિગ,	ધર અન્ન પદ ધર	૧
વાણિ અમગ આપો વદ,	દૃષ્ટા સુપુ ન જોગિ,	
તુમ જોવાવો ઈ તવા,	મતિ ન પો'ચન મોગિ	૨
બ્રહ્મ તનયા જયજય ભલ,	કંવી માન કૃપાય,	
કદ હન દષ્ટિ ટંગે,	શૂન પૂ લ મન ધાય	૩
જલ માત મુ છે જા,	વર હમે વાચાગ,	
આપતણી એવી મતા,	બ્રમ તનયા મ જાગ	૪
સદુ પ્રધાન શાન્દા,	શાન્દ હી નમગત,	
શાન્દ પદ જા કાગ દુ,	જય જય શાન્દ માન	૫

ગુરુ સ્તુતિ

શાહા

- વદન કરે ગુરુ દેવનું, દગ્ગાવી હરિ દીશ,
જ્ઞાન કૈલ્ય ગીતાતાલુ, ચરણ ધરે મમ શીશ ૧
- પામર હું મહા પાતકી, જાહી જાતાવી જાણુ,
પગ્ધમ પાતક પર હરી, નમુ ગુરુવર નારાણુ ૨
- તત્ત્વ રૂપ એક જ તણુ, સોહી જાતાંયુ સાર,
સહુ પરધમ તણુ ગુરુચરન, વદન કરે લખ વાર ૩
- જેહી કૃપાથી જાણીયુ, નિર્ભય પદ નિરવાણુ,
તન મન ધન અરપણુ કરે, પદ ગુરુ અરપણુ પ્રાણુ ૪
- કપ ગુરુ જાણુપાર હે, મૂરતી જાણુ મહેશ,
ધૂરિ ચરણ મમ શિર ધરે, જોમ ગુરુ આદેશ ૫
- ભાવ થકી નિગમ ભણુ, સમજાતો નહિ સાર,
ગુરુ વિષુ જ્ઞાન મળે નહિ, પણુ કોટિ પરકાર ૬
- કોટિ દીપક પગ્ગટ કરો, મિહિર સમાન ન થાય,
જ્યા લગી સૂર પ્રગટયે નહિ, ત્યા લગી તિમિર ન જાય ૭

શોભ કર્મ ગણુ આદરે, મમજો નિગમ સાર;
 ગુરુ મુખ જ્ઞાન મળ્યું નહિ. આવે નહિ ભવપાર. ૮
 કોટિ કોશ વેતા કરે, ધરણી જળ ન ધરાય;
 નીર મેઘ વરચું નહિ, ભૂમિ તૃપ્ત નવ થાય. ૯
 દામ હોઈ દ્રેતા રહે, આશ તાર વધ જાય;
 ગુરુ મુખ જળ પીધું નહિ. ત્યાં લગી આશ ન જાય. ૧૦
 જેમ શ્રેષ્ઠ નખતર શશિ, રૂદ્ર શ્રેષ્ઠ શિવરાય;
 તેમ મંત્ર અરૂ તત્ત્વમાં, ગુરુવર શ્રેષ્ઠ ગણાય. ૧૧
 જેમ શ્રેષ્ઠ મુર મુરપતિ, મરિતા મુરસરી શ્રેષ્ઠ;
 તેમ મંત્ર અરૂ તત્ત્વમાં, ગુરુ આખર હુહિ જેષ્ઠ. ૧૨
 તરણ આપ ભવ તારતા, જરણ મિટાવણ જાળ;
 કંચણ જીવ ભવ કંદમાં, સુક્તા કરણ તત્ત્કાળ. ૧૩
 પરમાનંદ ગુરુ રૂપ હે. નિત આનંદ નિરવાણ;
 ‘મુક્તાનંદ’ ગુરુ તત્ત્વમહ, ક્ષમા દયા ધનખાણ. ૧૪
 તોય અધિષ્ઠ તરંગ નમ, કરોં પ્રણામ સદાય;
 ગુરુવર કે ઉપકાર મન, તેા કિચીત ગણાય. ૧૫

યોગમાયા અંબાજીની સ્તુતિ.

દોહો.

શાંતિ કરણુ જગ ભરણુ તું, ઘરણુ ઘણા ભવઘાટ,
નમો આઘ નાગચણી, વિન્ધ રૂપ વૈરાટ. ૧

છઠ્ઠ ભુજંગી

નમો પ્રહ્લાદશક્તિ મહા વિશ્વમાયા,
નમો ધાગ્ની દોટિ પ્રહ્લાદ કાયા,
નમો વેદ વેદાંત મેં શ્રેષ્ઠ ગાગ્ની,
નમો રાજકો રકપેં છત્ર ધરની ૧

નમો પોતરૂપી મહા પ્રાણદાતા,
નમો જગ લક્ષ્મી પ્રસે જીવ ધાતા,
નમો દામની તારૂં ના રૂપાળા,
નમો ગાજર્લી કાલિકા મેધ માળા. ૨

રમે ગમ્મ તુ વ્યોમ ભાળા હુલામી,
પુરે માધીયા કેક રંગે પ્રકાશી,
લહે તાલ પ્રહ્લાદ એકી અવાજે,
તુહાસ અનોદાહ વાગ્મ વાજે. ૩

હિમંતે ^૧અનોધા હિમાળા હલાવે,
 તુહીં ^૨પોનમાં શીતજં ગીત ગાવે;
 વસંતે તુહીં માત હેતે ^૩હુલાસી,
 લતા જાડમાં ફૂલ ફૂલે ^૪પ્રકાશી. ૯

^૫લડી દાનવાં સાથ બુઢી ભુજળી,
 અંબાડે અરી ^૬આમળા દીધ ટાળી;
^૭પપવાડે ટલા કિતરી વાર લીધા,
 રણે ^૮જોળીયાંરે સરે ^૯રેશ દીધા. ૧૦

કુહીંવાર ટાળી ધરી હાથ કાતાં,
 રંજ્યાં રાખસાં લોઈ જંબોળ રાતાં;
 લવાની અસા ભારથાં કેક દીધાં,
 પછાડી ઘણાં દાનવાં ^{૧૦}રેર પીધાં. ૧૧

તુહીં લોહ ખાંડાં ધરી વીશ હાથે,
 મડી જોધ વાઘેશ્વરી દૈત માથે;
 વડા પાંડગા આવતા રાહ આડા,
 ધડી વેઢકે ^{૧૧}ત્રોડીયાં ટાંધ જાડાં. ૧૨

પછાજો જળા સોવળાં દૈત ઘાતી,
 ધન દીધ રાખી રસાતળ જાતી;
 કહે સેવકાં પાહિ તોહિ અરાહી,
 નમો વિશ્વગ્રાહી અગ્રાહી વરાહી .૧૩

૬... .. યોગમાયા અબાજની સ્તુતિ

નિશા શામળી કામળી ચોઢ કાળી,
તુહી કાળ રાત્રિ નમામી કગળી,
તુહી તાગલે જ્યોત જીણી ગખૂડે,
ફરે આલકા પથ ફેરા ન ચૂકે ૪
પ્રભા લાગુમે માત તોરી પ્રકાશે,
લખી ઉગતા ચોધ અધાર નાશે,
તુહી ચદ્રિકા રૂપ જ્યોમે હસતી,
ધરી ચોદણી શ્વેત આલે લસતી ૫
દિશા કાલકે લેહ તોરા ન દિસે,
નમો સેવ્યની બ્રહ્મ રૂપ હગ્નિ,
તુહી આલ ચૌકાશ ટેતા નિપાવે,
મથે માનવી યાહ તોગ ન પાવે ૬
તુહી સાયરા નીર ગર્ભીર માજે,
ભીટે આકડા વાઙકા નાદ માજે,
ધંડ હાલતા લોહ લેતા દિલોળા,
કરતી જળા બોળ અગે કિલોળા ૭
તુની વાદળા પાંડ માથે પછાટે,
મરીતા જની ધૂધંદે ઘોર ત્રાટે,
અપાટે મુ નીવંધા અંગ આદી,
તુહી બાપીયે પાણિયાગેર પોદી ૮

હિમ તે ¹અનોધા હિમાળા હલાવે,
તુહી પોનમાં શીતળં ગીત ગાવે,
વસંતે તુહી માત હેતે² હુલાસી,
લતા ગાડમાં ફૂલ ફૂલે પ્રકાશી. ૬

²લડી દાનવા સાથ ખુટ્ટી ભુંબળી,
૩અળાડે અરી ⁴આમળા દીધ ટાળી,
⁵પવાડે ટલા ફેતરી વાર લીધા,
રણે ૭દોળીયારે સરે રેશ દીધા ૧૦

કુહીવા ૮ દાળી ધરી હાથ કાતા,
રગ્યા રાખમાં લોઈ ૭ બોળ રાતાં,
લવાની અસા બારથા કેડ દીધા,
પછાડી ધણા દાનવા ⁶રેર પીધા ૧૧

તુહી લોહ ખાડા ધરી વીચ હાથે,
મડી ખેધ વાઘેશ્વરી દૈત માથે,
વડા પા'ડ ગા આવતા નહ આડા,
ધડી વેલકે ત્રાડીયા દાધ નાડાં ૧૨

પછાડ્યો જળા સોવળા દૈત ઘાતી,
ધન દીધ ૧૭ી ગ્યાતળ નાલી,
કહે સેવકા પાહિ તોહિ મનાહી,
નમો વિશ્વચાહી અચાહી વરાહી . ૧૩

૧ અપાર ² લડી, ૩ રાહુનગા, ૪ અશ્વ, ૫ લગ્નગા,
૬ કેલ્લી-(ફેતરી ચાળી પ્રાચી) ૭ નરમન, ૮ લોહી ૯ કુધમા.

તુહી દેવ દેલાદરી નુણ ધોડી,
 તમહી જણી મિહણી થલ ત્રોડી,
 હણી દીવ તે નમને દત દ્રોહી,
 નમો નામિધી અસુન વિમોહી ૧૪

ક્ષેત્ર નેજા તિહાન કંકડે,
 જપે સૂર માગા તુહી પાવ ભૂકે,
 તુહી દેક નીડી મહા માત ખડી,
 વિખરી દગા દાનવા લોખ મહી ૧૫

તુહી શ્યામ બ્રામરી હાથ દોરી,
 કળા મેન જાણે તિહાની અધોરી,
 કુણી માદને અગિય ધાય વારે,
 ગે નેવ । જાજ માતા કિનારે ૧૬

તુહી મનુષી માણી મોહ માયા,
 તુહી તાણી જે શરે કીધ દાયા,
 તુહી જગત નિભાવણી વિધ જાયા,
 નમો ગા / ગનેશ્વરી યોગમાયા ૧૭

ભરી પૂર્ણ પ્રસારના પૂર્ણ લાસે,
 અણુ ધર્મમા તુ અનેગી પ્રાપ્તે,
 તુહી લેજણી ભોગણી જીવ જાયા,
 નમો માત દિવેશ્વરી વજ્ર જાયા ૧૮

ચોગંમાયા અંગાજીની સ્તુતિ.....૯

તુંહી પ્રહ્લવિદ્યા અવિદ્યા પરેષી,
તુંહીં તુઝ્ય દધી તુંહી ઉચ દેષી;
પરા પશ્યતી મધ્યમા વૈષ્ણવાંની,
ન જાની ગતી જાય અંભીર જાની. ૧૯

ખનું એક તું કે'ક પ્રહાંક થાપે,
'ખનું એકમે' કેક લોકાં ઉથાપે;
તુંહી તું તુંહી તું તુંહી તુંજ જાની,
મતી હેં યથા મોર એતી જાખાની. ૨૦

નમે, માત કાગેશ્વરી લક્ષ્મણી,
દયા સોળ પારી રૂપાળી કૃપાળી;
દયા દીક્ષે દાસ અંગે નિહારો,
લક્ષ્મણો તુંહીં એક અંગા તિહારો. ૨૧

છપય

સંવત શ્રેષ્ઠ દિગનીચ, સાલ નેવું સુખદાઈ;
શુકલ બીજ બુધવાર, માસ વૈશાક સુદાઈ.
સ્નેહપૂરી કરિ વાસ, અતી હિયમેં હલસાયો;
લક્ષ્મીનાથકે કવન, મુની રહી કે શુન ગાયો.

તન વ્યાધિ હરન તારન તરન,
જળ થળ રૂપ નિષ્કુશ ગણયો;
કાગ લગ્યો તટે નહિ,
તાર એક અંગા તણો.

શ્રી શ્રી

દીન દયાળુનો વાસ નથી

મનૈયાની ચાલ—એ ગગ

શ્રીમતો

મરવાતુ ણધા મનથી વીમર્યા,
એને ઉર અતિ અહિંસા લર્યા—
મારા ખોદ્ધી લેશ દિવે ન ડર્યા,

સહુ ઠકજનોના રૂધીર પીતા, એ શ્રીમતોને ડોઈનો ત્રાસ નથી—
એવા નવણ રાત્રેના મહેલ વિપે મારો દીન દયાળુનો વામ નથી

દેવમદિર

મૃગ છાલ નહિ એને ગાદી ગમે,
એના હયામા વાસ ડર્યો હુકમે—
એને રામેય રામેય ન્વાર્થ રમે,

લોખા મેયુડા માનવીને જરીયે, એના ન્યાનક્રમા અવગણ નથી—
એવા પાર્ષ વિદ્યામીના મ દિનમા, મારો દીન દયાળુનો વામ નથી

વિદ્વાનો

લાપા જ્ઞાન તણા અભિમાન લર્યા,
મેલા માનવીના અપમાન યર્ય—
મીઠા મોદ્દથી નિત્ય પેટ લર્યા,

ભૂખ્યા ડોણ હશે આજ લાસતમા, એના હયાની હાલ ડદી ન કથી—
એ પુગણીના શબ્દોની બળ મહી, મારો દીન દયાળુનો વામ નથી

દીન દયાળુનેા વાસ નથી... .. ૧૧

તીર્થ

ત્યા તો રંધેલ ધાન વેચાઈ રહ્યાં,
ત્યા તો શાસ પુરોણોનાં હાટ ચર્ચા—
મારા નામથી ઢોંગ પુળઈ ગયાં,

પર પીડ સુણી જેના દીલ રહ્યાં, એવો કોઈ જ્યાં મારો દાસ નથી—
એવા કોગટ તીર્થનાં જળમાં, મારો દીન દયાળુનેા વાસ નથી.

ખોટા દલીલ ખોર

જીવને નથી પુણ્ય કે પાપ જરે,
મને હોય દીઠો નજરે નજરે—
એવી જાણ ચડાવીને વાતો કરે,
ભરમાશો નહિ જોળા માનવીઓ, એની લૂણી દલીલોમા સાચ નથી;
કાળા પથર શા એના કાળજમા, મારો દીન દયાળુનેા વાસ નથી

મારો વાસ

એને શ્રીમતનાઃ જાણિમાન નથી,
એના ડેઈ હરામમાં ધ્યાન નથી—
એને માન અને અપમાન નથી,

એને કોઈની આશ નહિ ઉરમાં, મન મોજ નથી કરવી ઘડીએ—
મને ગોતણુહાગ તીચા મળજે, મારા રૂંડ જનોનીય જૂ પડીએ—
એવા દીન સુદામાની જૂ પડીએ

ઠાકર મદિર

ધરે થાળ પૂલરી ત્યા જોઉં સમે,
વાલો એલો એલો ડેમ જમે-
એવુ દીન દયાળુને ડેમ ગમે,

માન ઠાકરની બુઓ પાછળથી, ભૂખ્યા પ્રેત મમાકોલ હાથ ધરે,
જેના ભૂખથી પેટ પતાળ પૂર્યા, મને મદિરમા નજરે ધતરે ૪

યજ્ઞ

એવા ભાડુ હવરો જો ગામડીયા,
જન્મ્યા પછી રોગના ભોગ વધ્યા-
એને આગણે ડોઢ ન વેઠ ગયા,

કોઈએ દઈ નાહુ ખ પૂછ્યાય નથી, વિષુદ્ધિ જેઓ મૃત્યુને વળગે,
મને યજ્ઞમાલો નજરે ચડતા, એવા જીવ જનોની ચિતા મળગે ૫

મધ્યા

એને જોઈ ઘણા નિરખી નિગખી,
હીયમાય ઘણુ હરખી હગખી-
એના પાપ હવે હુ ગયો પગખી,

મુખે ભાભન્ડા ઝળી ઝળી, કામવેતુને દોજ કમાઈ પીએ,
ઉડી હાય ભર્યા લાખો ગાય તણા ગતા ગૂંચના મધ્યામા

ગ દીએ ૬

જનેતાના દૂધમાં ભાગ.

જૂનાગઢના રાજા હીયામને મારી, શુજગતના મોલદી રાજાની આણુદાણુ જુનાણાના તખત પર ફરે છે. છતાં મદદથી મદોન્મત થયેલ મોલદીઓ રાજમહેલ કળાને ફરવા જાય છે. રજપૂતાણીઓ ચિતા તૈયાર કરી ગાળી મરવા તૈયાર થાય છે. પરમાર ગાળીને પેટે અવતરેલ ગંગાજળીયા 'ગ'ના વડનો એક જ નાનો દીવો રા'નવધણુ વગ્મ દિવમનો જાગક છે. પરમાર રાણીયે મામા મોત્રાજા ભાયાત વગેરે રજપૂતોમાં નજર નાખી પાછી હૈયામાં મમાવી દીધી પોતાના જાગકને કાળગાળ મોલદીની નવવારમાંથી તેઓ બચાવશે, એમ માના આત્માએ નાક્ષી પૂરી નહિં.

એની નજર ફરી એક ઘઘણીને ધૂંપડે ગીગ્ના અડીખલ પડાડ અને મહાભાગની વચ્ચે કાયમ દીલી ઓઢણી ઓઢેલ દીલુદી નાથેર ધર્મના દેયાપર, હથ ધીની ઓજ્યોથી હમના નાનડા બાગમમાં પથગયેલ ગામડાં મોઢેથી આડીદર બોડીંગ નામના ગામમાં દેવાત બોઢલ આયગને નેમડે અડા! ગાંગાણીયે એ આયગનું દેયું ક્યારે વાંચ્યું હશે ?

ફના પોઢમાં જાગકને મુવાડી છેઢ્લી વખતની એ જગીઓ લઈ દાગીને મોપીને અડીદર ગામે મોઢલી

જનેતાના દૂધમાં લાગ.....૧૫

પતિ વિહોણી અને બાળ વિજોગણ પરમાર રાણી સતી થાય છે.

દેવાત પોતાની ધરવાળી આચરાણીને બાળક સોંપે છે. તે વખતે જહલ નામની તેની દીકરી માને સ્તને ધાવી રહી છે.

રાજાનું બાળક છે માટે નહિ, પણ મા વીજૂટું બાળ લાગી પોતાની દીકરીને છેડી ફાળી; આચરાણી રા' નવ-ધણને ધવરાવે છે. નવધણની જોતણ સોલંકી કહે છે. દેવાતને બોલાવી “નવધણ છે?” એમ પૂછતાં દેવાત હા પાડે છે. પોતાના એકના એક દીકરા વાહણને શણગારી આચરાણી જૂનાગઢ મોકલે છે સોલંકીની કરપીણ તરવારનો તે ભોગ થાય છે. આશરાધર્મ પાળવા દેવાત અને આચરાણી હસતે મોઢે તે મહન કરે છે.

વાતને બાવીશ બાવીશ વરસ વીતી જાય છે. હવે તો દેવાતને એક જ દીકરી જહલ રહી છે. તેનાં લગ્ન આજ લે છે

દેવાતનો હાથ પકડી આચરાણી કહે છે: “આચર ! મારે તો હજુ વાહણનો સોગ છે ! માણાપ વિનાનો નવ-ધણ હજુ આપણે આંગણે આંટા મારે છે. મારી દીકરીનો જવતલીયો કોણ ?”

જવતલીયો તો જુનાણનો પણી રા 'નવધણ અને રા 'નવધણ પોતાના બાપની ગાદીએ બેસે પછી જહલના

૧૬.....જનેતાના દૂધમાં ભાગ

લગ્નમાં આવે ત્યારે મારી દીકરીનો વીવા રૂંડો તારો

મોરડા ધરતીનાં આકરાં ધાવણુ ધાવેલા, ઘોઘા અને
ઠારકા વચ્ચેના, દમજાર હજાર આયર ભેગા થયા. દેવાત
ખેલેલને આંગણે.

પોતાના ધણી ગ' નવઘણને હુધિયાર ગંધાવી જુદી
દેવાત બાર હજાર આયરોને લઈ જૂનાગઢ પર ચઢ્યો.
દિવસ રાત ઘેર લડાઈ ચાલી. હજારો આશ્રા ભય!
જીવાન આયરોના લોહીની નદીયો વહી. નવઘણની હતનાં
નગારાં વાગ્યાં. બાવડે પડડી જુદે આયરે નવઘણને ગાદીએ
બેસારી પોતાનો ધર્મ પૂરો કર્યો.

જાહલ ફેરા ફેરે. નવઘણ જવતલ હોમે છે. હાથ-
ધરણાનો મમય થયો બેનને શું આપું ?

“બેન બોલ, ગામ, પરગણું કેતો જૂનાગઢની ગાદી.
અને કેતો માથું જે માગ લે હું તારા કાપડામાં આપું”
દેવાતની દીકરી ગામ ગરાસની બળી ન હતી. “જરૂર પડશે
ત્યારે કાપડું માગીશ.”

વર્ષો વીતી જયાં સાધના તો પહેલો જ જત્રીઓ
ચડાવી દીધો હતો. આલને ઓડીગણુ આપે એવો વાપ
લાંબે ગામતરે ગયો છે પોતાના મામાના દીકરા માથે
જાહલનાં લગ્ન થયાં છે. માલધારી માણસ છે. દેવાત
ખેલેલના વંશની નિશાનીમાં જાહલ એક જ છે. ભયંકર
દુકાળ મોરડા ધરામાં પડ્યો. મા બાળકને સરખે અને

“જનેતાના દૂધમાં લાગ”.....૧૭

ગાયું મકોડા લરખે એવો વખત આળ્યો પોતાનાં ઢોર
લઈ સિંધમાં ગયાં. સિંધનો હુમીર સૂમરો સોરડીયાણી
જહલનાં ગૂઢાં રૂપ પર મોહિત થયો. જહલે ત્રણ માસ
પછી તે શરત કબૂલ કરી.

પોતાના ધણી સાંસતીયાને કાગળ લખી આપી અલના
માનેલ લાઈ નવધણુ પાસે કાપડાની છેલ્લી માગણી કરવા
માકર્યો. છેવટે એમ પણ લખ્યું કે જે દિવસોની અવધિ
કરી છે તે પછી એક જ દિવસ પણ જો મોડો આવીશ
તો તો સૂંપડામાં મારી લાશ પડી હશે માટે કાપડું
લાવીશ નહિ, પણ સ્મશાનની સેજની ચૂંદડી લાવજે.

છે છે

૧૮.....“જનેતાના દૂધમાં ભાગ”

“જનેતાના દૂધમાં ભાગ”

રાગ ઉપરનો .

લડાં આહીગડાંનાંય જૂથ કરી,
શુજેશ્વર સામળી બાધ ભરી...
લીલાં માથડલાં કુશળાન કરી...

જેને જોરે કરી ગરવા ગઢમાં, તારી છતની નોખત ઘોર રડી;
કરવી એની વાર ડીયાસ તણા,એવા બાપ વિનાનીને સીડ પડી ૧

નવ મોરઠનાં શિગ્છત્ર ફરે,
લાખો આજ તને ખમકાર કરે....
વીરા વેરણ રાતને યાદ કરે...

તારે કાજ મને તરછોડી હતી, તેદી થાને જનેતાને નોતી ઠરી,
જેનાં આડાંથી દૂધડિયા ઝડખ્યાં,એનીલાજમાં આજને લૂંટ પડી.૨

ના'તો કોઈ એણે જગ કોડ કર્યો,
ના'તો બેનને માંડવે હોમ કર્યો....
એવો વીરો અમારો જો આચાલર્યો ..

કેને કાજ વીગ માગ માજપયાને,ફેણે કાંધ મોજાંડીની તેગ પડી,
એનીબેનડીએકલડીચિંધમાં,મારી લાજમાં આજને લૂંટ પડી.૩

“જનેતાના દૂધમાં ભાગ”.....૧૯

કેનાં માત પિતા તરછોડી ગયાં,
કેને આલ જમીના માકારા થયા...
એને કોણુ ગ્રહે? કેનાં વજ્ર હૈયાં...

એની તેગ સામાં ગુજરેશ્વરનાં, દળ ઘોર હતાં એનાં મૂલ ગયાં;
એની નતહલના, સિંધભોમ ભણી, કૂડા રૂપનાં આજ બે મૂલ ધયાં.૪

તે દી' ગામ ગરામ મે નોતો લીધો,
તારો લીડ પડ્યાનો મે કોલ લીધો....
મારા માંડવ હેઠળ બોલ લીધો....

હું દેવાત તણી વીરા નતહલને, માથે હુ.ખ તણા દરિયા ફરીયા;
સુભુજે નવ સોરઠના નૃપતિ, મારી જીલના માનેલ મામેરીયા ૫

મારા બાપ તણા ગણુ પાડ ગયા,
મારા માજબુયાના ભલે શીથ ગયા....
મારા એ બહલા તો પતાળ ગયા...

તારા દેશડિયાની તો લાજ જશે, વીરા એટલી વાતને કાન ધર્યે;
હું તું સોરઠ ભોમ તણા જનમ્યા, મારી સોરઠીયાણીની વાર કર્યે.૬

મારી આડી મલેચ્છોની ફાજ ફરી,
મને સિંધમાં સૂમરે કેદ કરી...
વણુ માસની મે અવધિ બે કરી....

૨૦..... “જનેતાના દૂધમાં ભાગ”

હું નખાપી અરેરે નભાઈ વીરા, મને જાણી નોધારીને એકલડી,
એથી સિંધતણા નૃપતિનેગમી, મારી સોરડીયાણીની મેજલડી ૭

વિધિ લેજો નો'તુ જરી તાર ભયુ,
એમા કોમળ રેશમ એ ન ધયુ..
વીરા કાપડુ માડું રૂધીર ભયુ...

અવધિ જો વીત્યા પછી આવીશ તો, ખોટી કાપડ કોળની વાતલડી;
મારી લાથ પરે તું ઓઢાડી દેજે, એ સ્મશાનની સેજની ચૂંદડલી ૮

卐 卐

“ કયોં છોડ દિયા” ૨૧

“ કયોં છોડ દિયા ? ”

રાગ-ભૈરવી ગઝલ.

માતૃભૂમિ લય હરન અ ગિફા,	ગૂલ લવાનિ કયોં છોડ દિયા ?
અભયદાનપ્રદ વામ હસ્તમેં,	કયોં જનની કિરપાણ લિયા ? ૧
સોહતી સ્વર્ગકી સમર ભૂમિમેં,	પરદા કયો કર પહુન લિયા ?
લય હરતી લયભીત ણની કયોં,	અભય મંત્ર કયોં છોડ દિયા ? ૨
નિયમ ભગવત નસનમ ભાસત,	લીખ નિયમ કયોં છોડ દિયા ?
શુદ્ધ હૃદય કયોં હો ગઈ મળલા ?	સાગર વ્રત કયો છોડ દિયા ? ૩
ત્રિભુવન પોષતી સંપત્તિ પયમે,	દુગ્ધ માત કયોં સૂખ ગયા ?
કલગલગાનીમે કલ ન પરત હૈ,	ગિરવાણી કયો છોડ દિયા ? ૪
આલસમેં રમણસ દિન રજની,	ભગીરથ વ્રત કયોં છોડ દિયા ?
અનંત પંથમે હુઈ ઉદાસી,	તત્ત્વમસિ કયોં છોડ દિયા ? ૫
મહિષાસુર મર્દની મહુમાયા,	કાયરતા કયો ધાર લિયા ?
પેટ ભરી કયોં હો ગઈ ભારતી ?	રતિદેવ વ્રત છોડ દિયા ? ૬

દુઃ

દુઃ

“ ધૂર પરી. ”

રાગ-ભૈરવી ગઝલ.

હૃદય લયો નિસકો નિજ ઘણકો, બધુ જનમે વૈર કરી;
ત્રાસ દિયો તાહકે નિર્જલ દો, વો ભુજગલમે ધૂર પરી ૧

માર અમાર ધવન સુનોસુનોકે, મમજ્યોમાર વિચારકરી;
દંભ કિયો નિજ દોષ તજ્યોના, વો મમજનમે ધૂર પરી. ૨

દેખા પ્રમત્ત દૃઢ્ય દુખિયનકો. નારી પગ્ધી નયન લરી;
સંત પુરૂષમે ઓશુન દેખા, વો અંખિયનમે ધૂર પરી ૩

જવાલ લગી ગૃહમે, નિજ ઘાલકદેગતઆગતનાદકરી;
બેક મ્હો ધીંગ્ ૬૦ ધરિ કે, વો ધીરજમે ધૂર પરી ૪

લગ્ન નીચ કી મિટી ન વિધમતા, મનકી મમતા નાહિ મરી;
સ્વાર્થ જવાલ અતગ્ને અગતી, વો ભગતિમે ધૂર પરી ૫

“લયો ન લયો”..... ૨૩

“લયો ન લયો.”

રાગ-ભૈરવી ગઝલ.

દર્દ મિટયો ન જહાંદુઃખિયનકો, કળહું ન ન્યાય મંદિર ગયો,
પ્રજા પ્રેમકો પાત્ર લયો ના, વો નરપાલ લયો ન લયો ૧

કામ ટર્યોના ક્રોધ ટર્યોના, જ્ઞાન લયો ના લોભ ગયો;
લેહ રહ્યો નિસકે ઘટ ભીતર, વો નરસાધુ લયો ન લયો ૨

દીન દયાલુકો દોસ્ત લયો ના, મોહન શુનમેં ન મસ્ત લયો;
પેટ લયો ખુશામત કરકર, વો કવિરાજ લયો ન લયો ૩

ધનવાનોં એ મિલ્યો ધાયકે, દીનનકો નહિ દાદ દિયો;
હેત ધિછાર પ્રજાજન નિસકો, વો અધિકારી લયો ન લયો ૪

રંકનપેં દિલ રહમ ભઈ ના, વો ધનવાન લયો ન લયો;
દેશકી દાઝ જગી ના દિલમેં, વો ઇનસાન લયો ન લયો. ૫

❦ ❦

“ બાવળનો સ્વભાવ ”

રાગ-ભૈરવી ગઝલ.

મેરે આંગનમેં વૃક્ષ બાગુલ હૈ, મૈં ઉપચાર અનેક કિયો;
કોન સ્વભાવ લયો ઉમળી-જમેં, કંટકો વિધિ નાહિ ગયો. ૧

કોમલ કંટક સહિત અવનિમેં, ઈક દિન ઉમકો ઉદય લયો;
કંટક શુદ્ધિત કરન ઉસ તરૂપર, મો મનમેં અનિ ભાવ લયો. ૨

કોમલ શૂલ કરનમે કાટિકે, દિન દિન દુઘડકો પાન દિયો,
શૈશવતાકો છોડી અપટમેં, ભોગનવંત વિશાલ લયો. ૩

પેડે લયો અતિ પુષ્પ તાલી વિધિ, કંટક ઘોર કંગાલ લયો;
કાટી શૂલ ત્યોં આર બટી-બટુ, પથકો સ્વય મગ પલટાઈ ગયો. ૪

ચી ઈચ્છા સુકુમાર કગનકી, ભાતિ સ્વભાવ સો નાહિ ગયો;
જિન કો ઉસકા ગગન કિયાયા, ઉનકર કંટક પેઠ ગયો. ૫

“જય ભાનુ હરિ”

ચાર ગાંધ સાગરકી સંપત્તિ, ગાદરીયાં મન મોહ ભરી;
 હું કર જોરી દિવાકરસે, વૌ સાગરને ફરિયાદ કરી.—ટેક
 ભવ વંદિત ગગનકે ભૂપતિ, તિમિરહરત ત્રય-ભુવન ફરી;
 રાવરે રાજ લયો અંધિયારો, તમ્બકરકો નહિ ત્રાસ જરી. ૧

ઉષ્ણ લયો મુનિકે અંબરેશ્વર, મારુતકો દી રજાય ધરી;
 જેઠ રચયો ગલ પ્રગલ પ્રલંબન, ગાદલકો દ્યાયો પકરી. ૨

કિંકરી પક્ષ કરન સજી સેના, ધાયો ઇંદ્ર ધનુષ્ય ધરી;
 હું દલકી સમશેર ચલી જો, કારી ઘટામે આગ બરી. ૩

ધરની ધડક પર કડક ગગનકે, શક મિહિર કી હાક પરી;
 દેખી રદધિ ઉછડ્યો હંદ છાંડી, ઘોર લયંકર નાદ કરી. ૪

દાવાનલ સમ દિનકર કોપે, પ્રલયકાલ સમ કિરન પરી;
 સાગરકોઝ જલ લે ચલી નદિયાં; જગ હરખ્યો જય ભાનુ હરિ. ૫

દુક દુક

૧. જોઈ માસમાં બહુ જ પવન વાય છે અને વાદળીઓને પકડી લાવે છે એ સૂચન છે.
૨. પોતાના માટે સૂર્ય અને ઇંદ્ર લોક છે એ જોઈ સમુદ્ર આકાર તરફ દબળે છે. (ચોમાસામાં દરિયા બહુ જ દબળે)
૩. દરિયાનું પાણી વાદળિયો પાસેથી પડાવી અને નદીઓ વાટે પાકું સોંપ્યું.

“યાદ ભરી”

ભૈરવી ગઝલ.

દેખોં મૈ દિનકરકી કિસ્મેં, ઉનમેં તેરી યાદ ભરી;
યાદ કરોં ન કરોં સન મોહન, ઘટઘટ તેરી યાદ ભરી.—ટેક

પેઠાં કે પત્તોં પત્તોં મેં, હાકિમ તેરી હદિશ ભરી;
રોશોકે બુદ્દેશમાં સાહસ, ઉનમેં તેરી યાદ ભરી. ૧

રતનાંકરકી લહરલહરમેં, સાંપનકે ઝહરોમે ભરી;
ઝમશકનકી શુનશુનમેં માલિક! મૈને સુની તેરી યાદ ભરી. ૨

શ્રીધમકી અતિ ઉષ્ણ જવાહમેં, મેઘમાલમેં યાદ ભરી;
કારી ઘટામેં દામિનિ દમકે, ઉશ્મમેંલી તેરી યાદ ભરી. ૩

નદિયોં કે જલમે, ઝરનો મેં, ગિરિ, શુહામે યાદ ભરી;
ધુરંગશિશુ પયપાન કરતહૈ, ઉસમેં તેરી યાદ ભરી. ૪

ધાન્ય પૂર્ણ સ્નેહમે, ધરમેં, કારે “કાગમે” યાદ ભરી;
પૃથ્વી કે લીતર પાનીમે, પ્રભુજ તેરી યાદ ભરી. ૫

દુક દુક

૨૮.....“જીત ગયે કિ હાર ગયે”

“જીત ગયે કિ હાર ગયે.”

રાગ-ભૈરવી ગઝલ.

કોઈ જીત ગયે કોઈ હાર ગયે, બે જીત ગયે મોઈ હાર ગયે;
કંછુ ન પડે કસે થહ કયા કારન હૈ, જય અજય કે સંમાર ભયે.—ટ્રેક

સંપત્તિ ભવન સહિત તન અખલા, 'દૂતમે' પાંડવ હાર ગયે;
ભારત મેં કૌરવ સખ આખિર, જીત ગયે કિ હાર ગયે? ૧

ખાંડવ દહન ગહન ળલ પારથ, લીલ્મ દ્રોનકો જીત લિયે,
અંત સમય કાળોં સે અરજુન, જીત ગયે કિ હાર ગયે? ૨

ભિરી બુજ ળલ ઓહાન શાહસે, ઉસસે મીન જુલાય દિયે;
શાહબુદ્દીન મે અંતમે' પેથલ, જીત ગયે કે હાર ગયે? ૩

મોગલકી સમયેર મે દાત્રિય, સારે હિંદકે કાંપ ગયે;
અગ્રેજો સે મોગલ ઇક દિન, જીત ગયે કિ હાર ગયે? ૪

શાહ કે શાહ નૃપન કે નૃપતિ, ભારત બૂપ નમાય દિયે;
શાહંશાહ વો સત્યાગ્રહમે, જીત ગયે કિ હાર ગયે? ૫

દુા દુા

“ હાય ભરી ”

એના હાથમાં પાવમાં હાય ભરી,

ઉંડા પેટને કાળજમાંય ભરી....

એનાં આંતરડાંમાં અથાહ ભરી....

એના કાન મહીં કચરીને ભરી, એના ખ્યાલમાં વા'લમાં હાય ભરી;

એને ધીરે ધીરે ડગલે ડગલે, એમાં રંક ગરીબોની હાય ભરી. ૧

એની મોટરના પછડામાં ભરી,

એની ગાડી ને ઘોડામાં હાય ભરી....

એના કોમળ જોડામાં હાય ભરી....

જૂત ગોરસ ને મીઠાં દૂધડિયાં, એને ધૂંટડે ધૂંટડે હાય ભરી;

એના મીઠૂડા લાડુને કોળિયે કોળિયે, રંક ગરીબોની હાય ભરી. ૨

એના પાઠમાં ઠાઠમાં ખૂળ ભરી;

એના સોનાના દેવમાં હાય ભરી....

એના ધૂંપ ધુંવાડામાં હાય ભરી....

એના જ્ઞાનમાં ધ્યાનમાં એજ ભરી, એના શુષ્ક સિદ્ધાંતોમાં

હાય ભરી;

ટૂટી માળા તણે મણકે મણકે, એમાં રંક ગરીબોની હાય ભરી. ૩

૩૪... ..“રુદિઓ એક જ રહે”

“ રુદિઓ એક જ રહે. ”

દાદો

ચુદિ હમી ઇશ્વર અને, અખિલ અનાદિ અનંત,
હિય નવગગ માયા હમે, કાલ હસે કરી અંત

છદ લીલાવતી

હમતી આ અખિલ ચુદિમા હરદમ,
રુદિઓ એક જ રહેન કરે ત્ય ...રુદિઓ એક જ રહેન કરે
હસતુ વન ગગન મગન હુઇ મનમન,
ઉડગન કરે કરે ભ્રમન હમે,
હિય પ્રગટ અનળ હરહર હમતો,
નલમંડળ ધવળ હસિ અંદ્ર લમે .
હમતોઃ જલનિધિ કુસુદિની હસતી,
આંદની હમી પટ ધવલ ધરે, હસતી-૧
હમતાં ખજખજ મરિતાજળ નિર્મળ,
વનવન સુમન કળી હસતી;
હસતી વસંત સહુ વૃક્ષ ઘટા,
હમી પુષ્પ મુગધ પવને ધમતી .
લયે પ્રગટ લાતુ હમતો મુખ ભળહળ,
રજનીં હમી પટ પીત ધરે, હસતી-૨

ધરી સ્યામ વસ વરપામહી જળદળ,
 અદૃહાસ્ય દરી ઝાંખર ગળે,
 ભરી નવરંગ મધવાધનુ હસતું,
 ધરણિ નિલંગર હસતો સજે....
 તડિતા હસતી વિધુવદન સ્વતંતર,
 કરતો નૃત્ય ધન શિખરે પરે, હસતી-૩

સુનિ ધોન સ્વર મૃગ હસત લસત ખન,
 પુંગો લનકે સુની પનગ હસે,
 મદભર ઉર હસત ધમત સુમસતમન,
 હસત પતંગ અગ દીપ દશે....
 ચહ રીત ભરતખડ પુત્ર હસે,
 હસતી જલરાણી સ્વતંત્ર સ્વરે, હસતી-૪

સળગ્યો ભવ ^૧લઘુવય વેશ અમગળ,
 હકવિષ્ટ તાત ભવન હંતડે,
 ભય અસિત રોગ કૃષિકર અધભૂખ્યા,
 વસત રાતદિન વનવગડે ...
 ખલવૈત કરિ પાન હરખિ મન મદભર,
 રમત કરત ઉનકે રુધિરે, હસતી-૫

સુધન્વા મમેા તુ કડામા તગાણો,
જગ મુખ ળાપુ ન થ્યો ઝખવાણો,
૧પોસે લાઠ બે ઉબ્બુ શ્યામા ન લેતા ...
નમેા હિંદના પાટવી સત નેતા ૪

તુંડી મહેલ રદુથાથને ના અબાણો,
તુંડી ગત વિદુર પાને રોકાણો,
મહાં કીરવી વેણુ શાંતિ મમેતા ..
નમેા હિંદના પાટવી મત નેતા ૫

ભૂખ્યા ળાળ કે' મા મને લાત દેને,
તપે જવાળ માતા કહે વેણુ તેને,
વઢે આપણે કાજ છુટ્ટો વિજેતા .
નમેા હિંદના પાટવી સત નેતા ૬

મહા શક્તિનો ધોધ તુ, બધ બાકા,
તને રોકવા ંદોખિયે બાધ્ય આકા,
ચીંરી ત્યાંય પાપાણુ ંસરવાણુ બહેતા .
નમેા હિંદના પાટવી સત નેતા ૭

૧ ચીચુડાને બે લાઠ હોય છે અને સામ સામી ફરી રોરડાને પીચી નાખે છે એમ તને પણ એક તરફ લોકો અને બીજી તરફ સત્તા બન્ને પીંચે છે

૨ કૃષ્ણ જન્મ દુષારાનના મહેલમા ન બિતરતા વિદુર પાસે રોકાણા હતા તેમ મહાત્માજી પણ વિદ્યાવત ગયા ત્યારે એક ગરીબ લતામા ઉતર્યા હતા. ૩ દુરમનને ૪ ગરલા

તુહી દંખજો બાપ પાતાજ ડોમો,
રહો દુઃખિયાને તુહારો ભરોમો;
વિસામો દલિતો તણે તત્ત્વ વેતા....
નમો હિંદના પાટવી સંત નેતા. ૮

તુંહી નાગ જંગલનાં બાંણુ સાંધે,
તુહી રંકના રોટલા કાજ બાધે;
તને નીંદ નાવે રુવે છે જનેતા....
નમો હિંદના પાટવી સંત નેતા. ૯

તુંહી મોલવી દીનની પાંગ દીધી,
લગી અર્થ અદલા નવે ખડ વીધી;
કગ્યાં દૈત્ય સિંહાસનો ત્રાસ દેતા....
નમો હિંદના પાટવી સંત નેતા ૧૦

૬૬ ૬૬

૧. તે સ્વતંત્રતાની એવી બાજ પાડી કે તે ઈશ્વરના સિંહાસન પાસે પણ ખડેચા ગઈ

કરપિણુ દે હિંદુ નાથ કિનારે,
ખડગ ધરો કાં દલિત પરે;
આતમવત્ મરવ ભૂત પ્રતિ અર્જુન,
કૃષ્ણ જીવો પોકાર કરે....
મુર્ખાં રામકથા સુણવા ડરતાં મન,
ઓમ્ રામ મરતાં ઉચરે; હસતી-દ

છપ્પય

1

રંકબ્રાત કરિ પ્રેમ, ધર્મ સુણવા મન ધારે,
કહિકહિ શબ્દ કઠોર, હિંદુ તેને હડકારે,
બ્રહ્મ વૈશ્ય ક્ષત્રિય, લજેલા એક જ લાણે,
હદ પુરુષોત્તમ રામ, જમ્યા ધર શૂદ્ર વખાણે;

ગંભીર જલધિ સમ જે હતો,
હિંદુ ધર્મ હાથે હણ્યો;
સત રક્ત ટપક આંસુ રુવે
તે રુદિઓ મોહન તણો. ૧

“ માગ મોહનની માફી. ”

તતકાળ હવે એનાં પાપ તણું, તુંયે માગ ક્ષમા મનમોહનની;
છય માગ ક્ષમા મનમોહનની.

“ ધર્મગુરુઓ ”

ઉતર્યો દધિ પાર પુરાણ તણે,
તેમ વેશ કર્યો ભગવે તનનો;
ઉતર્યો નહિ માતની હાકલમાં,
તું તો ભાર કર્યો ભૂમિ ભારતનો....
ઉપદેશ કર્યો, ગદુ દેશ કર્યો,
ચિર નાંહી કર્યો, તૃપણા ધનની, તતકાળ ૧

“ ચારણ આદિ કવિઓ ”

અટક્યો નહિ ચારણ અંત લગી,
ભટક્યો તુહી લીખતણા રણમાં;
નથી સ્વાદ પરાધીન યાગ મહી,
જેવો સ્વાદ છે મેન'તના કણમાં....
જનની તણી પીઠ રલ્યો ન કવિ,
રટિયો 'કીત રાક્ષસ રાજનની; તતકાળ. ૨

“ રાજચો ”

મુણિયાં ગીત સાગર પાર જઈ,
 મુણિયાં નહિ દીન. તણાં દુઃખદાં;
 નૃપ, નાચ અનેક દીકાન્ન દીકા,
 અદના કદી અંપડીના અઘડા....
 ખૂણ પાર શિકાર પૂછ્યાન પૂછી,
 કયની દુઃખીયારાં પ્રજાજનની; તતકાળ. ૩

“ શિક્ષકો ”

ઈતિહાસ કહ્યા બાદુ ક્રાંતિણા,
 ન કહ્યા ઇતિહાસ લગીરથના,
 પરદેશીની ટેક ઘણી શોખવી,
 ન કહ્યા કોઈ નિશ્ચય ભીષમના....
 નદી રાવણમાં રહી રાત મુણાવી ન—
 આવજ દૂંકે મહા વનની; તતકાળ. ૪

(ગીરની રાવણ નામની નદી છે જ્યાં સાવળો
 ફૂંકતા હોય, ત્યાં સ્કાઉટવાળા છોકરાને લઈ જવા ભેઈએ.
 હૈયાં કઠણ કરવા એવા ઘોર પ્રદેશમાં ફેંવવા ભેઈએ.)

“ વેપારિયો ”

અનિ લાંઘણિયા ભૂરા સાવજના,
 તમે નોર કરાવ કઠોર થયા;

“માગ મોહનની માફી”.....૩૯

શોષી લોઈ ને પારકાં ચેટ ભર્યાં,
એનાં કોમળ કાળજડાં ચુંચીયાં....
પે'લાં દુધ પીધાં પછી લોઈ પીધાં,
તોય છાપ ધરી કેમ મા'જનની; તતકાળ. ૫

“ નોકરૈ ”

એક પાપીયા પેટને કારણિયે,
તમે લોઈના હાથ પગાર લીધા;
હસતે મુળડે ‘ગુલે’ હાથ ખડા,
કૈંક ગોળીયે માતના પુત્ર વીધ્યા....
વય ણાળ મૃત્યુ ભણી મોટલીયા,
એને રચાખડીયે જળને અક્ષની; તતકાળ ૬
જયચંદ ધયો જે કનોજ ગઢે,
એણે માતના દ્રોહમાં ભાગ લીધો,
મુણે નામ ત્યા લોઈ તપે સહુનાં,
જેણે દડ પૃથ્વીરાજ શિર દીધો...
જયચંદ હજારોને જન્મ દીધા પછી,
નાગણિ કાં ન જાની જનની; તતકાળ. ૭

છાંડ

“ ધમને ધીંગાણે ”

ભજન.

જીવડો ઉઘસી યથો કે ગણાડ, આજ માગે

આતમે ઉઘસી યથો—એ રાગ.

સતોનો મરહાર રે...લડે છે રણમાં સતોનો મરહાર.

ચરખાનો ચક્રાવણ હાર રે....

લડે છે રણમાં—ટેક.

નેણમાં અમીરસ, વેણમાં વશીકણ...(૨)

એને માયડે મેરુ સખા ભારે... લડે છે. ૧

રૂઢીયો રૂવે ને ગાપુ, હસતો લડે છે....(૨)

એ તો હાઈડાં દોખીનાં હરનાર રે....લડે છે. ૨

સતના ધીંગાણાનો, સૌને શીખવીયો...(૨)

કાંઈ ગ્રેમ તણા પડકાર રે...લડે છે. ૩

અહિંસાનો રહેરુ, અહિંસાનો ઉપાસક....(૨)

એને અહિંસા તણાં હથીયાર રે....લડે છે ૪

રંટીડાનો રણકાર, રણભેરી વાગે...(૨)

એને તાંતણા તણી તણવાર રે....લડે છે. ૫

ગંકના ઝધીરથી, પેટલાં લરે છે એને....(૨)
 બાસે છે બાપુ લોંકાર રે....લડે છે. ૬
 ધીંગાણાને ટાણે, જનેતાના જાયા... (૨)
 દોષ વિભીષણ ધાણેમાં મુળ માર રે....લડે છે. ૭
 ધરણી ગળે રથ, રમારથી રવત તર....(૨)
 માંચ શશ્ય તણા દિટકાર રે....લડે છે. ૮
 વન્નમો લડે ને બાપુ, હોરકું વણે છે....(૨) .
 એ તો કરશે જનેતાને કિનાર રે... લડે છે. ૯

૩ અહિં મહામારવમા કર્ણના યુદ્ધ વખતે તેની પ્રતિકૂળતા એવા પ્રકારની હતી તેવીજ પ્રતિકૂળતા પૂજ્ય બાપુજીની અત્યારે છે, તેમ સૂચન છે.

“ મા નો સ્વ ભા વ ”

કર મન ભજનનો વેષાર, ધણી ! તારા નામનો આધાર,
કર મન ભજનનો વેષાર.૭.—એ રાગ.

એવો ઠાં સ્વભાવ, માડી ! તને પાછળથી પમતાવ—
માડી ! તારો એવો ઠાં સ્વભાવ.૭—ટેક

રાધવ જેવા રાજવીને તેં, અવળા દરિયા ધાવ.૭ (૨),
સતી સીતાને રામના ઠાંઈ (૨)....

મરતાં ન યથા મેળાવ માડી-૧

૧ કાળયવનને નોંતરીયો તેં,
દોયડા માંડ્યા દાવ.૭ (૨),

શામળીયાને ચાર ગણીયો (૨)....

અને ગીતા.૭ હુવે ગાવ. માડી-૨

મયાં પછી એના મંદિર માંડીને;

પૂજ્યા એના પાવ.૭ (૨),

હવતાં એને જાણ્યા નહીં (૨)....

તારો કેવોઠ લાગ્યો બાવ માડી-૩

મન્ય ઉપાયક મોહન આમો તારો,

એવોજ છે વળાવ.૭ (૨),

તેને જ પાપે લે જનેના તારું (૨)....

તોફાને ચડિયું નાવ માડી-૪

૧ કંઈનું વેર દેવા પે કોરાડની સેના સતીજ અરજમાનમાંથી જ્યાસપે
કાળયવનને કૃષ્ણ સામે યડવા મોવડો દતો.

“ મોહન દૂબળો કેમ ? ”

મોગનની માજારે લટકતી લાવળે રે ૭—એ રાગ

મોહન મારોરે તેને દુઃખે દૂબળો રે....૭,
 હૈડામાં પ્રગટી હુતાશન હાય;
 અનાથુંનો બેલી એને અંગ અંગે વેદનારે....૭,
 ઘટડામાં લાગ્યા દલિતુંના ધાય. મોહન૦ ૧
 અગનિમાં અંગડાં જાપે હસી હસી હોમીઆરે....૭,
 તેત્રીશ કોડનો તારથુહાર;
 ધર લઈને હાથે ધોરી ધરમને ધોંસરે....૭,
 ભેંકર કેડા ને નીંહર ભાર. મોહન૦ ૨
 આદો ને શ્રીધો જાપુ રંગરવો ને ગામડીરે... ૭,
 વેદ્યું એની હગમગ હગમગ થાય;
 આતમનાં ભેર એનાં આસમાને આદ્યુંરે....૭,
 લાગી એને હરિજન જાંધુડાંની લાય. મોહન૦ ૩
 વિગતું એ સમજે કોઈ હિંદતણા વેદીઆરે....૭,
 ક્યો તમે દીઠા એવડો દોષ;
 વાડા કરીને એને છેવાડાં વસાવીઆરે....૭,
 રત્નીયાનો હજીએ ગયો નહિ રોષ. મોહન૦ ૪

૪૪.....“મોહન દૂબળો કેમ ?”

અડતા નથી પણ એના ઓછાયાથી ચાલડારે....૭,
 જુવે તોય નેણુંમાં જાઝાં ઝેર;
 તોય માળાપ કહી કહી તમને માથડાં નમાવતાંરે....૭,
 મનડામાં ના'વી માનુષી મે'ર. મોહન૦ ૫
 હધઈ હસીને એતો વિપ્તાઈ વાળતોરે....૭,
 મૂવા પછી ઢરડે છે આપણાં ઢાર;
 આમડાં મુધારે ત્યારે પગે પગે શોલતાંરે....૭,
 નથી તેના તનડામાં મોટપનો તોર. મોહન૦ ૬
 વગર મજુરીએ એને વેડ્યુંનાં વેંમંડ પડ્યાંરે....૭,
 અંતરમાં લખતાં અગન ઉભરાય;
 પેટમાં પીડ એને માથે મેડ્યા મોટલાંરે....૭,
 પછી એને કેટ વીયાજમ થાય. મોહન૦ ૭
 રામનાં મંદિર તો એણે ઘરે ઘરે શેપીયાંરે....૭,
 ફળીયામાં તુળશીનાં વનડાં ફોરાય;
 લગન લખે ને રૂડાં ચંદન લલાટમાંરે....૭,
 ભારુ એ તો આપણાં ભણાય. મોહન૦ ૮
 જણકાર જણકે મીઠા તંબુરાના તારનારે....૭,
 નરશીતું મનડું મુળી લલચાય;
 વેષ્ટવ સાચારે હરિજન હીરવારે....૭,
 બીજને સંકટે ધણેશં દુભાય. મોહન૦ ૯

“મોહન દૂબળો કેમ ?”.....૪૫

પગ રોઈદાસ તણા ગંગાએ પખાળીઆરે...૭,
બ્રહ્મનો કરાવ્યો મીરાંને ચે લાસ;
રસોઈ બનાવી તેદી રખાંડવોની રાણીએરે....૭,
એનો તમે કેમ ભૂલ્યા ઇતિહાસ. મોહન૦ ૧૦

ભિંચ ને નીચ ઇતો મનડાની માન્યતારે....૭,
વીરા ભુઓ ચંડાળણી તણી વાત;
લેદ ભૂલીને લાઇએ માફી એની માંગીએ રે... ૭,
તેદી કાંઈ રીઝશે આપણા તાત. મોહન૦ ૧૧

સ્લેચ્છ કસાઈ એને પાયમાં ઘાલી મળોરે....૭,
તીયાં નથી ગોવધનો જરા ત્રાસ;
ધરના વગોણાં હું તો ઝાઝાં લખતો નથીરે.. ૭,
અંતરમાં એકતાનો આવો ઉન્નતશ મોહન૦ ૧૨

૧ ચમાર રોઈદાસ યદ્ય ગયા. તેણે મોહલેલ ચૂંદડી અને મોઢીઓ ગંગા-
જીએ હાથોહાથ લીધે હતો તેઓ પ્રસિદ્ધ મીરાબાઈના રુકે હતા. (મહા-
માળમાધી)

૨ પાંડવોના યજ્ઞ વખતે ક્રપિ ભુનિ આદિ તમામ માણસો જમી રહ્યા
પણ યજ્ઞની પૂર્ણાદિતિના ચિન્હ રૂપે રાખેલો પાચજન્ય સંખ
જોડ્યો નહિ પણ કૃષ્ણના કહેવાથી એક ચંડાળ ભક્તને હસ્તિનાપુર-
માથી લીમ લઈ આવ્યો. સતી દ્રૌપદીએ સ્વહસ્તે રસોઈ બનાવી
તેને જમાડ્યો કે તુરતજ તે પાચજન્ય સંખ જોડ્યો. (મહાભારત)

૩ રજસ્વલા ચંડાળણી માથે માસના પોટલા સહીત રસ્તે ચાલતી ચાલતી
પાણી છાંટી અપવિત્ર રસ્તો પવિત્ર થાય એમ મંત્ર બોલતી હતી. તે
એક કોઈ ક્રપિએ પૂછ્યું કે બધી અપવિત્ર સામગ્રીવાળી તું શું પવિત્ર
કરે છે ? ત્યારે ચંડાળણીએ કહ્યું કે કન્યાવિકલ્પ કરનાર માણસ કોઈ આ
રસ્તે ચાલ્યો હોય તો તેથી અપવિત્ર થયેલ રસ્તાને પવિત્ર કરું છું. (પુરાણ)

વાદળા વીંખાણા વીન દબનણા ઓમમારે...૭,
 અજવાળા પડીયા મૂજના આજ,
 નેત્ર દુઃખ્યા હવે નકલદી નાથનારે ૭,
 પુણ્ય તણી જુઓને જાધાની આવે પાજ મોહન૦ ૧૩
 માજણ્યામારે વીન મદિર ખુવા મૂનીએ ૭,
 જાદીખાનેથી વીનવે દુખળો જાપ,
 દેનગનો દેવ નહિ તો મમાજને દડશે...૭,
 તેને હવે જાગે છે જાધુડાનો તાપ મોહન૦ ૧૪
 તનતણા વારમાને અગાના વાગ્માટે ૭,
 મુણી નથી પ્રભુતણા વાગ્માની વાત,
 ગમ તણા વાગ્મા તો હજણાડશે નખીયારે ૭,
 એમાથી દેવો થયો ઉપપાત મોહન૦ ૧૫
 ચોદે રતન લીધા માગ્માથી શામળેરે ૭,
 પદમુ હગાહજ છે પ્રકાશ,
 રામજી ધનુષ અને ચક્રક શામળીયા તણિરે ૭,
 એવા છે ‘જાધુ’ તણા ઉપવાસ મોહન૦ ૧૬

દુઃખ

૧ વારસો-હકક-સત્તા (હજિ નોના સગીર હપ્ત તેમજ તેમના માનેલા
 ઈશ્વર હપ્ત પણ સત્તા ભોગવવા મુધી આપણે પડેલાં આ છીએ)

“ભયંકર મત ભંગાવો”

માનો મત-કુંવર આજે કેમ રીસાણો છે? કેવાં
ઘોર રીસામણા લીધાં છે? ઉપવાસ આદ્યા છે. એને
નેણે જનેનાનો નભાવ છે અત્તના ભૂખ્યા હંબુ એની
વાટ જોઈ રહ્યા છે એનો દુળણો દેહ કેમ કરી ઉપવાસ
સહન કરશે? કેઈ એના ભયંકર મત ભંગાવી, એવા ખળાર
લઈને ગા પાસે આવે, એમ વાટ જોઈ ગેહલ માતા
આર્તનાદે પોકાર કરે છે કે —

સજન

એક વાર ગોકુળમા રે આવો-એ પરજનો રાગ.

એવા ખળાર લઈને રે આવો....

એણ....એના કેઈ ભેંકર મતડા ભંગાવો .. રે ટેકો

કેણ કાળજિયે મારો રામ રીસાણો રે (૨),

એણ....માગ એ માન ઘેલોને મનાવો .રે . એવા ૧

‘મગમાળે મોઢે એને નેણે નભાવે છે રે (૨),

એણ .. મારા સંત કુવળે મમળવો રે ..એવા ૨

૪૮.....“સચંકર વન લાંગાવો”

અનડાંનાં ભૂખ્યાં એની વાટ લુપ્ત છે કે (૨),
એજ....મારા ખાંતીલાને કોઈ ખવડાવો....કે....એવા ૩

આલ પાતાળ લગી એનાં આદર્યા અપૂરાં છે (૨),
એજ....એનાં કે રાઅટ્ટીનાં ધાર ઉપડાવો....કે....એવા ૪

અંગડે અંગડે મુને આચ્ચું ચરજળીયું કે (૨),
એજ....એના ઉપવાસ કોઈ રાઅગનાવો....કે....એવા ૫

દુઃ

“ છોડ દે ” ,

ઘટાઈ દે ઘટમેં લરી, જોડી હુધ કુવાસના;
છોડ દે મંસારમેં, અમત્યકી ઉપાસના.

સાખી

સુકૃતકી જડ મત્ય હે, કરતી હું ઉન્નય;
ગિના સત્ય જલવંતકા, આગિરહોતવિનાશ.

મન મસ્ત હોત સત્યમેં, અતાતી કોઉ આશ ના. છોડદે-૧

સાખી

સત્યદૌપકકો હૃદયમે, નિમકે પર્યો પ્રકાશ;
પાપતિમિરકાના રહે, ઉસકે ઘટ અવકાશ

અસત્યસે મત દિલ લગા, તૂ છોડ દે કુવામના. છોડદે-૨

સાખી

સત્ય જંગલકા માર્ગે વેા, ગિરકટ કરાલ કઠોર;
સ્વારથ ફરિદ લ રહેકરી, ગર્જત અતિ મદ ધોર

મજખૂત દિલમે ચલ તુહી, હોવે કળી ઉપહાસ ના. છોડદે-૩

સાખી

સળકી કયોં ચિતા કરે, તૂ તેરી સલાલ;
‘કાગ’ ચડા દિલ કાટ જો, ઉસકો પ્રથમ ઉન્નલ.

ઉસકે ગિના તુજ આત્મકા, પરે કછુ પ્રકાશ ના છોડદે-૪

卐 卐

“વેરણુ લાગે વાદળી રે”

બાણવદુ એ આપણા દેગનો ઘણો જ જૂનો અને આક્રોષ પથો છે આપણા ખાન્વાના માહમ એના મુખ-
દુખ, એની નેણીકરણી, એના જ હયામાથી એની વેદ
નાના ટીપણા ને ટીપણા-ઉખમતા એના લોગીત એ
જાણવા મેળવવા અને મમજવા ટોણ મદે ?

દુખથી દાઝેલ એના હૃદયના પાના કોણ ઉખેળવા
નવરૂ હોય ? કોઈ કવિ કે લેખક અથવા જે પાતે સમજી
સમાજની આગળ મારી રીતે મૂકી શકે એવાને એ મેવા
ઘેલા ખાન્વાઓની શુ પડી ટાય ?

અમે તો કાઠિયાવાડને કિનારે કિનારે ફરી ફરીને
દિવસોના દિવસો અને રાતોની રાતો એઓની સાથે રહી
અને એના સાચા દુખની કથની મેળવી છે હજી તો
એમાથી મળે તેવું ધૂણુ જ છે, જગતને કામ લાગે એવું
છે પણ એ વાત તો તેમના હયામા જ પડી છે

ખાન્વો એ શુદ્ધ માહસની મૂર્તિ છે સોઠને ખા
રવે સીલોન, એડન અને જવા મુધીની ખેપો-લૂગે કરેલ
છે એની દરિયાઈ લડાઈ રૂવાડા ખડા ડરે એટલા અગાધ
વીરરસ વાળી છે પદ્મમા અને નોળમા એમામા ફિંગી
અને વલદાઓની ટોપોના મોટા સામે રહી દિવસ નાત
દરિયામા એણે લડેલી એ લગઈ એ જ જાળોના જવાળામુખી

સમાન ગોળાઓ સામે પોતાનાં વહાણ હંકારી, તોપોના કાનમાં ખીલા જડી તેઓને જીવતા પકડી લીધાની હકીકત મળે છે. કેઈ કવિના મોટામાંથી એ વાત મળતી નથી, પણ એમનાં લોકગીતોમાંથી મળે છે.

એના જીવનની સાદી રીતભાવ, વરસ દહાડામાં એને ઘેર રહેવાનો ફક્ત એકાદ માસ, એ રીતે એની આખી જીંદગી દરિયામાં—સાચો સાચ કહીએ તો કાળના ડાઘામાં વીતતી હોય છે.

એના લગ્નનો માસ અશાઢ. કારણ કે જેઠ મહિનામાં વહાણ ચાલતાં ગાંધ થાય ત્યારે જ એ ખારવા સમાજનો સંસાર બહેવાર મંડાય અશાઢ માસમાં કે શ્રાવણ માસમાં એનાં લગ્ન થાય અને શ્રાવણ સુદ પુનમ (ગણેવ) ને દિવસે તો ખારવો પોતાનું વહાણ દરિયામાં વહેતું કરી મૂકે. પરણ્યે એ પાંચ દિવસ થયા હોય ત્યાં એમને દરિયો ખેડવાનો વખત આવે. આશા ભર્યો ખારવો સ્ત્રીને ઘેર મૂકી વહાણમાં જાય ત્યારે એને દેહમાંથી જીવ જાય એટલું વસમું લાગે. દરિયામાં શ્રીફળ નાખી વહાણ હંકારે. આગળ ગીતમાં આવે છે તેમ:—

“સવારે સઢ ચણુગારીયા રે.”

ખારવો દારૂ પી અને ગાંડો ખને. એનું કારણ એ કે દારૂમાં જીવાન ખને. સ્ત્રીને ભૂલી જઈ પોતાનું વહાણ હંકારી મૂકે. તે વહાણ હંકારે ત્યારે સ્ત્રીઓનાં

૫૨.. .. .“ વેરણુ લાગે વાદળી રે”

ટાળે ટોળા એને વળાવવા જાય દગ્ગિયાની લેખડ પર
 બેઠી દગ્ગિયાની મપાટી પગથી મઢની છેડલી ટીંગી દેખાતી
 બાધ થાય ત્યાં મુઢી એ ત્યાં બેઠે, ગીત ગાય, દગ્ગિયા
 દેવને એની લાપામા વીનવે છે “હે રત્નાગર માગર! હે મોટા
 પેટવાળા દેવતા ! અમારા માનવી અમે તારે ખોળે મૃધ્યા
 છે એને હિમખેમ થેર લાવને મીઠામીઠા વાવડા દેને
 અમે કાળા માથાના માનવીના અવગણ મામુ ભેદશ મા”

એ રીતે સાગર ગણાને મનાવી ખાગ્વણુ થે-
 આવે દરિયામા આઠ દશ મહિના વહાણુ ચાલે દરેક
 વહાણુ મોઠામા મોઠું જેઠું મુઢ ત્રીજે તો પોતાને થેર
 આવી જાય ત્યાં પછી જે વહાણુ ન આવ્યું હોય તેનું
 તો નબ્બાણુ ટકા જેખમ, કારણ કે દરિયામા તોફાન જાગે

હવે આખો જેઠું માસ અને અશાઠ માસ મુઢી
 જે વહાણુ ન આવ્યું હોય એકનો એક હીકગે કે લાઈ
 અથવા પતિ તે વહાણુમા હોય વરસાદ પણ અશાઠ
 મુઢ પૂનમ મુઢી ન આવ્યો હોય વૃદ્ધ ખાગ્વણુ ડોશી
 પોતાના અરધા નળીયા તથા અન્ધા નાગીએરીના પાનથી
 છાજેલ જૂપડામા સૂતી હોય, ચદ્રમા અન્ધા બાલમા
 ચલ્યો હોય’ મસાગ મેઘગજના નવખા મેવને! મૂઢ ગયો
 હોય, તે વખતે ‘મા’ તો અધનીદરામા દગ્ગિયાના લોઢ
 જેટલા ખોગીયા ધાણુ ડગી પોતાના હીકગના વહાણુને
 શોધતી હોય, છાજેલ જૂપડીમા ચદ્રમાના કિન્હોના

આંદરડાં પડતાં હોય, કાગાનીંદરમાં એને નેતી હોય
ત્યાં ઓચિંતાં તે આંદરડાં દેખાતાં જાંપ થાય.

‘એક વાદળી ચડી છે’ એમ અનુમાન કરી લાયલીત
જાનેલ ‘મા’ જહાર નીકળે.

આલ સામી મીટ માંડી જીવે છે ત્યાં તો એક
જ વાદળી નહિ પણ વાદળાંને આજો આલ સાંકડો
થયો છે.

x

x

x

સખી કોઇરે આવેને કાઇ જનપ, કાગળીયો મારા નાથનોરે-એ રાગ

સખી મોરેં.... ૧આરાધ્યો.... મહલા... ૨—

અશાદ રધડુકિયો રે....

એલુ વાદળે.... ઘેરનાંધાણું.... આ....ખું વ્યો....મ—

પૂનમ આંદો છૂપીયો રે.... ૧

સખી ! આજ રજીરે.... પડે.... શમથે....૨—

ઈંદર લાગ્યો વીંજવારે....

પડીયા આલા રે.... મંડળમાં.... ઉળા....સ,

વીંજળીના વેલા ઘયા રે.... ૨

૫૪ “વેરણુ લાગે વાદળી રે”

તાપ્યા ૧અનેધા... ઉનાળા...ના તા...૫—

હુ ગરડાને ઠારવારે..

માથે ચોટીને.. કાળાં... ૨મઢી..૨,

ત્રમંડ “મા” ચડી વાદળી રે.... ૩

એને નિગળી વજનબરમાં આ....૪—

આનંદ દરિયા રેલીયારે...

ચોકળ હુંડાને કાળો . કે....૨,

વેરણુ લાગી વાદળી રે . ૪

મખોં ! જેણે વસંડીરેગાનો... ઉજે. રી—

ચોકલને મોટો કર્યો રે...

(એને) નેણે જનેતાનો... નિલા....૫,

અધાની બાણે લાકડી રે.... ૫

“ બેટા ! નથી રે બલુ. . દરિયાની .. ખે.. ૫—

અલેણાં એના આપતો કે

દર્જો દર્જો લરીમ હુ તારે .. ૫ . ૬

જાગુડા ! બવાનઈ દિયુ રે” ૬

મખોં ! એ તો રતનાકરનો અમના.. રે—

ભુજળજે એને શવલુ કે

એલુ માની.. મજુરીએ શવલ....૨,

એને લાગ્યુ આપરુ રે... ૭

“વેરણુ લાગે વાદળી રે”..... ૫૫

સખી! એવા આશા ભર્યા જાળેવે....૫—

વળુ પરણ્યો વાલો ગયો રે....

સખી! એની જનેતા....ને આ....૪,

“વેરણુ લાગે વાદળી રે.”....

૮

“બેન”

સખી! એની જાણુડી વચમાં માને.... જા....૫—

મેડીને મરી ગયાં રે....

એવાં ધરતી ધાવીને લા....૪ જો....૫,

નોધારાં મોટાં ધયાં રે....

૯

સખી! એને મમાણો સઘળો સંસા....૨—

વીરાની મીઠી મીટમાં રે....

એવાં કરતા રાજ.... કીલો....૫,

જૂ પડિયે જે મા-જણ્યાં રે....

૧૦

સખી! એ તો જળરે રાજનો ...લુધા ...૫—

દરિયા તો એને ખેડવા રે....

આજ કરુણા ઝરતીયે માંડીને મી....૮,

વીંગની જુવે વાટડી રે....

૧૧

સખી! “જવતલ હામીને માંડવ હે...૮—

રમાડકો મારો મા જણ્યો રે”....

એવી ક્રોધ ગણાગણી બેનડીને આ....૪,

“વેરણુ લાગે વાદળી રે.”...

૧૨

૧ બેનના લગ્ન થાય ત્યારે વાહુ જવતલ હોયે. ૨ આનંદથી કર્યો.

૫૬.....“વેરણુ લાગે વાદળી રે”

“શ્રી”

સર્ખો ! એને નો'તીરે આશુ કે નો'તી નણુ...૬—
પરણ્યાની મદૂલીયે રે....

એમાં રહ્યાં જોઉં એક....જ રા....ત,
મવારે સઠ શણુગારીયા રે.... ૧૩

સર્ખો ! પેટરિયાને રે કાન—
વળને દી' વળાવીયો રે....

એણું જોતાં રે જોનાંમાં એ...તું જા'....જ,
સાગરમાં સમાઈ ગયું રે.... ૧૪

સર્ખો ! આબ્યો 'ગોઝારો એ....ધ—
પિયુટો મારો ક્યાં હશે રે ?....

એવો રણાજ ધોળુયો...અશા...૬,
આતમ પંખી ફરફરયાં રે.... ૧૫

સર્ખો ! સમાજ થયો એને ઝા...પ—
મમદર દાવાનળ થયો રે....

જોના પિયુનાં ન આબ્યાં વા'....જ,
(એને) “વેરણુ લાગે વાદળી રે.”.... ૧૬

શ્રી શ્રી

“ મરણની લે'ર ”

વાદળાં ચડ્યાં, પૂનમની દૂધના કીણુ જેવી રાત
મટી, હળશીના મોટા જેવી કાળી મેઘલી મળી. તળી-
ચેદી કોઈએ તપાવ્યો હોય એમ દરિયો ઉછાળે ચડ્યો-
ગાંડો થયો. માથાભર લોહ પછટાવા મંડ્યા. ખારવાને
લે'ર લાગી. શેની ?

::

લાગોં લાગોં મરણની લે'....૨—

આસમાને મોજાં આફળે રે....

આજ દેવરે મટીને થયો... હૈ....ત,

ગાંડો થઈને ગડગડે રે. ૧

નિરખી નિરખી વાદળડીના ના... ચ—

તરંગ જોધા ખળલજ્યા રે....

લેવા લેવા ગગનના.... રા....જ,

હાકલ દઈને છૂંકજ્યા રે.... ૨

મેલોં મેલોં ' ગધી મરણ... ૬—

લે'કારી વાયા વાવડા રે....

ઘેલા સમદરિયાની.... માં....ય,

નોધારી એકજ નાવડી રે.... ૩

ત્રૂટયા ત્રૂટયા શઢડીયાના દો....૨—

^૧કુવાના કટકા થયા રે....

એના રક્તજરા બાજ.... મોઝા....૨,

પાણીમાં એ પરવર્યા રે.... ૪

એણે અંગડાંના ઝધાગા ઉપા.. ર્યા—

હુંડાની હિમન નવ ખમી રે....

જેઠો ઝાપે થયો અમવા....૨,

લગોટે કમર કમી રે.... ૫

નાખ્યો ત્રાપો માગરિયાની માં....૫—

મોટામાં લીધી પોટલી રે....

એમાં બેનીનાં લગનીયાં... ના લા....૨,

સાગૂડાની ચુંદડી રે.... ૬

બાપે ડુગર નમ્યા દશ વી....૩—

લોટડીયા ખાંગા થયા રે...

ત્રૂટયા ત્રૂટયા રે આશાના એ... ના તા....૨,

આતમ ઉદામી થયા રે.... ૭

એની ખોવાણી હુંડાની મઘળી હા . મ—

મીટડલી આલે અડી રે....

એને સાંલરી દિલડા....ની માં....૫,

ગલગલડી નાની બેનડી રે.... ૮

“મરણની લેર”..... ૫૯

“ તારે નથી કે માવડડી કે બા.. ૫—

માંડવ કોણ રોપશે રે?...

તારે નથી કે માડીનો બા...ચો વી ૨,

કાપડ કોણ વોગશે રે?... ૯

હમ્તે મોઢે અરેરે ! હુણિયા . રીના—

જવતલ કોણ હોમશે રે?...

ધૂસકે ગશે ના...ની બા ૭,

આસુડા કોણ લૂછશે રે ?.. ૧૦

તુને ‘નભાઈ’ કહીને કોકદી’ નણુ દ—

મેણા કડવા મારશે રે ”

એમ જ્યાં અખતો અતગમા જીવા ન

દગિયાના દળ ફરી વળ્યા રે . ૧૧

મોહનને ત્રાજવે

“રથનંદ જેમે રાજો રગમા ર લોલ”-એ હીંચનો રાગ

પુષ્પ અને પાપ તણા તોલ રે....

મોહનને ત્રાજવે તોળાવજો રે—લો ...લ. ટેક

રામ અને કૃષ્ણ તણે ત્રાજવે રે—(૨) લો....લ,

તોળાણા છે ધર્મ તણા તોલ રે.. (૨) મોહનને૦ ૧

ઝેકા વીત્યા વાણીડા સ્વાસ્થી રે—(૨) લો ...લ,

અવળા 'કર્યા આંધળાંનાં જોખ રે ... (૨) મોહનને૦ ૨

સંતાડયાં છાળડાં શરાફનાં રે—(૨) લો....લ,

લોળાને કાંઈ ખવરાવી છે ભૂલ રે.. (૨) મોહનને૦ ૩

સત ને ધરમનાં બે છાળડા રે—(૨) લો ...લ,

માંચ 'સજનનાના શાળીઆમ રે.. (૨) મોહનને૦ ૪

તારા ને મહાસતી મદોદરી રે—(૨) લો.. લ,

રામ તણા ત્રાજવાંના તોલ રે.. (૨) મોહનને૦ ૫

૧ સજન નામનો એક કસાઈ બકત હતો તે માસ તોળવા એક જ તોલું રાખતો અને એ તોલુ તે “શાળીઆમ” એમા રોગથી તે માત્ર સુધી બેઠલું તોળું હોય તેટલુ તોળાવું. (બકતમાગમાથી)

બાળક ભૂખ્યાં ને ભૂખ્યાં પાંધુડાં રે—(૨) લો....લ,
 અલેકીયાને દાન અપાય રે....(૨) મોહનને૦ ૬
 માંદાં ભૂખ્યાં ને ભૂખ્યાં આંધળાં રે—(૨) લો...લ,
 અન્ન વિના પાડોશીઓ અથડાય રે... (૨) મોહનને૦ ૭
 સતનો કાંટે જરાયે કાટ નહ રે—(૨) લો... લ,
 સમભાવની રહાંડી ઉઠાર રે... (૨) મોહનને૦ ૮
 ધમને કાંટે તો સુદ મોડજો રે—(૨) લો... લ,
 પાછળથી કાંઈ થાશે પસ્તાવ રે... (૨) મોહનને૦ ૯
 વપડયે જોખાણો “જાપુ” પ્રીતથી રે—(૨) લો... લ,
 જોખે છે કાઈ જુગના જૂના ભાર રે....(૨) મોહનને૦ ૧૦

૬૦ ૬૩

“ સંદેશો ”

ઈશ્વરે જગતને સંદેશો મોકલ્યો. એના આંકડા કેાણ વાંચે ? “ વાણીયે ” વાંચ્યા, સહુએ સાંભળ્યા.

ભજન—“રંગાંગે રામા ચૂંદડી”—એ રાગ.

સંદેશો મારા શામનો,

એમાં લખીયા ચારે વે....૬,

એમાં ભાંખ્યા કુશનના ભે....૬—સંદેશો. ૮

કલમ લઈને લખીયું એ....વૈકુંઠને વાસીયે રે હાંહાં—

વૈકુંઠને વાસીયે;

એનો “ વાણીકે ” વાંચ્યો વિરે....૬—સંદેશો. ૧

પ્રથમ એમાં લખીયું એ....ભૂખ્યાં જનને ભાતનું રે હાંહાં—

ભૂખ્યાં જનને ભાતનું;

એની લાગે વિશંભરને ખો....૮— સંદેશો. ૨

ખીજું એમાં લખીયું રે...હું છું આતમ એકલો રે હાંહાં—

હું છું આતમ એકલો;

એમાં ભેદ પાડ્યાનો લાગે ભા....૨ સંદેશો—૩

ત્રીભું એમાં લખીયું એ....પરદેશોની પ્રીતનું રે હાંહાં—
પરદેશોની પ્રીતનું;

એવો કાંટો કેળને ખા....ય— સંદેશો. ૪

ચોથું એમાં લખીયું એ....ભાર દઈને ભૂધરે રે હાંહાં—
ભાર દઈને ભૂધરે;

એવાં ૧અનોધાં દલીતોનાં દુઃ..ખ— સંદેશો. ૫

“જેથી અવાજની વાણી ગાપુ ગૂઢ છેરે હાંહાં—
વાણી ગાપુ ગૂઢ છે,

કોઈ સમજ્યા ચતુર મુલ....ણુ” — સંદેશો. ૬

❧ ❧

રજપૂતે બાબતર પહેરવા માંડ્યું. વીરસંથી શરીર ફૂલી ગયું છે. એક કડી બીડે છે, ત્યાં બીજી તૂટી જાય છે.

બાબતર પહેરી, હથિયાર બાંધી રજપૂત ઘોડેસ્વાર થયો. પાછું વાગી જોયું તો લાલું ખીલીએ રહી ગયું છે. રજપૂત બોલ્યો: “રજપૂતાણી! લાલું અંબાવળે.” થોડુંક હસી રજપૂતાણીએ મીઠું—પણ કાળજી કાપી નાખે એવું મેલું માર્યું કે “રજપૂત! બાર ઘણો થઈ ગયો છે લાલાયો શું વિશેષતા છે?” દાસીએ લાલું અંબાવળું.

ઘોર ધીગાલું આવ્યું. રણમાં રજપૂત અને મુસલમાન ઢગના કઈક શૂરવીર કપાણા.

રજપૂતને રૂંવાડે રૂંવાડે ઘા પડ્યા છે. ઘોડો પણ ઘાએ રવેતરાઈ ગયો છે રજપૂતની નજર પડી, હાથી પર બેઠેલ સૂળા માથે. એણે ઘોડાને ઝેટાવ્યો. “આવ્યો એ આવ્યો” એવી હાકલ થઈ.

સૂળાના બાર બાર અગરદાંડો બેઠે બાજુ તોળેલ લાલે તૈયાર હતા. ચાવીશ લાલાં છટ્યાં. મોરલે કળા પૂરી હોય તેમ રજપૂતના શરીર મોંસરવાં મામસામાં લાલાં ગયાં.

થોડો કદયો. આગલા પગ હાથીના કુંલચ્છળ પર માંડયા. રજપૂત ઠેકયો, સૂળા પાસે પહોંચ્યો. જમણા હાથમાં ભાંગી ગયેલ તગ્વારનું હુંહું હતું તે સૂળાના કાળજી મોંસરવું ગયું.

ધીંગાણાના મધ્યેલ હાથીએ મચ્છપર મૂંઠ ફેરવી, રજપૂતને પકડ્યો આલમાં ઉછાડ્યો. આમા દાત ધર્યા આકાશમાંથી ઊઘે માથે આવના ભાંગી ગયેલ તલવાગ્ના હુંઠા સહીત રજપૂતનો હાથ કુંલચ્છળમાં પરોવાઈ ગયો. રજપૂત પડ્યો ગજગજના દત્તચળ ઉપર રજપૂતની છાતી વીંધી પીઠ પાછળ નીકળેલો. ગજગજનો દંતૂચળ જડણામાંથી કગડ કરતો ભાંગી ગયો.

મૂઝો પડ્યો, હાથી પડ્યો. અને રજપૂત પડ્યો— હાથીના દત્તચળથી. મરોવાએલી છાતીએ

દંતૂચળનો ટેકો લઈને રજપૂત એકા છે આંતર— સનો ઠગલો ખોળામાં પડ્યો છે ઊવને અને જમગજને વાદ આવે છે એ વખતે રજપૂતને એક જ વાત યાદ આવે છે કે “ ક્યાંયથી રજપૂતાણી આવે ? ”

થેન્ધેરથી ચઢેડેડી, પાણીનાં વામણુ લઈ પતિનું શળ અને માથુ લેવા રજપૂતાણીઓ આલી. દાર્મીએ કહ્યું, “ ણા ! આવો, આપણે પણ જઈએ ” રજપૂતાણીએ

“રજપૂતાણીની ભૂલ”.....૬૭

જવાબ આપ્યો, “આપણે જવાની જરૂર નથી. આ ઘડીએ રજપૂત ન લોઈયો સાજે સીંગે ઘેર આવશે. મને એનો વિશ્વાસ છે.” દામ્ત્રીએ સમજાવ્યું, “ન જઈએ તો હાંસી થાય માટે જવું જોઈએ.”

*

*

*

રણક્ષેત્રના મધ્ય ભાગમાં આવીને રજપૂતાણી જુવે છે તો રજપૂત પડ્યો છે, ભાલાં અને દંતૂશળથી વીંધાઈને, રજપૂતાણી પોતાની ભૂલ સમજી-પસ્તાણી હવે શું થાય? હવે તો એનું પ્રાયશ્ચિત કરવું રહ્યું. રજપૂત સામે ઉભી રહીને બોલી:—

કાને વનમા વગાડી રે મીકી મીકી મોરલડી—એ રાહ.

‘તે દી’ ચૂડીની ચીપે... રે....

કણ કણીયો તું બંડાલા ધણી—

ઉંધું સમજી અભાગણી....હું....

યઈ મોરી ભૂલ ધણી—તે દી’-ટેક

દળ વાદળ ધોખીનાં ઘેર મળ્યાં,

નર કાયરનાં એથી ગાત્ર ગળ્યાં,

રજપૂત ધીંગાણામાં ઘાયે ભળ્યા,

ખેલ્યો ખેલ ખાંડા ના....રે....

રીડે રણ યેલો બણી—તે દી’-૧

તૂટી ટોપની તાંમળી લોહ કડી,
 ટેતી માથડલે તણવાર પડી,
 એવી વજા વિધાતાએ દેહ ઘડી,
 તારી ભૂખી ભવાની....રે....

લોહયે તરબોળ ગણી—તે દી’-૨

ઝીડ્યા ધાવ ભયદર સાંગ તણા,
 લાલાં લાંગીયાં દેહમાં ઘોર ઘણાં,
 વીંધ્યાં કાળજડાં અવળાં ‘સવળાં’,
 સામી છાતીએ ઝીડ્યા....રે ...

ગુલાબનાં ફૂલ ગણી—તે દી’-૩

તાજે અંગે રુધિર ઘણાં ખળકે,
 રજપૂતીનો રંગ મુખે ઝળકે,
 છૂટા શામળા કેશ ધરા ઢળકે,
 ઝીડ્યા હૈડામાં હાથી ના....રે....

દત્તગજ કેમ ધણી ?—તે દી’-૪

બહાલા દેહમાં પ્રાણ જરાય નથી,
 જમકત શી ભાસત વક ગતિ,
 પે’લી શીધણી કા રહી હરતી,
 ઘોળી બુદ્ધને રંગે....રે....

કમૂંઘલ આંખડલી—તે દી’-૫

“રજપૂતાણીની ભૂલ”.....૬૯ .

એનું એ રણ હોખી ન દિવ રડયું,

“બહાલા ! વાટકિયે બહુ છેદું પડયું,”

એની ભૂલનું પ્રાશ્નિત એજ જડયું,

જોજો માથડાં માંડી...૩....

બળી ‘રણછોડ’ ભણી.—તે હી ૧-૬

૬૭

૬૮

“ સાગરના નીરને ”

આગખોટના પાછલા ભાગ પર ઠલા ગ્રહી, મહા-
માગર ભણી મીટ માંડી દગ્ગિયાના લોદને આગખોટ
જુદા પાડી દેઈ. હતી પણ દૂર દૂર પાછળ પાછા મળી
જતા હતા, તે જોઈ યાદ આવ્યું કે “હે સાગરના નીર !
તું આગરથી જુદું પડીશ મા, કદાચ જુદું પડી ઉંચે ચડી
તું વાદળી જાનીશ, પવનના હોંચકામા હોંચકીશ અને
મોટા પહાડો પર તું પડીગ પણ ત્યાં તને કોઈ રાખશે
નહિ છેવટે તારી ગતિ સાગરના જ છે”

“ અંધારા અથવા ત્રોટક છદની ચાલ ”

કદિ શાન્ત થતે હજારે વહતે,

કદિ ઘોર પ્રચડ તરંગ થતે...

કદિ ગિન્દુ જાની અને ઊછળતે....

કદિ દોડી જઈ પાલુ દૂર ત્રે, ઠથી ભેખડમા તુ હિ આથડતે,

પણ સાગર નીર કુચ પ કરી, કદિ આગરથી ન જુદું પડતે-૧

કદિ લાલ થતે કદિ સ્યામ થતે,

કદિ ભૂખરૂ ને કદિ સ્વેત થતે

કદિ છીછરૂ ને તુ અગાધ થતે

કદિ વક્ર જાની અજના ઝડતે, મોટા ભાગને આથડી ધૂધવતે,

પણ સાગર નીર કુચ પ કરી, કદિ આગરથી ન જુદું પડતે-૨

કદિ હાર કતાર કરોઠ ધને,
કદિ રામ તું ધૂમરનો રમને....
કદિ ચુંપ ધને તળીયે મમને....

કદિ આલગાં આંદલિયો નિરખી, લહરી તુ ધને રમતે ચડને;
પણ સાગર નીર કુંસંપ કરી, કદિ સાગરથી ન જુદું પડને-૩
કદિ વજ શી લેખડને કટને,
ત્રઠથી હળવે હળવે હઠને....
કદિ ફૂલડિયાનો તું હાર ધને....

કદિ જા'જ જુદાઈ કરે મળીને, એની મૂરખતા પર તું હસને;
પણ સાગર નીર કુંસંપ કરી, કદિ સાગરથી ન જુદું પડને-૪
ભૂલી સ્થાન તું વાઢળમાહિ જશે,
લલો વાયુને હોંચકે હોંચકશે....
તુને ત્યાં નહિ કાયમ સંઘરશે....

આપમાન સહી સહોં કુંગરના, નિજ દેશ તણે રસતે ચડને;
માટે સાગર નીર કુંસંપ કરી, કદિ સાગરથી ન જુદું પડને-૫

“પ્રવૃત્તિને પંથે”

ગજલ

પ્રવૃત્તિ પથમાં પ્રાણી' લજનનો લેદ ભુલ્યો છે. ટેક

મર્યાદા મંતની મૂકી, જગતમાં ટવ રહ્યો ભુકી;

સિદ્ધાંતો વેદના ચૂકી, હેણત માંચ દૂધ્યો છે. પ્ર૦ ૧

તપાસ્યે સ્વપ તુ તારૂ, નથી કાંઈ પ્રક્રમી ન્યાઈ,

મૂકી દે હું અને મારૂ, કંઈમાં કેમ દૂધ્યો છે? પ્ર૦ ૨

પ્રમેશ્વર પાસ ના પૂરો, મદા તું સિંહ છે શૂરો;

બધો આ ખેલ છે ભુરો, જગતમાં રીંદ ભૂલ્યો છે? પ્ર૦ ૩

દિલમાં 'બાળ' 'હુ મ' દેલે, બધું આ 'કાગ'ને કે'લે;

ત્રિપુટી મગમાં રે'લે, મરદ તું કૌડ-મૂલો છે પ્ર૦ ૪

“આંહી આવી જા”..... ૭૩

“આંહી આવી જા”

પ્રભુ પાસે ગએલ એવો જ્ઞાની, કોઈ અજ્ઞાનીને નાના-
ભાઈ તરીકે સંબોધીને કહે છે કે:—

ગજલ

પ્રભુના પુત્ર હે પ્યારા, હવે તું આંહી આવી જા. ટેક
જળર નિદ્રાથી જાગીને, તાપ ત્રય મોહ ત્યાગીને;
ભવનનો રાગ ભાગીને, પ્રેમ રસ ખૂળ તું પી જા. પ્રભુ ૧
સમગ્ર મન પાપ ચૂકીને, મદતનું માન મૂકીને;
કૃષ્ણને પાપ ભૂકીને, દયાનું દાન તું દઈ જા. પ્રભુ ૨
પ્રતિજ્ઞા લઈ પ્રભુ પામે, વહેલો વેણ અલવાસે;
ભજન ભૂંડ્યો વૃથા ભાસે, જપી ભગવાન ફાવી જા. પ્રભુ ૩
કરું હું સાદ કણ દેજે, ‘કાગ’ તું કૃષ્ણ મુખ કે’જે;
સદા રાધેશને સ્હેજે, ભગત થઈ ખૂળ ભાવી જા. પ્રભુ ૪

卐

卐

૭૪. “ભાવનાનો ભિખારી”
 “ભાવનાનો ભિખારી”

ગજલ ૨

લટકતો ભૂખનો ભોગી, ભિખારી ભાવનાનો છ. ૧
 અટકતો અંતમાં આવી, અજણ્યો આપથી હું છું,
 તમારો તાર ‘ત્યાગીને, પરાધીન પાપથી હું છું લટકતો ૦ ૧
 બ્રમાયો ભૂત લેજો છું, વિગત જાણ્યા વિનાનો છું,
 મૂંઝાયો મોહ માયામાં, દયા આફે દિવાનો છું લટકતો ૦ ૨
 અરે હે નાથ! ઉગારો, તમારો પુત્ર નાનો છું,
 પધારો ચિત્તમાં, ખ્યાલ નેક જળ આપવાનો છું લટકતો ૦ ૩
 વડુ હું મોરચીવાળા! મરણુ લય ટાળ મગમાળા!
 દુખા કર ‘કાગ’ પર કાળા! હૃદયમાં ગળવાનો છું લટકતો ૦ ૪

૬૩

૬૪

“ જટાવાળા ”..... ૭૫

“ જટાવાળા ”

ગચ્છલ

નગન અણધૂત નિહાળ્યા, જ્યાર જોગી જટાવાળા ટેક
ધરી શિર ગગની ધાગ, પરમ છે લક્ષ્મીને ખ્યારા,
હંમેશાં કદ કરનારા, મુંડની છે ગળે માળા નગન૦ ૧

ત્રિશૂળ કર કોપ કરનારા, લલાટે ચદ્ર ધરનારા,
જહોરને આપ જમનારા, ભયંકર દેવ ભુજાળા નગન૦ ૨

દડડ દડ ડમરુ ધાળે, ગડડ ગડ ત્રિભુવન ગાળે,
લડથડી દૈત્ય ગણુ લાળે, જળહળે નેત્રમા જ્વાળા નગન૦ ૩

અઘોરી કેદના ચારી, વિકટ વન ઘોર વિહારી,
ભજન કર ‘કાગ’ ભયહારી, નિરજન દેવ નખતાળા નગન૦ ૪

૭૬. “ કુળવાન ”

“ કુળવાન ”

ગજલ

નહીં કુળવાન એ નર છે, જગત ગુણુ જેકમાં જાગા. ટેક

સદા નિજ ધર્મ મંલાજે, પ્રભા જે સંકને પાજે;
કલુ તે ના ફરે કાજે, હૃદય છે જેહનું રાજ. નહીં-૧

ભુલ જાજ ને કામા લગિયો, દિલ જેનું સદા દરિયો,
વધારે કીરતિ વરીયો, સુગટ લટ દેશની માલ નહીં-૨

અમંગળ બોલ નહીં એના, જગત તપ લીમ મમજેનાં;
હૃદય, વર સત્ય-રાધેના, ખાય નહિ જે અખ-૭ ખાલ. નહીં-૩

મિત્ર નિજ જેહને ધાપે, અટકમાં ગીય પણ આપે,
‘ કાગ ’ પર-દુઃખને કાપે, કદે શુભ જગતમાં કાલ. નહીં-૪

❧

❧

“ જાણ્યા વિના ન જાણુ ” ૭૭

“ જાણ્યા વિના ન જાણુ ” .

(સુનતા નરી બન્ને હૈં ગિર કાવક નગાગ. એ નાગ)

જે પથ છે અજાણ્યો, જાણ્યા વિના ન જાણુ - રેક

આવી ગયા અજાણે, કોઈ પથમા પરાણે,

મન માન ધારી મોટું, થાપ્યા- વિના ન થાણુ જે પથ ૦ ૧

હુંથયે લગેમો ગળે, દિવની મદાય દાળે,

તત્કાળ વિખ તેને, પ્યાલો લરી ન પાણુ. જે પથ ૦ ૨

ચિત્તમાથી ધીર છૂટે, તટકી બ્રહ્માડ તૂટે,

અરિ લાજ વાસ લૂટે, ખપતુ નથી ન ખાણુ જે પથ ૦ ૩

રાજા જગ જાગી, જગમાન્ય તાત જોગી,

કરેરીસ ‘કાગ’કો દી’ તેનાયો ના તપાણુ જે પથ ૦ ૪

કૃતિ

કૃતિ

“જાગીને જો”

(સુનતા નહીં જાગે રૂં ગિર કાવડા નગારા એ રાગ)
 જન ! જાગી જો જગતમે, મન સ્વાર્થદી હૈ માયા ટેક
 નિજ તાત બ્રાત તેગ, માતા કહે તન મેરા,
 વડે હૈ નહિ દેા તેરા, ભરપૂર કયો બ્રમાયા ? જન૦ ૧
 પગમ તિહારી ચારી, નર ! હૈ મદા જો નારી,
 દિન એક હોગી ચારી, જળ આયેગે જમગયા જન૦ ૨
 નર અંગ રોગ લાગે, બચ પાય બધુ લાગે,
 નબ મિત્ર સગ ત્યાગે, ઈક નાથ હૈ મહાયા જન૦ ૩
 મન માન મેગ મત તુ, મગ જાન જુઠં જગ તુ,
 ભરપૂર જાન લગત તુ, જનની તો ‘દાગ’ લયા. જન૦ ૪

x

x

x

“કેમ સૂતો”

પરભાતી

જાગને જાતવા .. જાગી જાતી ગઈ .. (૨)
 સૂરજ જિગ્યો ને હજી કેમ સૂતો .. ટેક
 આકરી જિગ્યો તેં ઘોર લીધી ઘણી . (૨)
 કેપટના કામ તે જૂળ દીધા ..
 લોલધી પેકનેં .. ત્રામ લગાડીયો (૨)
 હુ ખ તેં દીનને જૂળ દીધા જાગને—૧
 જેળના લેદધી ... રાત ભૂકી ગયો .. (૨)
 માનથી આનને દૂર મૂકી .
 તોગમા જમાણો જગતના તાનમા (૨)
 સતગુરુ તણી હુ સાન ચૂકી જાગને—૨
 ખલકનો ખેલ તે જાણ્યાજોગ તણી .. (૨)
 મોહના દોરડા જૂઠં માયા
 એક દી' કાળનો અપાટો આવશે . (૨)
 કોધથી કાળશે પ્યારી કાયા જાગને—૩
 વેણુ આપેલ તે ‘કાગ’ અલવાસમા .. (૨)
 ભરમથી ભાઈ હુ આવ ભૂલ્યો .
 ધરી લે ધ્યાન હુ કાન કાળા તણી (૨)
 મનજો નહી મળે કોઠ મૂલો જાગને—૪

..

“વેરાગણુ થઈ”

આતમો ઉત્તમી થયોરે, ગણુ... આજ માગે-

હવેરો મુગ્ધર થયો એ રાહ

વિન્નેગે વેરાગણુ થઈરે.... માહેલી!

કાનુડાને વિન્નેગે વેરા... ગણુ થઈ ટેકો

ગણુરે અમારા બૂલી.... આંધળી ગીયા-

છે એ તો.... (૨)

હાલ ફરીરી અમુને હઈરે.. માહેલી!-૧

શ્યામ અધરધરી . વાંસળી મુણાવી તે દી'.... (૨)

કુળની મરજાડું નો'તી રઈરે....માહેલી!-૨

ઓધવણ! હરી પ્રાણુરે અમાગે એતો.... (૨)

લટકાળો ગીયલ અ ગે લઈરે... માહેલી!-૩

પ્રીતરે ફરીને પડે.. જરીએ ન પાળી અમું.... (૨)

કપટી ગીયલ જોડું કઈરે.... માહેલી!-૪

‘કાગ’ અંતરની .. તમુએ વિનાની ઓધા.... (૨)

કેનીએ આગળ નથી કઈરે.... માહેલી!-૫

“રુદિયો તલખતો”..... ૮૧

“રુદિયો તલખતો”

રાગ ઉપરના

નેડલો લગાડી ગીયો રે....

ઓધાણ! વાલો મુને નેડલો. . લગા...ડી ગીયો. ટેક૦

શામળી ગીયાની ઓધા! .વાતું સાંલળી...નેઓ તો...(૨)

બર થર ઓ જીવડો થીયો રે.... ઓ૦ ૧

રાસરે મંડળમાં.... હોતે તો રમાડી અમુ....(૨)

હો રે ઓર્ધીતો ઓ દીયો રે.... ઓ૦ ૨

કાનુડા સારૂ રે અમે.... કટમ તલખું છે ઓધા!....(૨)

વાંકરે અમાણો કીયો?... ઓ૦ ૩

‘કાગ’ મજનાર એક.... કુળજ વન્યાનો, ઓધા!....(૨) .

રુદિયો તલખતો રીયો રે... ઓ૦ ૪

દુઃ

દુઃ

“રવખનામાં વાંસળી”

હજુ કેમ નાખ્યા રાદો... ના...થ આરાએ-

અમને દદ...ને...રે...એ રાહ

સુતી થી હું સપના...મોઝા....ર,

વાંમળડી વા....ગી.. રે....

સંભળાણે વેરા વેરા મૃ....ર,

ચિતડું એ થીયત મુહા....ગી....રે.... ટેકા

મેજી ...ઝીણી ઝીણી જુગના ઓધા....ર,

વનમાંયે જાણી વા....ગી....રે....

મૂઠી મેં તો કુળની મરજા....દ,

જમણામાં હું લા....ગી....રે.... સુતી થી-૧

એજી....ઘોડી ઘોડી નવ રહી થી....ર,

વિજેગે વેરા....ગી....રે....

શામળાના પૂછું.... સમાચા....ર,

લાજુને હું ત્યા....ગી....રે.... સુતી થી-૨

એણ....લટકી હું વનમાં લેંદા....ર,

લાગે એ આઘી આ....ધી....રે....

હૈહું થયું હાલકલો....ળ,

(એ) પ્રીતકલીમાં પા....ગી....રે.... સુતી થી-૩

એણ...આંખડીયું ‘કાગ’ થીયું અંધી...ર,

લટકાળા સામી લા...ગી...રે....

હરિયે કપોડે જ્યાં લાંબો હા....થ,

અખડીને ત્યાં હું જા....ગી....રે.... સુતી થી-૪

૯૪.....“ મોહન ક્યારે મળશે ? ”

“ મોહન ક્યારે મળશે ? ”

૨૭ રસીયાજી મારા નિવાસમાં વસીયા. .જી...

આઈયાં રઈ જવરે મોહન ૨૭ રસીયા-એ રાગ

આશા મ દઈ જવ એધા ! લેજા લઈ જા .. વજી....

મુને કઈ જીત...વરે મોહન....ક્યારે મળશે ?—ઠેક

વેરજી વગાડી એમાં, હૈયાં વીધા....છાં રે (૨)

તનડાની જાણું રે એધા ! કેદી ટળશે....જી ?—મુને ૧

છેલીરે સનધનો એધા ! આઠ મુણી....ને રે (૨)

ગોવિંદાનું હૈડું એ તો કેદી ગળશે....જી ?—મુને ૨

અંગડામાં બ્યાધિ, રે' છે મનડું ઉદા....સી રે (૨)

વનનો વિહારી પાછો કે દી' વળશે... જી ?—મુને ૩

‘ કાગ ’ ડાનુડો ડાળો, દલડાનો ડા....ળોરે (૨)

‘ પંડનું ’ ભણેલું વાંલો કેદી પળશે....જી ?—મુને ૪

૧૧

૧૨

“રામ રુદન કરે”

જગોને મનવા ચેતો આતમ રા...મેં-એ રાહ

લાગાં રે બાણુ જેને, મુરછાઉં આવી રે....

રુદન કરે રણુ રઘુરા....ઈ રે....

બાર બાર વરસ મોરી, ^૧પ્રતમાના પાળનારા....

જાગ જોગાંધર મારા જતી ભા....ઈ રે...ટેક૦

ચાલતી વેળાએ તારો, હાથ જ સોંપ્યો રે...

મન થરથરતી તે હીં મુમિત્રા મા....ઈ રે..

ઘોડી ઘોડીને તારા, ખબર જ પૂછશે રે...

શું રે ઉત્તર હું તેને હીયુ એ જા...ઈ રે....લાગાં-૧

^૨કક્કરાં દાનવનાં હજી, વેર છે મા....થે રે....

રણુમાં એકલડો તારો રામ ભા....ઈ રે...

વસમી વેળામા મોરી, જનેતાના જાયા રે....

સવારે કોણ મોરી કરશે રહ્યા....ઈ રે....લાગાં-૨

૮૬ “રામ મદન કરે”

તપસ્યાઈ કરીયલ, તાતાં પાણીકાં પીધાં રે....
મુખની વેળામાં વેઠ્યાં દુઃખકાં ભા....ઈ રે...
કેઈદી' લખમણ' તે, મારું દલકુદુલાન્યું નઈ....
વપતની વખતે કાં તું સૂતો આં... ઈ રે....લાગાં-૩
સામું ન જ્ઞેયું કારે, દલની ન કીધી રે....
જેડી વીખોડી ક્રિયાં ગોતું જા... ઈ રે....
'કાગ' લકાને રણ, રામ પોકારે રે....
એક વાર મળતો મારું મન હરખા... ઈ રે....લાગાં-૪

“ નગણાં સાથે ”,

વ્હાણુવડી ! ખેડલી હોડાગે મારે ખેટ જીવું—એ રાહ
નગણાં સાથે રે માનવ કફરાં સા....થે

એ મારા લોખા મન....

નેડલો ડીધો એ તેં તો નગણાં સા....થે.... ટેક૦ ૧

તન મન ધન એનેરે, અરપણુ કરીયલ, લાધ ! (૨);

એણએ...એના રુદામાં નથી તારું આથે—એ મારા-૧

હાથ હલતાં એને, તેં ખૂબ ખવરાવ્યું, એ લાધી (૨);

એણએ....દામ તો ખૂટયા ને ગીયલ બીજે લાથે—એ મારા-૨

માન વધારી એને, તેં મોટપ દીધી, એ લાધ ! (૨);

એણએ....મોટોરે થઈને પગ માંડેલ માથે—એ મારા-૩

‘કાગ’ જાણેલ નહ એનાં, એ કાળજી છે કાળાં, લાધ ! (૨);

એણએ...હજવો ધીયલ તું જીવ તારે હાથે—એ મારા-૪

૮૮ . . . “અ તકાળે કોણુ આવે ?”

“અ તકાળે કોણુ આવે ?”

ગગ ઉપન્નો

કોણુ તો આવેરે ખીજો ડોણુ મા ને-

હે મન ! અ તકાળે

જાલવ વિના ખીજો ડોણુ આવે ? ૧૪

માત ને રે તાત તાગ, નાચ મનેહી, લાઈ ! (૨),
એજીએ પ્રીતજી ણ વાણી બે દી' નઇ એ ખાવે-હે મન-૧

દેધુના રોગ જ્યાગે, દોયવા જમગ્યે, લાઈ ! (૨),
એજીએ .. જમગને લેઇને ઉવ ચચગ ધાવે-હે મન-૨

જાવાને હુકમે દોઇની, એ ટાગી ન લાગે, લાઈ ! (૨),
એજીએ .. ધોડીને ધનતગ લલે વેદ લાવે-હે મન-૩

‘કામ’ આમુડા પાડીને, માયા દુટ્યે, લાઈ ! (૨),
એજીએ છેટા ગુને તુને નગગાવે-હે મન-૪

“કયા કરોં ?”

ભેરવી-ગજલ

મિટતી હૈં વો તો આભમે, ને ને લગે ઘર ઝાવમે;
થુઝતી નહીં મેં કયા કરોં ? આગી લગી દરિયાવ મેં. ટેક૦

કાંપે બડાસા બાંગલા તો, ધાંભ વડા લે કે ધરોં;
સાતોં તળક ને લાજોં તો, ઇલાજ ફિર મેં કયા કરોં ? બુ૦-૧

હુશમન ફિટે આફત નહીં, બહલા ઇસે સમશેરકા;
ચાર અપના ને ફિટા, ઇલાજ કયા ફિર વૈરકા ? બુ૦-૨

કુછ બી રહા ને હોય તો, ફલ ફૂલ લગતા આખિરે;
ને જાડ જડસે ગિર પડા, પાની ઉસીકો કયા કરે ? બુ૦-૩

ઇલાજ હૈં ના મિત્રકા, દુઃખ મેં અણી કિસકા ધરોં ?
દિલ ‘કાગ’ કહ લૂટાતેહ, ફરિયાદ મેં કિસકો કરોં ? બુ૦-૪

“દિલકો ન લગાના”

રાગ ઉપરનો

દિલકો કિસીસે ના લગા, દમદામ વહ કાયમ નહીં,
હર ચીજ મેં દિલ ને લગા, નજદીક વહ આતી નહીં ટેકો

ખ્યાસા પપૈયા ખ્યામ્મેં, વહ ઓન્નલ પીતા નહીં,
વહ ચારકો ફિટકાર હેં કિ, મેઘકે મનમેં નહીં દિં ૧

ભય મોતકા ના ભૂંગકો, વહ તો કમલમેં જા ફેમા,
પૂછા કમલકો ભૂંગ કયા ? તગ તો વહી ખડખડહુમા દિં ૨

ઔગકો મિલતી મખર વહ, હસ્તિકો મિલતી નહીં;
વહ મરગ મરતા દોડકે, જાલે ન વહ ચાલે નહીં. દિં ૩

દિલ ને લગા તો ‘કાગ’ ત, નિખાપ ન્યારે નાથમે;
કેતે ખલકમે ચલ ગયે, ખ્યારે તિહારે માથમે દિં ૪

❧ ❧

“તે હું નથી”.....૯૧

“તે હું નથી”

રાગ દિપ્પનો

આગળ હતો તે હું નથી, સૌ સ્વારથીઓ છેડા ખસ્યા;
વા'લા થઈ જે માથ વસતા; તે હવે દૂર જઈ વસ્યા. ટેક૦

હું કામનો ત્યારે હતો, બાપુ કહી બોલાવતા,
તે તો મને ત્યાગી ગયા, આંચાં નથી કોઈ આવતા. આ૦ ૧

ધર બારનો સ્વામિ હતો, સૌ સુખકું નિહાળતા;
તે તો બધા બદલી ગયા, આજ્ઞા નથી કોઈ પાળતા. આ૦ ૨

શું તત્ત્વ મારામાં હતું? તે તત્ત્વ શું બાતું રહ્યું?
ના ભાંગતું લોલી હૃદય, સૌના ધક્કો ખાતું રહ્યું. આ૦ ૩

કોઈ ‘કાગ’ કે’ કાયમ વસો, ભાડું કશું લેતો નથી;
સૂનું હૃદય હમણા બન્યું, ત્યા કોઈ પણ રહેતું નથી. આ૦ ૪

શ્રી

શ્રી

“ પાગલ હંસ ”

તળાવ સુકાઈ જાય છે. બધાં પક્ષી આડ્યાં જાય છે. ફક્ત એક જ હંસ કાંકરી વીણીવીણીને ખાય છે. બીજો હંસ આવે છે તે દેહે છે કે.—“તું ગાંડો થઈ ગયો લાગે છે બીજો પાણીવાળો તળાવે આવ, જ્યાં લાખો હ મો મોતી ચરે છે.” ત્યારે પહેલો હંસ ઉત્તર આપે છે કે:—“જો તળાવે ખૂબ મોતી ખવરાવ્યાં, તેને મૂકીને મારાથી ત્યાં જવાય નહિ. મારા માટે તો આ મરોવરતું હૃદય પશુ ફાટી ગયું છે.” (પાણી સુકાય ત્યારે કાઠવ ફાટી જાય છે.)

સગ ઉપ-નો

“ક્યોં હંસ તૂ પાગલ લયા,
ચુન ચુનકે કંકરિ ખાત હૈ ?
યહ તો મરોવર મૂખ ગયા,
અખ ક્યોં ન બીડી જાત હૈ ? દેક

ભૂખા રહા પિજર લયા,
અખ ક્યોં ન માનત હૈ દહા;
સંગી તિહારે ચલ ગયે,
કિસ સ્વાદને ઇચ્છા હાં રહા ?—ક્યોં-૧

ચલ તૂ હમારે સંગમે,
લાખો મરાવો જહ વસે;

હિલદાર સરકા ચાર વહ,
હંસા તણી મનમે' હસે.—ક્યોં-૨

“તુમ ના પિછાનો ખ્યારકો,
હમ ના કણી ઇચ્છકો હને;
મેર લિયે ચહ ફટ ગયા,
વહ છોડના કેસે ઘને?—ક્યોં-૩

મેાતી વ ખાને કેા દિયે,
પાની નિચીકા મેં પિયા;
જળ 'કોગ' ઉસકો છોડ ફંગા,
ના રહે મેરા નિયા—ક્યોં-૪

“કૈદી ભયા”

ગગા ઉપરનો

૧. કૈદી ભયા ઈનસાન તૂ'
 વે દિન તિહારે ચલ ગયે,
 ઘરખારકા કૈદી ભયા,
 શિરપે મફેદી ઝા ગયે — ૭૬૦

જાતે સખી જમ હાથમે,
 આવા નહી તવ ખ્યાલમે,
 નાદાન જગ છોડા નહી,
 દોડા ફિરે જંભાવમે — કૈદી ૦ ૧

ચલતે થે જિનકે દવ બહે,
 વે ભી અચલ નાહી ગહે,
 ના જિ દગીરી કવ પહે,
 પલપવમે વહ ઘટતી રહે — કૈદી ૦ ૨

સમશાનકો ચોંચા નહીં,
ના તો કણી તોપા લિયા;
ચલતા હૈ બને કે લિયે,
હમકા લરોચા ક્યોં કિયા?—ઐદી૦ ૩

આલમ સલી લો ચલ રહી,
ક્યોં આત ના તેરે હિયે?
બેગમ વહી . બેગમ નહીં,
અય ‘કાગ’ તુમ બેગમ^૨ લયે—ઐદી૦ ૪

૬૬

૬૬.....“આફત આવી પડે છે”

“આફત આવી પડે છે”

ઉત્તમ કુળને ભગેમે ગ્દીશ મા-એ રાગ

આતમ આફત, આવી પડે છે.... ૧૬૦

નૃપતિ હરિશ્ચંદ્ર, નીચ બનેલો (૨);

ભૂમિ પતિને પણ, લાજ્ય નડે છે....(૨) આતમ ૧

માન દર્શ લેને, મહિપતિ ચાહે (૨);

લેગે કરમને, યેડી નડે છે....(૨) આતમ ૨

અરજીન સંગે, અખળા છુટાણી (૨);

ભારત છત્યું એને, ભાગલું પડે છે....(૨) આતમ ૩

મુખ ગયું ને ભલે, મંદટ આવે (૨),

રમત હરિનીએમાં, ‘કાગ’ શું રહે છે?..(૨) આતમ ૪

x

x

x

“માઠા સમાચાર”... ..૯૭

“માઠા સમાચાર”

સોરઠની સંપત્તિ સમાન ગીર પ્રદેશમાં શ્રી. તુલશી-
શ્યામનું ધામ છે. ત્યાં મારા એક સાધુ મિત્ર હતા. તે
મધ્ય હિંદુસ્તાનના હતા. કર્મજોગે મારે તેમની સાથે બહુજ
મિત્રતા બાંધાણી હતી મારાથી નાનો બાઈ સંવત
૧૬૮૩ ના જેઠ મહિનામાં ગુજરી ગયેલ તેનો અગ્નિ
હસ્ત બળતો હતો ત્યાં તો તે પછી ત્રીશ જ દિવસે તે
જીવાન તપસ્વી ગુજરી ગયાના સમાચાર મને રાતે લજન
ગાતી વખતે મળ્યા. પ્રભુનાં લજન રહી ગયાં અને-

‘અગની હતી મારા ઉરમાં ઘણી, ત્યાં તો

સાંભળ્યા માઠા સમાચાર રે’....એ લજન ચાલ્યું.

સોરઠા

અંતરમાં બળતી આગ, અધ ઘડીએ એલાતી નર્મ;
(ત્યાંતો) જે એકી જગ તાગ, આજ બાવે બાથ ભરી

લજન

જનજોરે તમે ચેતજોરે રે હેલી સર્વેધનો પોકારે-એ રાહ

અગની હતી મારા ઉરમાં ઘણી ત્યાં તો-

સાંભળ્યા માઠા સમા....ચારે....

શામનો પૂજરી એક સ્વામિ હતો એ મારા-

આતમ રામનો એ....ધારે.... ટેકો

“આદ્ય આવી પડે છે”

ઉત્તમ કુળને લગમે રહી । મા એ ગગ

આતમ આદ્ય, આવી પડે છે ૭૬૦

નૃપતિ હૃદયે દ્ર, નીચ ધનવે (૨),

ભૂમિ પતિને પણ, લાગ્ય નડે છે (૨) આતમ ૧

માન દર્ષ જેને, મહિપતિ વાહે (૨),

જોગે કરમને, પ્રેમી પડે છે (૨) આતમ ૨

અરજીન સુગે, અમળા હુ દાણી (૨),

ભારત છત્તુ એને, લાગણ પડે છે (૨) આતમ ૩

મુખ ગયુ ને લાલે, મકટ આવે (૨),

મતહૃદિનીએમા, ‘કામ’ શુભે છે (૨) આતમ ૪

ભૂંડારે લાગે મુને ભવ જળ ખારાંને,

વિશ્વ તો થીયલ છે વનરાય રે....

સાન કરીધી એમાં સમજ્યો રે નઈ એનો,

ઘટડામાં લાગલ બિડો ધાય રે....અગની૦-૬

નાનેરીયાને તું તો નજરમાં રાખવો રે,

એ પણ ગીયલ છે મનખા ત્યાગરે....

ગોવિંદની પાસે જોગી પોગી ગયો ને તું તો,

કે'માં લોભાલો ભૂંડા ‘કાગ’ રે....અગની૦-૭

લોભીની ડેહ દી' આપણે ભેળપ નોતીને,
 ડેવુ ણન્યુ આ કન્તૂતરે
 નમીળને ભેગે મુને નેહવો લગાડીને તુ,
 એકનો ગીયન છે અણધૂતરે અગની૦-૨

જાવુ રે નો'તુ હમણા જાગુડા ભેગી'તુ તો,
 વચમા હતો જાળે વચરે
 પન્દેગી પખી' મુને પ્રીતડી લગાડીને તે,
 પડીયાણુ કીધા જઈ પન્દેશરે અગની૦-૩

ગમતુ અમુને તુ તે નટણુ કગવતો ને,
 હેત જાધ્યાધા ભેગા હાથરે
 મહટ પડ્યે તુ તો ઘોડતો ચોપથી ને,
 છોડી દા દીધો એ માગે સાથરે અગની૦-૪

ભેગ આપેલ તે તે જાગુડા ભેગી ને,
 'મુ મુ જાધવ એ તાર મનરે
 વિપત્ત રઅમાલી તુને વમમી એ લાગી તેથી,
 ત્યાગી દીધવ તે તાયણુ તન રે અગની૦-૫

“મનના માનેલ” .. ૧૦૧

એણે....ફૂડના જે દાચા સ્વામિ....વેણના જે સા....ચા રે....
જીવન લજ્યાને જેણે ટાળેલ *નાડયું રે...
ધરણી ડાલે પણ એમની ! ધારણા ન ડોલે ને ...
નેહનીડં લરેલ છે એમની બોંતેર નાડયું રે.... મળજોરે-૩

એણે... કામનાને વેગે લેનાં....કાળજાં વીંધા....ણાં રે....
જીંદગી ન હરજો લલે હોય સ્પર્શ રે....
કાળા કરસનજી એ છે માગણી....લવોલવ....
'કાગ' ન મળજો એવા નર જે ફડારે . મળજોરે-૪

૧૩

૧૩

“મનના માનેલ”

જનગોને મનવા તમે એતો આતમરામ !

દેખો નજર પાછળ ફેરી કે—એ રાહ

મળજો દે મળજો મારા... મનડાના માનેલ દે...

જેનાં નેણમાં માયાં નૂર વરસે દે...

હરિએ સજનમાં મુને...હેત કરા...વેને....

તેને જોવાને મારો રહ્યો, તરમે દે... —કેક

એજીએ... કુડાં માયાનાં જોણે....ખંધન કા....ખ્યાં દે...

મનમાં નથી જેને...મારું તારું દે...

આતમ રામનીઈ જેને...થીયું ઓળખાણું ને...

દલમાં એ લાગલ એને લવજળ ખા....રું દે... મળજોદે-૧

એજીએ .. અંતરમાં જેને....જાણું અંધા....રાં દે...

દેયુંમાં અસતના જેને પડીયલ ડા....ધા દે...

દુઃખિયાંને જોઈને જેનાં... દલડાં ફાળાણું નઈ....

આતમઘાતી એવા દેજો આ....ધા દે... મળજોદે-૨

“મમતાશ્રુ મત”!..... ૧૦૩

એલએ-‘કાગ’ કુમન તું તારી....હૂંર કરી દેનેડે....

ખોટ વણુઝમાં તુને ખૃ....ળ લા....ગીડે....

કાળા કરસનજી તણ....રટણ કરી લે તા...

લે’ આ લવની તારી વાય લાં....ગીડે.... મમતાશ્રુ-૪

૬૩ ૬૩

૧૦૨ “ મમતાળુ મન ”

, “ મમતાળુ મન ”

ગગ ઉપરના

એજએ-મમતાળુ મનવા મારા...પાણીહાંને મધમાંરે
એમાંથી કાંઈ નઈ તોરે હા....થ આ... વે રે....
મોંઘામૂઠી કાયા...કાલ પલ... ટશે ને ...
ફેરો એ તારો એમાં નઈ કા.. વે રે.... ટેકો

એજએ-જાજગરે તારી એ...નજસ્ને જાંધી કે..
સાચુ ખોડુ તુને કાંઈ ન સૂ...એ કે..
જાગીને જોઈલે માગ...જનમ મગા...થી રે....
જેહલી' ડોલે પણ તુને કાંઈ ન ખૂ...એ રે... મમતાળુ-૧

એજએ-આજકાલ કગ્તાં પ્રારે....વાયદો આવ્યો રે....
ખાઉં ખાઉં કગ્તો માથે કા ...જ થૂં....જે રે...
ઘોળીયું ધન્યું તારે.. અંગડે ફરે....કીયું ને...
ગઢપણ આવ્યું તારાં ગાતર ધૂ... જે રે.... મમતાળુ-૨

એજએ-લોગત્યા તેં લોગ અઝા...જુના લેસ્ રે....
તૃપતી ઘઈ નઈ લોણી તોય તું... નેરે....
નિતનિત નવા નવા....વિષય વધે . છે ને ...
માયલા સમજ હવે તાર હું.. ને રે.... મમતાળુ-૩

“મમતાણુ મન”! ૧૦૩

જોડજો-‘કાગ’ કુમત તું તારી....હૂંઝેરી દેનેદે...

જોડ વજ્રમાં તુને જ....જ લા...ગીરે....

કાગા કમનઝ તણ....ગટણ કરી લે તો...

લે’ આ ભવની તારી વય ભાં....ગીરે.... મમતાણુ-૪

૧૦૪ "ઠરવાનું ઠામ"

“ઠરવાનું ઠામ”

માગે વાલમ જીવે હાલ્યો જાય જી જી કામણીયાં
ઓઘ્યાં કોષ્ટ કરીનેરે-એ રાગ

એ મારી દેયુંને તું ઠરવાનું ઠા...મરે...

મારા અંગડાના આતમરા...મ જી...

જી પાંડવના ભેરુ...હું કેમ વીસારુંરે.... ટેક૦

ધૂજલી થર થર ધૂપતી....

અળખા ક્યો ઉચા....૨;

ત્રણમે ગાઉથી ત્રીકમા....

એ તે દી' શામળીયા તેં... હીધેલ સા....૨જી....જી-પાંડવ૦ ૧

માગર દળ કોરવ તણાં,

હીધમ ચડ્યા ભારા....થ;

વૃત્ત તજને વીઠલા....

એ તે દી' હરિ હીધું...પૈડું તેં હા....થ જી...જી-પાંડવ૦ ૨

ખાખા ભગતને ભે' ગહુ....

પિતા કોપ્યો વણપા...૨;

નરસંગ ધડને નાયજી....

એતેં તે દીધલ વા'લા ...ખંભમાં દિદા. ૨ જી....જી-પાંડવ૦ ૩

“ ઠરવાનું ઠામ ” .. -... .. ૧૦૫

‘કાગ’ને ન વીસાર્યે દોઢદી’....

એક ‘તો-સું’ બાધો તા....૨;

કાગા કરસનજી તું વન્યા....

એ મારે એકે બીજો... ન મળે આધા....૨ જી....જી-પાંડવ ૪

દુઃ દુઃ

“ સાગરમાં બેડલી ”

રાહ ઉપરનો

તેહી ભજનુંનાં લાન ભૂંડાય....ય રે....
લેગી આતમની ઓળખાણુ જાય છ....
છ સાગરમાં જે હી’....આ બેડલી સ્વંધાશે રે....ટેક૦

તનનો સઠ તો તૂટશે...
પછે ડોણુ ચડાવવા જા....ય;
દરદ વમળમાં ડગમગ થાયે....

એ તે હી’ વા પણ નત....રેટા વાય છ....છ—સાગરમાં ૧

સુકાન ને ચાળવનારો...
મન થકી મૂંઝા....ય;
દ’ટલ દેયુ’નો તે ઘડી....

એ મારો આતમ રાજા....ળઉંચકા...ય છ....છ—સાગરમાં ૨

મોહ મહા દરીયા મધ્યે...
લઈ જઈને હરખા....ય;
અવળા કર્મનાં જળ ધરી....

એ જે હી’ રાધાવર....કંદેરા સ્વંધા....ય છ....છ—સાગરમાં ૩

“ સાગરમાં બેઠલી ”.. ૧૮૭

મારા કરમની શામળા....

ભોમી નહિ લખા....ય;

કાળા કૃષ્ણ ‘કાગ’ની....

એ તે દી’ બેઠીડા તું....પકડ્યે બાં....ય છ....છ-સાગરમાં ૪

૧૦૮... “મનહું ન માને”

“મનહું ન માને”

એછડે સાખા ! તારા રે મહેવોમાં અતર જોડેછ—એ રાગ.

એ છડેળાપુ ! મનહું ન માને એને કેમ મનાવું...છ....

એ તો દહતા વિનાનું જ્યાં ત્યાં ધો...ડે...હાં...

એ છડેળાપુ ! સાચાની અંગાથે મુને વેર જાંધાવે...છ....

પ્રીતડી મૂરખ માથે જો...ડે...હાં... ટેકો

એ છડેળાપુ ! અમગત હોડી એ તો વિખડાં આદોગે. છ..

તેમ કોઈનું ન - માને કે'...વે...હાં...

એ છડેળાપુ ! કરમહીણ કેરી તણા ત્યાગ કરીને...છ....

એ તો *આકોટીયાંને એ...વે...હાં...એ છડેળાપુ ! ૧

એ છડેળાપુ ! એકાંતે બેસીને જ્યાં હું હરિને આરાધું. છ..

ત્યાં તો દેશ વિદેશે જઈને ડા...લે...હાં...

એ છડેળાપુ ! વેણના પરમારથમાં એ મુનિવૃત્ત ધારે...છ....

પાછો ફરીયો અભાગી સાથે જો...લે...હાં...એ છડેળાપુ ! ૨

“મનહું ન માને”..... ૧૦૯

એ જીરે જાણુ! વિષય તણો છે એને સંગટો વધા....જે જી....

અને દેવને કરાં દર્યા....વે....હાં....

એ જીરે જાણુ! આનંદના વખતમાં મુને કરે ઉદા ..સી જી....

અને રાવાને અમે તો હસા... વે....હાં....એ જીરે જાણુ! ૩

એ જીરે જાણુ! કરજો ભજન એનો ભરોસો ન કરજો...જી....

અને દુઃખ તો અનાથુ ના હરજો....હા ..

એ જીરે જાણુ! ‘કાગ’રે વૃત્તિનો તમે ત્યાગ કરીને....જી....

ધારણ હસ તણી ધરજો... હા...એ જીરે જાણુ! ૪

“આત્માને ભ્રમ”

સહ ઉપરનો

એ છરે બાપુ! લોળા આતમને એક ભ્રમ એ થીએલ છે....છ....
એ તો ઉજળું દૂધ જ લા....જે....હાં...
એ છરે બાપુ! મીઠપું મટીને જામાં વિખડાં વધ્યાં છે....છ....
તોય લાગી રહ્યો મધે લા....જે....હાં....ટેકો

એ છરે બાપુ! જેની રે આંખ્યુંમાં અમીરસ જરતો!....છ....
ત્યાં તો વિખડાં હજાહજ વરસે હાં....
એ છરે બાપુ! આશુની હતી તે સંભાળીએાળખા....પ્યું....છ
તોય હેડું તેને દેખીને હરખે....હાં....એ છરે બાપુ! ૧

એ છરે બાપુ! નદીયુંના નીર જ્યારે માગરમાં સમા....ણાંછ....
એનો અનુભવ કરો તો લાગે ખાસ્તું....હાં....
એ છરે બાપુ! મીઠાં રે કરીને એ પાણીડાંને પીવા....છ....
હવે મક્કત મધે છે મન માસ્તુંહાં....એ છરે બાપુ! ૨

“આત્મને ભ્રમ”... ૧૧૧

એ હરે બાપુ! રદેવવૃષ ધારીને જેનો મંગડો કરીયો....હ....
ત્યાં તો બાવળ બને અણધાર્યા...યુ... હાં....

એ હરે બાપુ! હાથ નવ આવે એવા ખેલ છે હજારું...હ....
તોય મંતડું રટે છે માર્ગ માર્ગ... હાં....એ હરે બાપુ! ૩

એ હરે બાપુ! આપણે પૂરવની મળી છે એાળખા....હયુંહ....
તુને સતનો ઉપાસી મેં ના કર્યો. હાં..

એ હરે બાપુ! ગળી રે છછુંદર જેમ મરથ ઘેરા..હો..હો..
એમ મનથી હું ‘કાગ’ મૂઝાણો. હાં.એ હરે બાપુ! ૪

“ સાદ સાંભળજે ”

ભજનનો વેપાર ધણી તા । નામનો આદાર

૨ મન ભજનનો વેપાર—એ નાહ

સાંભળ્યે તુ માદ પ્રભુ ! તુને યો નરે છે જાદ ?

૧મવા । સાંભળ્યે તુ નાહ—૭૦

પેલી દવ દહતાને પકડું,

વાધે જગ વિવાદજી (૨)

મોહન તારી મોહ માયા મુને (૨)

મૂકાવે

મગ્નદ

સરવાળ ૧

કામતા બહુ જોડ કગ્તી,

ઉર કરે બ્રહ્માજી (૨)

અમૃતમા વિષ ભેગીને આપે (૨)

એવી

છે

ઉન્તાદ

મગ્નવાળ ૨

“આવશે”

સગ ઉપનો

આવશે નિરધાર, એ છે નોધાગનો આધાર—

ધણી તારો આવશે નિરધાર છ .. ટેકો

ચિત્ત ગજ્યે માવ માયુ,

તે રૂપી તન્વા છ (૨),

મેહ મનનો માગ્ને પણ..

હિ મત કોઈ દી' ન હાગ—ધણીં ૧

મત ઘણાનું મયન કર મા,

ઉડું દલ ન ઉતાર છ... (૨),

પ્રથમ છવ જેલું પ્રગટીયા, એનો (૨) ..

પ્રેમેથી કંને પોકાર—ધણીં ૨

માફ કંથે ગુના માલિક,

મગ દર્યા વણપા છ . (૨),

(પણ) કાળા કામા ભૂલી જાગે, અને (૨) ...

હવેથી રંજે હોશિયાર—ધણીં ૩

“આવશે”..... ૧૧૫

સુડું તારૂં સ્વયં સમજીને,

ચોપે લેજો એની સાર જી....(૨),

અનાથુ ને આપજો, પણ (૨)....

આણીશ મા અહીં કાર—ધણીં ૩

રાત-દી' એનું રટણ કરજો,

એ છે ખૂબ ઉદાર જી.. (૨),

‘કાગ’ તું કલ્યાણ કર મા (૨)...

કેડે રાખ કરા. ધણીં

દીં

દીં

“અધારાની વાટે”

મને માથે લેતા જાગે બોગા ભરથરી—એ રાહ
(એજ) દોયલા જમડાની માથે,
વસમી અધારાની વાટે (૨),
એવો ઉપડ્યો અમૂરો લોભી આતમો—ટેક૦

કાળનાં નગારાં જાણુ! ગડહડ્યા,
ધૂળ્યો લવડો અધમી (૨),
હાકલે રાજા હાલી નીસર્યો,
કે'વાતો દુનિયામાં કર્મી (૨). એવો ઉપડ્યો-૧

દલડા ભીતર ઘોડાં દડવડયાં,
હેળત લાગી મોટી હીકે (૨),
આશા દે ભર્યો જીડી નીકળ્યો,
થર થર થીએ એની ખીકે (૨). એવો ઉપડ્યો-૨

કાયાં રાણી કે' “સ્વામી! કયાં હાલ્યા ?
મૂઝી દીધી કેમ માયા ? (૨),

અમુને અગમમાં પરબળાયે,
હેત કરી જુગત હસાયા (૨)” એવો ઉપડ્યો-૩

મુકંતના ગઢ જાણુ! ચણાવળે,
તો કાંઈક થીરતાયું થાયે (૨),

‘કાગ’ છે જપાટે માથે કાળનો,
એક દી' પાટણ પલટાયે (૨). એવો ઉપડ્યો-૪

“ બંગાળાનો રાજા ”... ..

“ બંગાળાનો રાજા ”

ગોડ બંગાળાનો રાજા ગોપીચંદ ન્હાવા બેઠો છે. રાણીયું અંગ ઘસે છે, મહેલ પરથી માતા “ મીનાવતી ” દીકરાનું શરીર જુવે છે, તુરત તેની આંખમાં આંસુ આવે છે. તે આંસુ ગોપીચંદના વાંસા પર પડે છે. રાજા ગોપીચંદ જુવે છે તો માતા રૂવે છે. “ માતાજી શા કારણથી રુદન કરો છો ? ” ગોપીચંદ પૂછ્યું. ઉત્તરમાં થોડીક જ વાત માતા કરે છે. “ બેટા ! તારા બાપનું શરીર બરાબર તારા જેવું જ હતું. એને તો મેં મારા હાથે સ્નાનગાવી દીધું. ”

રાજ્યવૈભવમાં ‘ મરી જવું છે, ’ એ વાતનું બાન ભૂલેલા ગોપીચંદને તુરત જ્ઞાન થાય છે અને રાજ્યપાટ છોડી, આત્મી નીકળે છે.

રાહ ઉપરના.

ઢાકા બંગાળાનો રાજા, ગોંડ બંગાળાનો રાજા;
એવી લીધી જે ફકીરી રાજા ગોપીચંદ. ટેકો

નાવણું કરે ને નારી અંગ ઘસે,
જળમાંથી અત્તર વલોયાં (૨);
ઉનાંચે આંમુડાં અંગ પર પડ્યાં;

“ માતૃ ! તમે કિયે દુઃખે રોયાં ? ”—એવી લીધી ૧

“ આર્વો દેયું, હતી રે તારા તાતની,
જઈ સમસાણે પરજાળી (૨);
દેયુંના ભરોંસા નથી, દીકરા!
ધણું મેં તો જોયું છે નિહાળી (૨). એવી લીધી૦-૨

બુરો આ સંસાર, મારા ખેટડા!
બુરો નર ભજન-વિનાનો (૨);
ઉરમાં એંકાર, ખેટા! અતિ બુરો,
બુરો દુલી જે દાનો (૨). એવી લીધી૦-૩

બુરું રે બાંધન છે જી લોભનું,
તનડાને ધણું તરસાવે (૨);
જીવતાં નરક એને બાણજે,
મૂવે મુગતી નવ પાવે (૨).” એવી લીધી૦-૪

માતાની શીખામણ મન . ધરી,
હાથ જોડીને હુરખાયો (૨);
એને એ સમે ઊડી નીકળ્યો,
જંગલમાં અલોક જગાયો (૨). એવી લીધી૦-૫

એક રે ઘડીમાં ઉપદેશ લાગ્યો,
ભલા એ તો નર ભાગ્યવાળા (૨);
કઈ રે સંપત્તિ તુને ગળે પડી,
કોણે તુને રોક્યો ‘કાગ’ કાગા? (૨). એવી લીધી૦-૬

“ પ્રભુ પૂછશે ”

તારે વીવા કરવા ટાણે, વળજે, લખધીર ! વરાણે—એરાહ.

વા'લા તે દી' મૂજશે વાણી....

પ્રભુ તુને પૂછશે પ્રાણી.... —ટૅક૦

આંખ દીધી એને ઓળખવા—

વળી શુભ જોવાને કા....જ (૨);

એ....ઢાપ જોયા દુનિયા તણારે તેં તો,

એવું ક્યું અકાજ—

સદા રીયો નેણ ચડાવી....

નિરમળતા આખમાં ના'ની ... વા'લા૦-૧

કર દીપા તુને સુકૃત કરવા—

દીનને દેવા હા... ન (૨);

એ....લજ્યા નહિ ભગવાનનેરે તેં તો,

ઝાઝા લીધેલ ! જન—

હાથે હરામ તેં ચાખ્યાં....

માળા સાથે રસણાં રાખ્યાં.... વા'લા૦-૨

“ ફકીર ”

ભજનનો વેપાર, ધણી તારા નામનો આધાર
કર મન ભજનનો વેપારજી—એ રાહ.

એનું નામ ફકીર—જેની મેરુ મરણી ધીર—
જગમાં એનું નામ ફકીરજી.... ટેક૦

મનમાં ન મળે મારું તારું,
અંતરમાં અમીરજી....(૨),
મેા મેા નહીયું ઉર મમાણી (૨)....
સાગર જેમ ગંભીર— જગમાં૦-૧

સ્વર્ગનું પણ નહીં ચાહે,
દુખ નિજ શરીરજી....(૨),
પરમન મનથી ભોગવે પોતે (૨)....
દુઃખી જનની પીડ. જગમાં૦-૨

અંતર ઉઝીવળ આતમ એનો,
ગંગાજનાં નીરજી....(૨);
આજ આવ્યું ભોગવી દ્યે (૨)....
આગળની ન અધીર. જગમાં૦-૩

અંતરમાં એને ૧લલક આવે,
 સળાળ જેને શિરજી...(૨),
 હોય મર એ નર હરામી એને (૨)...
 કરે પલમાં પીર જગમાં૦-૪

વિપતથી વણસે નધ એનું,
 સંતોષી શરીરજી....(૨) ,
 ‘ કાગા ’ને એ કાયમ મળે જેનાં (૨)....
 દિલ નહીં દિલગીર જગમાં૦-૫

દુઃ દુઃ

“આવી દેયું. હતી રે તારા તાતની,
જઈ સમસાણે પરજાળી (૨);

દેયુંના લરોંસા નથી, દીકરા!

ઘણું મેં તો જ્ઞેયું છે નિહાળી (૨) એવી લીધી૦-૨

જુરો આ સંસાર, મારા ખેટડા!

જુરો નર લજન-વિનાનો (૨);

ઉરમાં એંકાર, ખેટા! અતિ ભુરો,

ભુરો દંભી જે દાનો (૨) એવી લીધી૦-૩

જુરું રે બંધન છે જી લોભનું,

તનડાને ઘણું તરસાવે (૨);

જીવતાં નરક એને જાણજે,

મૂવે મુગતી નવ પાવે (૨).” એવી લીધી૦-૪

માતાની શીખામણ મન . ધરી,

હાથ જોડીને હરખાયો (૨),

એને એ મમે ઊડી નીકળ્યો,

જંગલમાં અલેક જગાયો (૨). એવી લીધી૦-૫

એક રે ઘડીમાં ઉપદેશ લાગ્યો,

લલા એ તો નર ભાગ્યવાળા (૨);

કઈ રે સંપત્તિ તુને ગળે પડી,

ટાણે તુને રોક્યો ‘કાગ’ કાળા? (૨) એવી લીધી૦-૬

“ પ્રભુ પૂછશે ”

તારો વીવા કરવા ટાણે, વળજે, લખધીર ! વરાણે—એરાહ.

વા'લા તે દી' મૂજશે વાણી....

પ્રભુ તુને પૂછશે પ્રાણી... —ટક૦

આંખ દીધી એને ઓગળવા—

વળી શુભ જોવાને કા....જ (૨);

એ....દોષ જોયા દુનિયા તણારે તે તો,

એલું કયું અકાજ—

સદા રીયો નેણ ચડાવી....

નિરમળતા આખમા ના'ની ... વા'લા૦-૧

કર દીધા તુને સુકૃત કરવા—

દીનને દેવા દા..ન (૨),

એ....લજ્યા નહિ ભગવાનનેરે તેં તો,

ઝાઝા લીધેલ, બન—

હાથે હરામ તેં આખ્યાં....

માળા સાથે સ્વસણા રાખ્યાં ... વા'લા૦-૨

હલ દીધી જપવાને ગણ—

ડેવાને જ્યાં હ' તુ (૨),

એ વેણુધરી ગણાવાદીયા એ તારી,

હલ કરી હવ લેણ—

એને હગમ ગણાડ્યુ

ખીનતુ જાઉં યાગાડ્યુ વા'લા-૩

એવિતાના જમ આવશે ત્યા—

ડેવા નમ્ર છે ગ ત (૨),

એ માજ જ્યોતે સાવધી ને વળી,

પ્રેમ કરી પગલાત—

હલ મન લજ હરિને

હુઆ મધ હામ ધરીને વા'લા-૪

કામ ય્યાં તં દોષ જગમણ—

હવ હવે તુ જા ગ (૨),

એ...એક દી' તારે ભિક્ષુ જોશે,

કાઠ કરી લેને 'કાગ'—

તારા માફ કરશે જુના

કૃપાળુ નાથ કેદુના વા'લા-૫

“ભિંધ ક્યાંથી આવી?”..... ૧૨૧

“ભિંધ ક્યાંથી આવી?”

દુઃખડાં દીધે છે ઘડી ઘડી, કાનુકા ! તારી મોરલી રે,
મને દુઃખડાં દીધે છે ઘડી ઘડી—એ રાહ.

ભિંધ કીયાંથી તુને આવીઃ જગતમાં યોડા શુવણાં રે;
નર ભિંધ કીયાંથી તુંને આવી. ટેક૦

ધૂન ધંધાની તુને અનહંદ લાગી,
તેં કેંકને લીધાં ફસાવી;
રઠીયામાં કોણ દી' એનું રટણ કયું નઈ,
આતમ ઠેઠ અટકાવી જગતમાં૦-૧

સારખની રે તું તો ખૂળ સુવાસી તે;
જગતમાં લેજે જમાવી;
ખાપનું મૂળ જે પે'લું હું'પણ એને તું,
ઉરમાંથી દેજે ઉડાવી. જગતમાં૦-૨

પરદેશમાં કોઈનેા ભરોસો ન કરીએ,
નિદ્રાને દેજે નસાવી;
દુઃખડાં એ વેઠીને મૂકી કરી એને,
તસગર બાશે ઉઠાવી. જગતમાં૦-૩

ખેલરે લેજે તુ તો ખરા રે ખરીનો રે,
લગની એ 'કાગ' લગાવી;
નાટક ભેલું તેમાં નિંદ્રા ન લેવી એ,
ગાંઠનું ગરથ શુભાવી. જગતમાં૦ ૪

“વ્યાધિનો વેપાર”

લઘ લે તું ભાતાં કેમે જાર. જીએ જેસલ રાગ—

એક દી' જનતું છે ભવપારજી—એ રાગ

હું કેમ ઉતરું ભવપાર, જીએ ગોકુળવાળા !

એ અંગડે વિયાધીનો વેપાર જી....ટેક૦

હરદા રૂપી હાટ્ટીમાં, ભરીયલ પાપનો ભાર જી,

રાત દી' મનડું માડું એમાં રમે છે, વા'લા !

તનડાનો લાગલ તેમાં તા....૨ જી....જીએ ગોકુળ ૧

અવગુણ પારકા ખુણ ખરીયા ને,

હઠડામાં રાખ્યા હજાર જી;

સંકેતે રોગવાના દાણા તણે, વા'લા !

કફરો ભરીયો કોઠા....૨ જી... જીએ ગોકુળ ૨

લોભની વણજમાં કંઈકને લૂટેલ, .

ધોળે 'દિસાળે ધરાવ જી;

માયાવી જીવડો મારો કોઈતું ન માને,

એને આંધી ચડી ...છે અપા. ૨ જી...જીએ ગોકુળ ૩

વેપાર લાંગે મારો વ્યાધિ તણે,

એવી કરજે કૃપા કિરતાર જી;

'કાગ' રટણ હું તારું કોઈ દી' ન મેલું,

તુને રાખું રદીયા....મોઝા....૨ જી....જીએ ગો ૪

દુઃ

સુઃ

“મધ્ય દરીયે”

રાગ ઉપરનો

સમવધ જિતરે પેલે પાર, જીએ ગોકુળવાળા !

એ બેડલો સાગરીયા મોજારજી.... દેક

તૃષ્ણા તણા—એમાં તોર કરીને રે,

હજીએ છે લોઢ અપાર જી;

જાજરાં છે પાટીયાં ને જોખમ ઘણું,

આજ મોરી નાવલડી છે નોધા...રજી... જીએ ગો ૧

મે'લ મનડારો લમરી છે મોટી ને,

વમરે ચડેલ છે અણવાર જી;

ઉંચો આલ નીચે અનગળ પાણી,

મારું હૃદય પામી ગયું છે હા...ર જી....જીએ ગો ૨

હાણ એ લાલ તણા વાવડો હાલ્યોને,

અવજો નોધારાના આધાર જી;

લેંકર કામ સ્વપ્ની મધર લમે છે સુને,

એની છે બીક અપા...ર જી....જીએ ગો ૩

લોઢના અપાટામા ડોલવાને લાગ્યું,

‘કાગ’તું વા'ણ કિરતાર જી;

કાળા કરશનજી તું છેલ્લી સનધનો, વા'લા !

સાંલજીને રે પોકા....ર જી....જીએ ગો ૪

"ફટીર"

ભજનનો વેપાર, ધણી તારા નામનો આધાર ;
કર મન ભજનનો વેપારજી—એ રાહ.

એતું નામ ફટીર—જોની મેસ્વ મરખી ધીર—
જગમાં એતું નામ ફટીરજી..... ટેકો

મનમાં ન મળે મારવ તારવ;
અંતરમાં અમીરજી... (૨),
એ સો નદીયું ઉર મમાણી (૨)....
સાગર જેમ ગંલીર— જગમાં૦-૧

સ્વર્ગતું પણ નહીં ચાહે,
સુખ નિર શરીરજી... (૨);
પરસન મનથી ભોગવે પોતે (૨)....
દુઃખી જનની પીડ. જગમાં૦-૨

અંતર ઉજ્જવળ આતમ એનો,
ગંગાજનાં નીરજી.... (૨);
આવ આવ્યું ભોગવી લ્યે (૨)....
આગળની ન અધીર. જગમાં૦-૩

અંતરમાં એને ૧લલકે આવે,
સળાળ જેને શિરજી...(૨);

હોય મર એ નર હરામી એને (૨)...

કરે પલમાં પીર જગમાં૦-૪

વિપતથી વણસે નહ એતું,

સંતોષી શરીરજી....(૨)

‘કાગ’ને એ કાયમ મળેા જેનાં (૨)....

હિલ નહીં હિલગીર. જગમાં૦-૫

૧૩૦... ..“ગોપીયુને ગમતું નથી રે ગોકુળમાં”

“ગોપીયુને ગમતું નથી રે ગોકુળમાં”

એણે મારું નથકું ખોવાણું આરતમાં, હું બાટવામાં-
મહેર કરું રે પોલીસમાં—એ હીયના રાઉ

એણે અમારો જીવ ગીચેલ છે જહુકુળમાં રે,
ગોપીયુને ગમતું નથી રે ગોકુળમાં ૮૬૦

હાથ ઝાલીને હરિએ હડસેડ્યાં—
પ્રભુ ગયા છે દારાપુરમાં (૨),
એણે... ભાવ અમારો ભૂલી ગયા ને હવે,
દાન રમે છે નૃપ કેળમાં રે ગોપીયુને૦-૧

ત્રઠ શીતળ જમુના તણે, જોધા—
આગ લગાડે છે ઉરમાં (૨),
એણે...સંસાર કેરું મુખ છોડીને અમે,
વાસ લીધો છે વિયાકુળમાં રે ગોપીયુને૦-૨

આબૂખણ ગધાં દીધાં ઉતારી—
પ્રેમ નથી પટકુળમાં (૨),
એણે...માતપિતાનો મોહ મૂકીને હવે,
ધિર રેતું નથી આ અજુળમાં રે ગોપીયુને૦-૩

૬ “આતમનો ઉડાવો” ૧૨૯

રેની આગળ કઈયે રે....અમ તણી હાં....રી કરે....રે....

જોહું ક્રિયાં રૂઢીયા કેરી ખા....ણ;

‘કાગ’ને જોલાવો રે....સંગડે સુવાતું ત....ણું રે....

ધાર્યો તુને દેયું તણો રે સુકા...ન—એવો૦-૪

૧૧ ૧૩

૧૨૮... "આતમનો ઉદાસ"

"આતમનો ઉદાસ"

અભિમાની બોલે કે.. એના શીયા ચો...ન્તા ..૩ એ રૂડ
એવો આતમનો ઉદાસો...મારા મનનો મુંઝાપો...
એ....કોને બાપુ ! કેને કંઈયે....રે.... —૦૬
એવા નર સંગાથી રે...આધા જઈને આ....જાણે...૩...
તેની મારા તનડામાં તાણાવા....જુ;
પરદેશે મૂડી રે...એકલતા એ પાછા ફરે....રે...
ઈયાં નો'ય આપણી કોઈ...એજાખા....જુ—એવો૦-૧
મધ રે સાગરીયે રે... બાપુ ! અમે જઈ એ ચલ્યા...રે...
કમ ભેગે ટંટેલ ગીયો...જગ છેા....૬;
કઈ દશ હાંકુ રે...મારા જીવ રૂપી જા'જને....રે...
મુને લીયાં થઈ એ ગીયો 'દશમો ...૬—એવો૦-૨
પરવશ પડી રે...દેયુ' એ કેપડા....ઈની....રે...
જીવાદોરી હાથ ને તાણ અકા....શ,
એવટે દુઃખે રે... જગનમાં પોકા...ની....રે...
અંતર એને ધાવ પડ્યા એ અપા....૨—એવો૦-૩

“કૃત્તી”

ભગ્નનો વેપાર, ધણી તારા નામનો આધાર

૨ મન ભગ્નનો વેપાર—એ મહા.

એનું નામ કૃત્તી—જેની મેરુ મગ્ધી ધી—

જગમા એનું નામ કૃત્તીરુ ૭૬૦

મનમા ન મળે માત્ર તાત્ર,

અત્રમા અમીરુ (૨),

મે મો નદીયુ C મમાણી (૨) .

આગર જેમ જણી— જગમા૦-૧

વર્ગનું પણ નહીં આહિ,

દુખ નિજ ગીરુ (૨),

પન્નન મનવી ભોગવે પોને (૨)

દુધી જનની થીડ જગમા૦-૨

અત્ર ગર્જવગ આતમ એનો,

ગમાણના નીરુ (૨),

આત્ર આગ્યુ ભોગવી દ્યે (૨)

આગગની ન અધીર, જગમા૦-૩

“ આતમનો ઉંડાપો ”

અભિમાની બોલે રે...એના ધીપા ગો...રતા ..૩ એ રાહ

એવો આતમનો ઉંડાપોરે...મારા મનનો મુંઝાપોરે...
 એ....કો'ને બાપુ ! કેને કહ્યે'....રે.... —ટેક
 એવા નર સંગાથી રે...આઘા જઈને આ....ળસે...રે....
 તેની મારા તનડામાં તાણાવા....ણ;
 પરદેશે મૂકી રે...એકલડા એ પાછા ફરે....રે...
 'ઇયાં નો'ય આપણી કોઈ...ઓળખા....ણ—એવો૦-૧
 મધ રે સાગરીયે રે.... બાપુ ! અમે જઈ એ ચડ્યા ...રે....
 કમ ભેગે ટંડેલ ગીયો...જગ છો....ડ;
 કઈ દશ હાંકુ રે...મારા જીવ રૂપી ભા'જને....રે...
 મુને. તીયાં થઈ એ ગીયો 'દશમો ...ડ—એવો૦-૨
 પરવશ પડી રે...દેયુ' એ વેપડા....ઈની ...રે...
 જીવાદોરી હાથ ને તાણુ અકા....શ;
 એવડે દુઃખે રે.... ગગનમાં પોકા...રતી....રે...
 અંતર એને ઘાવ પડ્યા એ અપા....૨—એવો૦-૩

“ આતમનો ઉડાવો ”૧૨૬

જેની આગળ કંઈયે રે....અમ તણી હાં....સી કરે....રે....

જોડું કિયાં રહીયા કેરી ખા....ણ;

‘કાગ’ને જોલાવો રે....સંગડે સુવાતું ત....ણું રે....

ધાર્યો તુને દેયું તણો રે મુકા...ન—એવો ૦-૪

૧૩૦... ..“ગોપીયુને ગમતું નથી રે ગોકુળમાં”

“ગોપીયુને ગમતું નથી રે ગોકુળમાં”

એટલે મારું નયકુ ગોવાણું આરતમાં, હું બાટવામાં—
નહેર કરું રે ગોપીસમાં—એ હોયના રાહ.

એણે અમારો હવે ગીયેલ છે જહુકુળમાં રે,
ગોપીયુને ગમતું નથી રે ગોકુળમાં ટેક૦

હાથ ઝાલીને હરિએ હડમેટ્યાં—
પ્રભુ ગયા છે દ્વારપુરમાં (૨);
એણે....લાવ અમારો ભૂલી ગયા ને હવે,
દાન રમે છે નૃપ કુળમાં રે ગોપીયુને૦-૧

ત્રક શીતળ જમુના તણે, આધા—
આગ લગાડે છે, ઉરમાં (૨);
એણે....સંસાર કેરું મુખ છોડીને અમે,
વાસ લીધો છે વિયાકુળમાં રે ગોપીયુને૦-૨

આભૂષણ બધાં દીધાં ઉતારી—
પ્રેમ નથી પટકુળમાં (૨),
એણે....માતપિતાનો મોહ મૂકીને હવે,
ધિર રેતું નથી આ સ્થૂળમાં રે ગોપીયુને૦-૩

“ગોપીયુંને ગમતું નથી રે ગોકુળમાં”. ..૧૩૧

‘કાગ’ હગ્નિ અમે વાલા જોયા ત્યાં—

નેત્ર બીના હતાં નૂંગાં (૨),

એણે...મદ મંદ હગ્નિ મોહન કેરી, ઓધા !

‘ મૂર્તી વગી છે દગ મૂળમાં કે. ગોપીયુંને૦-૪

૫૩ ૫૩

“ જોળે લેજે માતા ધરણી ”

સ્થુકુલતિલકે શ્રી રામચંદ્રે અન્વમેધ યજ્ઞ આરંભ્યો.
મુનિઓને, રાજાઓને, સત્સુરૂપોને નિમંત્ર્યા. નિમંત્રણ
ન મળ્યું એક વનવાસિની તપસ્વિની સતી સીતાને.

x

x

x

‘વાઙ્મીકિ મુનિ યજ્ઞમાં પધાર્યા. રામચણ્ડનું શુભ
સંગીત સર્વ ઠેકાણે ગાવાની લવ-કુશને આજ્ઞા આપી.

x

x

યજ્ઞશાળાનાં દ્વાર પાસે તેમને ગાતા સાંલજીને
શ્રી રામચંદ્રે તેમને પોતાની પાસે બોલાવ્યા. અને યજ્ઞ
વિરામ વખતે બંને બાળકોના મધુર કંઠથી ગવાતું
રામાચણ્ડનું શુભ સંગીત સાંલજ્યું. તેમાંથી લવ-કુશ
સીતાના પુત્રો છે એમ જણાયું.

*

*

*

શ્રી રામચંદ્રે વાઙ્મીકિ મુનિ પાસે હૃત મોકલ્યો
અને કહેવરાવ્યું કે, “જો સીતા પવિત્ર હોય તો તેણે
પોતાની વિશુદ્ધિની ખાતરી કરી આપવા માટે આવતી
કાલે જનસભા સમક્ષ શપથ લેવા.”

*

*

**

બીજે દિવસે શપથ લેવા માટે સતી સીતા
જનસભામાં પધાર્યા અને પૃથ્વી તરફ આંખો ઢાળી
બોલ્યાં: “દેવી વસુધરે! હું હૃદય બોગવવા જ આવતરી છું.

“ જોળે લેજે માતા ધરણી ”..... ૧૩૩

મારા ઉપર જનાપવાદ આપ્યો છે. પણ તે હું પવિત્ર હોઉં, તે મન, વચન, કર્મથી મેં રામ સિવાય બીજાનું ચિંતન કર્યું ન હોય, તેા મને તારે જોળે લેજે. ”

x

x

x

ધરણી દેવીએ પુત્રોની પ્રાર્થના ઢંદયે ધરી. પુત્રોને જોળામાં લીધાં. વિરમચ-કરણ છવાઈ રહ્યો.

સજન

સખી રે ! રમતાતાં ટીંગસેને પોલીયે મેરમને મન ભા...વાં રે...એ શહુ

સખી રે ! સતી રે સ્ત્રીતાણની વીનતી....

તમે સાંભળોને સુનિજન મો....ટા રે ...

સખી રે ! દુઃખડાં લોગવવા અમે અવનર્યાં....

મુખડાંના પડિયા આઝા ત્રો....ટા રે... ટેકો

સખી રે ! મુખના સ્વામી મિરીરામને...

વરમાગા કંઠડામાં રો....પી રે....

સખી રે ! હાથ ગરાયો મારો હેતથી....

રાધવજીએ પ્રણ રો....પી રે.... સખી૦૧

સખી રે ! એક દી' અન્નેધામાં વીતાવીયો...

સાસુની સેવા નોતી દી...ધી રે....

૧૩૪... "જોળે લેજે માતા ધરણી"

મખી રે ! સવારે શણગાર ઉતારીયા....

વનરાની વેરણ વાહું લી.. ધી રે.... સખી૦૨

સખી રે ! ટાઢયું ને તડકા અમે વેડીયા....

અણવાલો પાચે આથડિયાંરે....

સખી રે ! જનમ અલાગી હું તો જનકી....

પાને ગવણ કેરે પરિયાં ... રે... સખી૦૩

સખી રે ! રામે અનુદાને રાગીયા ...

એમાથી અમુને આધા....યાં રે ...

મખી રે ! અગનીમાં ના'યાં બ્રાંત્યું લાગવા ...

રાધવજીએ સ્વીગ્રા....યાં રે ... મખી૦૪

સખી રે ! પાંચ પાચ મડિના મારા પેટમા....

દાળે રથે રે બેસા....ડી રે....

સખી રે ! લખમણજીએ વેગનમાં....

એકલકીને લા....ડી રે... સખી૦૫ :

સખી રે ! મે રે કાનુ જતી લીગ્ને..

દિલહું ગમનું ન હબવતે... રે....

સખી રે ! એનાં આધાન ગારે ઉદરે...

કૃપ નિધુને તમે દેલિ.. રે.. સખી૦૬

“જોજો લેજો માતા ધરણી”.....૧૩૫

સખી રે ! યગન અમારે આંગણે ...

કેઈએ નથી રે તેડા .. વ્યાં રે....

સખી રે ! હરશન કરવા દીનાનાથનાં....

આજ અલાગી અમે આ....વ્યાં રે.... સખી૦ ૭

‘ સખી રે ! ‘કેગ’ કે’ જોડ્યાં માતા જાનકી....

વીતેલ દુઃખડાંની કરણી....રે....

સખી રે ! રામ વિના ક્યાંય રાચ્યાં નોઈયે’ તો....

જોજો લેજો માતા ધરણી....રે.... સખી૦ ૮

卐

卐

“શામળીયાજી સંગમાં રે’ને”

દરશન વિના તરસે દારી, વીકલ ગોકુળના વાસી—એ રાહ.

એજ શામળીયાજી ! સંગમાં રે’ને....

દરશન મુને દીનને દેલે....

આશ્રય તમે છે અમારા....

ધણી તમને ધૂન મેં ધાર્યા...ટેકો

આમાંથી ઓધારલે મુને....

હોય ગુના હજાર રે.... હે....

સાંભળ્યો તમારો સાધુ પાસે—

અમે દીનજાંધુ ! દરગાર—શામળીયાજી ૦ ૧

મુખ ન લેઈએ સંસારનું મારે....

લે’ વાળું ભગવાન રે.... હે....

ભાગ્યદાતા તમે ભગવીનું—

પ્રભુ પીવરાવો મુને પાન—શામળીયાજી ૦ ૨

“શામળીયાજી સંગમાં રેજો”,..... ૧૩૭

જીવ જોડ્યો જગ વ્તણમાં વા'લા....

એવી માયા ઉત્પાત રે... હે....

મે'ર કરીને, માવજી! તેમાંથી—

તારજો એ મારા તાત—શામળીયાજી૦ ૩

મોહ છૂટે આ સંસારનો મુને....

કરે એવું કિસ્તાર રે...હે....

સાન ભૂલું આ શરીરની રે—

એક તમથી જાંધું તાર—શામળીયાજી૦ ૪

અંતકાળે તમે આવજો વા'લા!....

હેજો અમારી દાઢ રે....હે....

કાનજી દાળા! ‘કાગ’ તણું તમે —

સાંભળી લેજો સાદ—શામળીયાજી૦ ૫

શુક્ર

શુક્ર

“આગળના હેવા”

નન ઉપન્ના

એવા આગળના હેવા ત્યાંના જમ આવીયા લેવા
એના અતડાગ ઉનાખા બાવવડી આવજે બાપા ! ૧૦૦

દરીયા નેટયુ દ્વધ લો પીધુ માન તાડ મોગર કે હે
એવા તો અવનાર આ છુને ઠઈડ વીધા મિત્તાર—એવા૦ ૧

મન્તા ઘણીવાર નુ ઝહો પાપની બાધી પાજ ર હે
ખૂલ્લે ખાધા ખામજ એને-વજરીએ ના લાજ—એવા૦ ૨

મગાવી જગ દોલત પોને પેટ ડટી પન્નાથ કે હે
બાગળન્યો ત્યાગે મોતનુ જાનુ ઝાબુરી પાડે લથ—એવા૦ ૩

ચોરીયુ લ્યા મન મોહને જીવે મન્ના નવ મૂ રથ કે હે
માન્ન માન્ન ડી નૂરખો એ તો ધોરતા નવ વગથ—એવા૦ ૪

કથીની એલે ગામડી કીવી મામે તજ્જુ હનિ દેમ કે હે
છવ ભૂત્યો જ લગમા વાજતા ‘કાગ’ કજ એને કેમ ?—એવા૦ ૫

“એકલનો બેલી”

રાહ ઉપરનો.

તું છે એકલનો બેલી....

ઠાકર ! 'અમુ મેલ માં' રહેલી ...

અમે તારું અંગ કેવાઈએં....

જીવન કેને આશરે બાઈએં....ટેક૦

કાલા ઘેલા અમે તારા કે'વાણા....

જીપીયે તારા બાપે રે.... હે ...

નાથજી ! નાતો કોઈનો નઈ અમે—

જીજે કીયાં બાઈએં બાપ—ઠાકર૦ ૧

આઠ તણાં અગાડતીયાં તારાં....

ચેડ તું ! છે સાવકાર રે....હે ...

તારું લેણું છે ત્યાં લગી જીજે—

ધીરજે નઈ તલભાર—ઠાકર૦, ૨

“મીઠી મોરલીવાળા

રાગ ઉપરનો.

કૃપા કરે કાનજી કાળા !....

મેહન ! મીઠી-મોરલીવાળા !....

નારાયણ ! નંદના લાલા !....

વિન્નગે મારે મા, વા'લા !....ટેક૦

પતિએ તો પરહરિયાં, વા'લા !....

મેણા દીયે કુળ માંય રે... હે...

તોય તમે તરછોડિયાં એવો-

નાથજી ! કયાનો ન્યાય—કૃપા-૧

જાણવજી ! જે દિનના ગ્યા છે....

વા'લા ! મધુરાની વાટ રે....હે...

તેહનો, મારા ત્રીકમા ! રહે-

આતમાને બિચાટ—કૃપા-૨

લાવતું જે ગોવાળનું લાતું....

સુદરીને સમાજ રે....હે...

ગિરધારી ! જધું બૂલી ગયા, તમે-

મેટપમાં, મહારાજ !—કૃપા-૩

તાગ યોટાળાથી, ત્રી-મા'માન
 ગોવિંદ! જાણે જ્ઞાન કે હે
 યોટાળો છે નમ્ર મિત્ર માથા-
 ઝટી ભીડ પડ્યે, લગવાન !—ઠાકર૦ ૩

ગણીનાના શુના માફ જ્યાં તે
 હાથી તાર્યો અણકાર કે હે
 મુ વખતે, મારા માવળ ! એમજ-
 મવળો ધા, મરદાર !—ઠાકર૦ ૪

ગળજે તારી રીત પ્રમાણે
 તુ ય લેજે ધણે તાગ કે હે
 (પણ) કોડ મોઢે જગમાય કે'વાણે હુ
 જાનજો ! એ તારો 'કાગ'—ઠાકર૦ ૫

卐

卐

“ચીર ઝોંટાશે”

રાહ ઉપરનો.

પંચાળી દીન પોકારે....
 વે'લાસર પોગળે વારે....
 તેથી' વા'લા! જીવડો ત્રાસે....
 જીવન! મારાં ચીર ઝોંટાશે....ટેક૦

સત્યને પાંધને પાંડવ બાંધ્યા....
 આંધ્યાં બેઠા પતિ આજ રે...હે....
 લીધમ જેવા ભાળવાં મોરી-
 લાલજી! બીશે લાજ—પંચાળી૦-૧

દુરલોધને આગતા દીધી....
 ચીર હૈયું નવ થાય રે...હે....
 આ ધરિયે, પ્રભુ! ચીર અમારાં-
 ઝોંટશે, બદલરાય!—પંચાળી૦-૨

૧૪૨.... .. “મીઠી મોરલીવાળો”

કાધ ધરી, હરિ ! કામળી કાળી .

વાસળીમા ગાજો ગાન કે હે..

દામીયુને દીદાર દેવા, પાછી—

લેટ જાધો, ભગવાન !—કૃપા૦-૪

‘કોગ’ હવે કંઠ પ્રાણ છે, વા’લા .

મે’ર કરો ને મુરાર રે...હે...

અગાજાની હરિ અગ્ન સુણી, આર્ધયાં—

આવી જાજો એકવાર—કૃપા૦-૫

“ સાંભર્યા ”

સર્વત્ર ૧૯૬૦ ના ફાગણ માસમાં હું મુંબઈ ગયો ત્યારે મહુવાથી આગળોટમાં બેઠો હતો. તે સમયે મહુવાના બંદરથી દીવ મુધીના દરિયા કાંઠાનાં આગળોટમાંથી જોએલ જૂનાં સ્થળોનું આ વર્ણન છે.

બંદરેથી આગળોટ ચાલે છે કતપુર (કુંદનપુર) પાછળ રહે છે. પટવા અને ખેરાના દરિયામાં ‘ ધનલુ ’ નામે એક ખડક જોએલ છે. ત્યાં જોડીયારનું સ્થાનક છે

×

×

×

×

ત્યાર પછી ચાંચ આવે છે તેને જોઈ ચાંચીયા ચાહ આવે છે ચાંચ અને રીઆળજેટ વચ્ચેના બારામાંથી ઉત્તરમાં ખીપાવાવનું મંદિર દેખાય છે તે જોઈ આઠસો વરસ અગાઉ થઈ ગયેલ ગાગરનગદનો રાજા ખીપો ભગત સાંભરે છે.

ખીપા ભગતને ઘણી રાણીઓ હતી. પણ તે વૈરાગી બની જ્યારે રાજપાટ છોડે છે ત્યારે કૃષ્ણ એક અણુમાનેતી સીતારાણી વૈરાગણુ બની, પતિની પાછળ ચાલી નીકળે છે. દારકાની બત્રા કરી તેઓ ખીપાવાવ આવીને રહે છે એક દિવસ ઘણા સાધુ આવી ચડે છે અનાજ નથી. પડખેના ઓલાપુર ગામે સીતામાતા વાણિયાને ત્યાં અનાજ લેવા બય છે.

સ્વઠો હુશાગન રોજશે, વા'લા !...

ધૂપતીને ધરા રે.... હે ...

અમ તણુ મારા આતમા આમાં—

કોઈ નથી કિસ્તાર—પંચાગી૦-૩

આ વખતે ઉંઘે આલ છે, વા'લા ...

ધર નીચી ગિરિધાર રે.... હે ..

દારકાથી તમે ધોડજે, મારા—

અગાના આધાર !—પંચાગી૦-૪

ધાડ મુણી કુર્ગિ ! ધૂપતીજની....

આપીયાં ચીર અનેક રે.... હે ...

કાનજ કાગા ! ‘કાગ’ તણી એમ—

ત્રીકમા ! રાખજે ટેક—પંચાગી૦-૫

અઘોરીના ફૂડા પંથ અને પુત્રનું માથું સાંજેલે ખાંડતી ખાંડતી હાલરડાં ગાતી અંગાવતી સાંભરી. ઈશ્વર પોતાનાં જ માનવીની એવી પરીક્ષા લેતો હશે ?

શીઆળજેટથી એક માઈલ ઉત્તર દિશા તરફ દરિયા કાંઠે આંચૂડા મહાદેવનું એક શુભ દેવળ જોયું. ત્યાં તો એક દોહો હોયે ચડ્યો.

“ આંચૂડે ચડવા જાય, પંડડયુંજ પોત્યું કરે.
જેટના ખારા માંય, મોતી ફૂળ્યું મોરણી. ”

શીઆળ જેટની કોઈ મોરણી નામની કોળણ જે તુંગડાંથી દરીયો તરી આંચૂડે લભૂતીયા ખાવા પાસે દરરોજ રાત્રે જતી હતી.

આ વાતની તેની સાસુને ખબર પડી. તુંગડાંને ઠેકાણે તેણે કાચી માટીના જે લાલીયા ગોઠવી દીધા.

શાંત અજવાળી રાતમાં મધદરિયે જતાં તે લાલીયા ગળી ગયા અને મોરણી ફૂળવા લાગી. મરતાં મરતાં લાંબે સાદે તે એક દોહો બોલી.

“ લાંગી પ્રેાળ, લભૂતીયા ! પાટણ પલટાણાં...
આતમને ઉઠાંતરી ઘર્ષ, ચિર નધ થાણા.... ”

જે લાંગ્યો તૂટ્યો સાદ સાંભળતાં જ ખાવો દરિયામાં ત્રાટક્યો. મહાસાગરની શાંત લહેર પર ચડીને જે પ્રેમી પંખીડાં હાથના આંકડા બીડી સ્વર્ગાધરને રસ્તે ચાલ્યાં ગયાં.

“રાતે પાછું આવવું,” એવી ગર્જન વાણિયો મના /
આપે છે ચોમામાની નાન છે, વગમાદ વગે છે, એન્ડે પીપા
લગત તેમના પત્નિ મીતામાતાને પોતાના કાથ પર મેચારી
ઝેલાપુર લઈ જાય છે તે જોઈ વાણિયાને વૈગગ વાય છે

ખીન્ને ઈંચે નડે છે, જીગાનમ મહત્ત રે હાવના મજત
ગમદાસનો ચુરુ તે પુરુમાર્ધવાદી જાયે રો. ઠેઠ ગ્રામીણી
પગપાળા ગગા-જની ભડ લાવી પોતાના ચુરુને નવગવ્યા
હતા

પીપાવાવ જોઈ ગમદાસ પણ કેમ ન માલરે? એ તો
ગત અને દિવસનો જળનાર છે ચાવીએ લા તનતોડ
મહેનત કરીને એ જાયો જાન્ટુ રોડો આવે છે

એની આજીવિકા માગવા પર નથી પણ જાગદોના
કાથ પર છે ગાંઠિયાવાડના દેશી જાગદોના નમુના એને ત્યા
છે જેવી કેમ ધાય એ જોવું હોય તેણે ત્યા જવું કે
કેમ યાદ આવે નહિ ?

x

x

x

x

ચાન્દ અને શીઆગોટ વચ્ચે ‘લેસનો’ નામે એ
ખડક છે ત્યા લાવનગર જુનાજઢ અને જ હુરાની દરીઆઈ
હદનો મીમાડો છે ગીઆગ જે જોતા તો મગાગશા શેઠનો
ગોઝારો ખાડણીઓ માલર્યા માણસનું મામ ખાનાર એ

ગીઁ પ્રદેશમા ચામાચાની કાગી નને હાથીની સૂઠપારે
વન્માદ વગ્ગી ગ્હો હોય જૂપડાની પાછળ આવજો હૂડી
ગ્હા હોય, એમા ભેસોને દોનાગી, નજગે નજગ લેયેલી
એ પહાડ કન્યાઓ, મને કેમ ન નાભડે ?

x x x x

ગીઁના એ માલધારીઓના દુખ લખુ તો આખી
આપડી થાય, એને ત્રોઁ ઋતુ મગ્ગી દુખદાયક

જેને ભેતા ગર્ભિણીના ગર્ભ પરી નય એવી લયદ
‘રાવલ’ ‘ઘોડાવડી’ ‘મધુદ્રી’ ‘ગીગવડો’ ‘હેરણુ’
‘જમરી’ વગેરે નદીયોની પામે જમે કાય જી લીત
જેવી ભેજડાને આગે પાણી ભરી ભરી એમના ઢારોને એ
થેગ પાણી ખાય ગીરના દૂધ એવા ઘણુ જ મોઘા ડે

એ મોઘા દૂધના પી જનાન તથા નાખણુના ખાઈ જનારા
ગીઁ મિપાઈઓના ઘોડાએ માગથી કેમ ભૂધાય ?

x x x

‘રાવલ’ ‘જમરી’ અને ‘હેરડોચડી.’ નદીથી વીટાયેલ,
મરખા કાળા પાણુનો જનેલ, ‘મુનગા’ જેવી તગીયા
કૂટેલ નદીને પડજો ઉભેલ, વસમી પામા મતના પહારવટા
ખેડનાર વેલજીનો ગાધેલ વેજલકોંગે પણુ સાભર્યા વિના
કેમ ગ્હે ?

x x x

કાડા કરડાવીને ઉજેરેલ પોતાની વાડકીને પાવ
માવજ મળી મારી નાખે, એ હીરા ધર્મ ચારણ કેમ

આગ્રોટ તો પટોળી વગહ સ્વરૂપ પાસે દગિયા
કાઠાનું એ ઘણું જૂનું મદિર છે બાકનાગાદ આશુ
ઉત્તમા ગાગીઆવાડ ઉપર થઈને નજર પાગી લે
નાદીનેલે કુગરે

તુલ જ ગરો ગળાગી અને દુખની દાઝેલ કુવર
સાભરી એક બીજાને મનથી વગી શૂંડેલ પણ નથી
બધનથી આખો અવતાર છુદા જ ગયા એક બીજાને
મળવાની તન્મ મોત્તા બેડ આશાભર્યા જ મરી ગય
એનો સાક્ષી એક દોહો નહો છે

સાલે વીજુ માટકે, નાદીનેલે નેસ,
કુવર બચ્ચુ ડાઝતુ, બેડી બાળે વેપ

*

*

*

*

બીજા પાધા નયગોનો એકાદ પ્રસંગ માંસર્યા પણ
ગીર તો મારી બાળ મગાતણ મને તો એના કુગરે
ડગ નાળે નાળા અને ઝાડવે ઝાડવા સાંભર્યા

જગવના એ ભોળુડા માનવીઓનો એ'માન પ્રત્યેનો
ભાવ, મોગઠની પગેણાવાકરીનું કંઈક અવશેષ એ
તપન્વીઓને શૂંપડે ગયું છે.

એનું જે ન જાતો એવા એ માવધારીઓની સાથે
લેણદેણ નવાવાળા અને છવતા માનવીનું લોહી પીનાગ
“ખાગી” જેવા ગીન્તા વેપારીઓ માંસર્યા

ઉવથી પોતે બીજો એવી ભયંકર રાતે મને બહાર ફરવાના કોડ ચનાં ‘લખી’ નામની મારી ઘોડીને તયાર કરી સ્વાર થઈ એ નદીયોમાંથી સામે કાઢે કાઢતો. નાની અવસ્થાના મારા એ દિવસો મને સાંભયા વિના કેમ રહે ?

×

×

×

આગમોટે બ્રહ્મરાષ્ટ્ર પોડયું નવું બંદર આવ્યું ત્યાં તેા માછીઓના બેશુમાર હોડાં જોવા ગીરનું બધું ધી આ બદરથી સામે કાઢે ચડે છે મોરઠમા કોઈ બાટી રહેતું હશે ?

બલધાની નગરી દીવ આવ્યું. એનું જૂનું જોવા લાયક સ્થળ, ફિરંગીની દેવી આપણનું આલયી વા ૧૧ કરતું હેવળ દરિયામાંથી જેના છે અહીં મૂગ્ગ આથમી ગયો.

×

×

×

દરિયાના પાર્શ્વને આગમોટે વહેરવા માંડ્યા અપાગ વહેરીને નુન રોડે અને પાણી વહેરીને આગમોટ મુળઈ પહોચી

એ ૧ મહા માયા મુખાદેવીના ગજ ઉર્વા. બગતી નગરી. પાર્શ્વના એણે ચીર રહેયાં છે અને દિનાન્ધા શિવાજીના રૂગ આંખની હાનમાયા ગૃથી છે

×

×

×

સાંખી શકે? હાથમાં એક જોણું લઈ પાંચ સાવળેને પોતાની વોટકી પરથી તગડી મૂકે ત્યારે આવળને કાંઈ એણું વસમું લાગતું હશે? એ સતવાદી ચારણકન્યાની હિમ્મત સામે વનરાજે પોતાનું મારેલ ખાજ મેકી દઈ ચાલતા થઈ જાય, એ મને સાંભર્યા વિના કેમ રહે ?

x

x

x

ગીરમાં જ્યારે શીતળા આવે ત્યારે તો ત્યાં ઉભું પણ ન રહેવાય પાંચ હોય તેની પાંચ, અને મો હોય તેની મો બેંશો અને ગાયો એકમાં મરેલ અને અધમૂઠું પડી હોય એટલાં જાંઘાં ઢોરોને આઘેંકાણુ લઈ જાય? માલધારી ગિચાગ તેજ વિહોતું મોઢે આશાલંગ થઈ જાંડા જેવા થઈ જાય હોય. પણ આગળ મળી લીધેલ ઢોરોની મસવાડી તો આપવી જ એકએ ના “મુવાંની પણ મસવાડી !”

x

x

x

હું પહાડી જીવડો છું, ગહેરી નદી આખી ગીરને પાંદટે પાંદટે ફર્યો છું હાથે હાથ ન ચૂએ એવી રાત મળી હોય, દૂંગરને ગાળેગાળેથી મેવ મહારાજનાં નીર કીકીયાગ કરતાં ખળકતાં હોય, ક્યારેક ક્યારેક વીજળી ઉઘેં માથે પહાડો પર પછડાવી હોય, ન્હીયોએ મગ્ગહા મેકી હોય, એક કાંઠે કોળ્યા નાખતાં રેવળા પાણી ધૂવવાનાં હોય, પડછંદ અવાજે આજ ગાજતો હોય એવી ગીરમાં પોતાના

માલગી માલગી ગીગા બાવાજીની જેવ લે .

દાશીની લાવેલી કાવડ એની સાલરી ..

હુંડે આવી અને રામદાસજીની ગીત લે ..

તનડાની તેડનારી મે'નત એની માલરી ૫

માલર્યો માલર્યો અદના ભૂખ્યાને માદ લે

હંગા તો હાડનાગ ધોરી ધીગા માલર્યા ...

માલગી એની હાડ હામ્યાની ટેવ લે ..

રાત દી'નો રંગનાગે બાવલિયો મુને માલર્યો ..૬

પૃછયુ પૃછયુ અમે લેસવાને ધરી લાવ લે ..

“ભિભો ઠા લેકારી પાણીડાગા એકલો . ”

“તપગી છુ કાઈ બહેનજીનો હુ દેવ લે ..

ત્રણે ગજુને સીમાડે (ભુવો) માન બેસણા ૭

લેયા જ્યાગે અમે બેટ રીયાગના બાર લે

ગોઝારો ખાડણિયો વાણીડાનો માલર્યો .

માલર્યા માલર્યા ફડા અધોરીના પથ લે ..

પતીયાને પૂજનારો શગાળશા માલર્યો ૮

માલર્યો સાબર્યો ત્રણે વાણીડાનો બાગ લે

માથાનો દેનારો ચેવેયો મુને માલર્યો

“સાંભર્યા.”

આબ્યા આબ્યા અમે... મધુપુરીને ...તીર ને ..

નાવલડી ડાલે રે આગ એના ...આકગ....

બેઠા બેઠા અમે .. બોટુંની મો ...જાગ ને..

ધણધણતી હાલી રે પાણીમાંને ...ખાપતી ...૧

પાછાં મેલ્યાં અમે કુંદનપુરનાં ... જાડ ને ...

જોડીયારનાં મમણાં રે અમે એા ...લાંધીયા ...

નેયું નેયું કાંઈ જુગતું જુનેસ્... આથ ને ..

દરિયાના આવજ આંચૂડા મુને .. સાંભર્યા ...૨

ન્યાબ્યાં છેડેથી રણઝેડના. ધામ ને ...

ગાગરનગડનો રાજ પીપો મુને .. સાંભર્યો ...

રાજ છેડીને એણે લીધા વેરાગીના ...વેપ ને ...

માનેતીયું બેડીયું રે ઉથા એના ...ગહેલમાં .. ૩

સાંભર્યા સાંભર્યા પર ચોધના . નાથ ને ..

દેયુંને માગનારો વાણીડો મુને . સાંભર્યો....

અણમાનેતીના સાંભર્યા ભગવા ... વેપ ...ને ...

સસારની સજગેલી મીતા મુને....સાંભરી ...૪

જોયા જોયા જ્ઞાપણાદના ... જાડ જો
જારેથી નિરખી રે જાળરીઆ વાડને
દળણે નિરખ્યા અણગળ પાણીડાના એધ જો
ઉત્તરમા ન્યાળ્યો રે નાદીવેલો ફૂગરો .. ૧૪

સાભર્યો સાભર્યો રાણા રજારીનો નેસ જો
હુ ખડાની ઢાઝેલી કુવરુ મુને માભરી
હુંડે આળ્યા ગીર માતા ઠેરા હેત જો
લોખૂડા માનવી રે ફૂગડાના સાભાર્યા ... ૧૫

સાભર્યા સાભર્યા મેમાનુના માન જો
અધઠેરા સાભર્યા ાવેપારી અના...ખાટકી
સાભરી આજ મને ાળી એમાસાની ગતુ જો
મેવલીયા વન્સે રે મૂશળ ધારના ા ૧૬

ધરે થરથર ફૂગડાના ચે હાડ જો
એમા લેશુ ને દોનારી બેનુ મુને માભરી
માભર્યા માભર્યા ગીર મીપાછયોના ત્રાસ જો
હુવડીયા પીનાના થોડા એના માભર્યા ૧૭

માભરી સાભરી વજવ ડાઠાની વચમાણ જો
માવજને ચાળ્યનાધીગાણા મુને માભર્યા

૧૫૪ ' સાંભયા' "

શગાળશાએ વેઢ્યો નાનેરો... ગાંધ જો ..

ખાંડણીએ ખાંડનારી જનેતા એની ... સાંભરી .. ૬

કયાંથી આવ્યાં હશે હાલરડાંનાં ...એનાં ... હેત જો ...?

હૈડાનાં આંધુડાં કિયાં હશે .. રોકતી .. ?

લેતી માથડલામાં સાંગેલાના ... તાલ જો...

હાલરડાં ગાનારી ચંગાવતી ...સાંભરી ...૧૦

નિરખ્યો કાંઠડે ગકગ આંચૂડાનો.... વામ જો ..

લખૂતીયો ગાવો જે ગ્રેમી મુને ...સાભર્યો ...

સાભરી સાંભરી તૂંળડાંની તર ...નારી જો....

છેતગનારી વેરણ મામૂડી મુને .. સંભરી... ૧૧

મધ માગરીએ ગળીયાં માટીનાં તૂંળ જો ...

ખૂડતીનાં તેડા રે લખૂતીયે ...સાભળ્યાં ...

કૃદ્યો પાણીડામા મોગ્લીને મળવા .. કાજ જો ..

સરગાપરનાં આથી બેઠું મને .. સાભર્યા ..૧૨

આધેરી મેલી અમે લાવેણાની...ભોમ જો ..

દરિયાની તરનારી આથમાડી .. C.પટ્ટી ..

પટ્ટીયા કાંઠે વગડકપને .. પાય જો ...

પોગૂડી પત ને કોકે ઉડી ...આજમ ...૧૩

લાણુ આથમરો નેયું દીવ દરિ....યાવ ને....

આંપલતું દેવળ વાદળમાં.... વાતું કરે....

મધ સાગરમાં લીધી મુંઝંઝની....વાટ ને....

આભથી અંધારાં કાળાં કાળાં....ભિતર્યાં....૨૩

વે'રવા વે'રવા કાળાં અંધારાંના.... ઓધ ને....

રથડીએ ખેડ્યો રે હશે ધોળે.... સૂરજે....

કોણે તે ઘડીયાં જળનાં વે'રણુ....હાર ને....

રાત્યુંની ભપડી રે પાણીડાંને.... વે'રતી....૨૪

બોલે બોલે કાંઈ લોહ બીહામણુ.... બોલ ને....

ધળકારા બોલે રે બીજ એના.... શ્વાસના....

એવે અંધારે અમે ભૂલ્યા દશ્યુંનાં.... લાન ને....

આંદરડાંની આંખો રે મુંઝંઝને હશે.... ભાળતી....૨૫

વે'રી રહ્યો ન્યારે અંધારાં સૂરજ.... ભાંણુ ને....

અગનીને રથડે રે દરિયો આખો.... વે'રીયો....

નેયાં નેયાં અમે મુખ્યાદેવીનાં.... રાજ ને....

આવકારા દેતીયું રે બાણે દીવા....દાંડીયું....૨૬

ખોળલે ખેલે ઘણાં નાનેરાં મોટાં.... બાળ ને....

આવંતાં વતતાં રે ધોળાં ધોળાં.... દીસતાં....

૧૫૬... .. “સાંભર્યા”

સાંભર્યા સાંભર્યા શીતળા ફેરા ...કોપ લે....

મુવાંની મમવાડી જૂનાણી ... સાંભરી ... ૧૮

જેયેલાં જેયેલાં વમ્મર બેંદારી ... ઘોર લે ...

એકલટો ફૂંગરડે ફૂંગરડે હું ...આથજ્યો ...

ઉચી અટારીએ આલને ખોળવે ...જેમી લે ...

એકાંતે રહીને રે હરિને આ ...રાધનો ...૧૬

ધૂધવે ધૂધવે રાવડ નદીનાં ... પૂર લે ...

વીજળીયું ચમકે રેતૂરે આખાં ... વાઢળાં ...

ખજકે ખજકે ગાળે ગાળેથી ...નીર લે ...

ઊતરતા ના પાડે માનવનો ... આનમો ...૨૦

એવી રાત્રીમાં મને ફરવા ધાય ધણા ... ડોડ લે ...

ઘોડલડી પલાણું “લખી” મોરી .. રોઝડી ...

એને બિનારું હું ઘેલી નદીયુને ..પાર લે ..

નાનપણના દનડા એ મારા યુને ..આભર્યા ...૨૧

નવા ણંદરમાં લેયાં અજેરાં...બાજ લે ..

માછલાંના મારનારા માઝી આમા ...દેશના ...

હોડાં ભરીને કાઢ પરદેશ બંધાને ... કાજ લે ...

ઘીવડીયાં ચડીયાં રે અઝાં વાલી .. ગીરનાં...૨૨

“દશાવતાર”

દાહા

પૂર્ણ પ્રહ્લ કરશન ૧૫ણાં, ૨અબ્યાં કૃષ્ણ આધાર;
કામપૂરણ કરશન સદા, શામ કૃષ્ણ વર સાર. ૧

કૃષ્ણ કૃષ્ણ કેતાં થકી, ઓધરીયાં અણુપાર;
તો ખોટી બાણ તળે, કૃષ્ણ ભળે કિરતાર. ૨

રામ કૃષ્ણ કંકિ રૂપ છે, બૂદાં જરા ન બાણ;
આપ સત્તાથી અવતરે, દેવ હહન હહીવાણ. ૩

રૂપ ગહન શક્તિ ગહન, ગાવા શુણ આગાર;
કવિ પુરાણે જે કહ્યા, વરણ દશ અવતાર. ૪

ગીત

છાપ્ય

પ્રહ્લ વેદકો હરન, કરન અકરન જગકામ;
દેવ મહા હહીવાણ, સૂર નર ગણે ન શામ;
અધરમ કરે અપાર, નિરકુંથ રહે નિરંતર,
હરે દેવ નર નાગ, કોટિ વિધિ કરત કુમંતર;

૧૫૮..... “સાંભર્યા”

જોળલે એને દેશી વિદેશીને.... માગ લે...

આગ્યુનાં ખાનારાં એને જોળે.... હુકળે...૨૭

એના ગૌરવનાં કરતા મીનારા.... ગાન લે....

“લગતી નગરીએ જોળાં લાણે.... પાથર્યા....

પેર્યા પેર્યા કાંઈ પાણીડાં કેરાં.... ચીર લે...

કોરવમાં સ્ત્રીવ્યા રે શિવાશના... ફુંગરા...૨૮

ક્રોધ રૂપ વારાહકે,
હિંગ્ણ્યાશ ઢાંકન , કરી,
'કાગ' કેહત વારાહ જય,
ધરા નાથ દંતે ધરી ૩

નૃસિંહ

ચારી વખત ધર શામ, દંત હિરણ્યાકશ જાગ્યો,
મહાપાપ ધર માંડ, થલ ધર થડકન લાગ્યો;
ફડકે ભાણુ ફણુધાર, ધડકે દેવન મન ધારે,
ધગણિ લાર સર ધડકે, 'પાહિ' મુખ નાથ પુકારે,

'કાગ' કનક કશિપુ હણ્યો,
ધોમ ક્રોધ આપે ધરી,
ફીન વાર પ્રહ્લાદકી,
નૃસિંહ રૂપ જય નરહરિ ૪

વામન

પથ વખત પર જ્ઞાન, 'સ્થિણુ પ્રગટ્યો બળરાજ',
યજ્ઞ નવાણુ ફીન, સોહ ઈંદ્રન સમ સાજ,

‘કાગ’ કહન સુ ગવ સુણિ,
 મીન સ્વપ આપે ધિયા;
 ગ ખામુર મંધારિને,
 બ્રહ્મ વેદ પાછા લિયા ૧

ક્રમકં

ફન વખત દરીવાણુ, દેવ ને દંત બુલાયા,
 બહતર કોટિ અમૂર, કોડ તેત્રીશે આયા,
 મથ્યો ત્રિધુ મહાગજ, કાજ દેવનકા કરિયા,
 યૌદ્ધ વતન દધિ લીધ, જેમ આપે ઇમ ધગિયા,

‘કાગ’ કહત જય નાય જય,
 હરન દુઃખ જય જય હરિ:
 ત્રિધુ મથ્યો અગણ્ય શણુ,
 ક્રમકં રૂપ ધાગણુ દરી. ૨

વરાહ

તૃતિય વખત ત્રણગવ, દંત વાગ્યો વિકગલં.
 રગલિં ન અહન દેવ્ય, કોપ મુર કંપ કગલં;
 ધગ લહી અધગન, વાન પાતાગ અપારે,
 તેલિ વાણિ મુર નાગ, મનુજ જયશીન અપારે;

ધરર કચ્છ ધર થંભ, ધીર બ્રહ્માદિ ન ધારે,
ધરણિ લાર સર ધૂનિ, પાહિ મુખ રામ પુકારે;

‘ કાગ ’ કહત ધર રાવ સુણિ,
રામ રૂપ આપે ધર્યો;
સિયા-હરણુ દશરીશકે,
વંશ-નાશ , રણમાં કર્યો. ૭

કૃષ્ણ

અષ્ટમ વખત, અવિનાશ ! કસ ધર હુવો કરાલં,
દૈત ધણા વિકરાળ, કામધેનૂ જન કાલં;
હુવો મહા ભૂભાર, કહે ધર વાહિ અપારં,
સકળ નિવારણુ પાપ, કૃપ્ન રૂપે કિરતારં;

કંસ આદિ રાક્ષસ હણ્યા,
અવનિ શાંત હો ઇશ્વરા !
‘ કાગ ’ કહત, હરિ કૃષ્ણ ! તે,
ધર્મ વેદ તથાખ્યો ધરા. ૮

બુદ્ધ

નવમ વખત, નારાણુ ! જુગ કળિ ધર પર ભમ્યો,
આર ધર્મનો નાશ, વેદ મારણ ધણુ વામ્યો;

દેખ ડર્યા મન દેવ, રાજ સુરપતકો લીજે,
વિયાકળ સળ વિશુધ, દયા કર ધીરજ દીજે,

‘કાગ’ કહન જાળ છાનકો,
લઘુ સ્વપ્ન નાથે, ધર્યો;
વામનમે વરાટ હુકું,
ભુવન તીન ત્રયપદ લયો. ૫

પરશુરામ

છઠે વખત, મુરગય આપ ધાર્યો અવતાર,
જમહગ્ની હો તાત, માત રેણુકા ધાર;
કામધેતુ હિતકાર, દેવ હિતકાર દયાળ,
પરશુરામ ગરમેશ, રોષ જ્વાળા વિકરાળ;

ઈકવીશવાર નિશ્ક્રિ ઇળા,
ધોમ પરશુ કર ધાર તે;
‘કાગ’ કહત, પરશુધરન!
ભિતાર્યો બૂ ભાર તે. ૬

રામ

અક્ષમ વખત સુરેશ! દૈત્ય લંકાપતિ રાવન,
ડરે શેષ દિગપાળ, પુત્ર મહા ઈંદ્ર નસાવન;

“ રણછોડરાયણની સ્તુતિ ” ૧૬૫

“ રણછોડરાયણ (પીપાવાવ) ની સ્તુતિ ”

હાહા

જય જય નાથ જહુપતિ, જય મુખ આઠે જામ;
જય મહિમંડન જરંપતિ, કૃપ્ત પૂરણ જય કામ. ૧
એક એક તુંહી એક છો, એક એક અવિનાશ !
એક તુંહી આશા પરે, પૂર્ણ એક પરકાશ. ૨
રામની રમાપતિ રામ તું, ધ્રીપતિ મહુપતિ શામ;
કૃપ્ત પૂરણ કમળાપતિ, ધરપતિ જય મુખધામ ! ૩
હારાપતિ ! હામોદરા ! રનાકપતિ ! નારાણ !
ગોપતિ ! જય બોવિંદ તું, પતિ-રાધે ! પશવાણ. ૪
મુરપતિ જનપતિ શ્રીપતિ, નરપતિ જય મમ નાથ !
‘કાગ’પતિ હરિ કૃપ્ત ! તું, રચિણપતિ સમરાથ ૫

છંદ ભુજગી

નરાં નાથ સમ્રાથ નાગાથ નાથ,
અસ્ત્રપં અરેખં અલેખં અગાથં,
જનં રક્ષતૂ ભક્ષ આમૂર જાનંઃ
અમાનં તુંહી એક જ હો અગાન ૧

૧ સ્વર્ગપતિ ૨ પૃથ્વીપતિ

ભણ્યા શૂદ્ર તે વેદ, બ્રહ્મ વેદ જ નહિ જાણે,
ક્ષત્રિ ધરમને છાંડ, પંથ અવળા બહુ તાણે;

પાપ સ્વપ્ન પરજા બની, .
કમઠ શેષ દિગ્ કણ્ઠકણ્યા;
ધરી સમાધિ ધ્યાન ને,
બુદ્ધ સ્વપ્ન આપે બણ્યા.

નિકલંક-કલિક

દશમ બાજી, હે દેવ! સ્વપ્ન નિકલંકી ધારો,
પાપ વૃંદ ઊથાપિ, ધરાનો ભાર ઊતારો;
એક એક તુંહિ એક, એક હો દીનદયાળો,
આપ કૃપાના-ધામ ! અમર ઉપર વિકરાળ;

દશ સ્વપ્ન ભૂપ ત્રય-ભુવનકે,
ધામ-પરમ કાને ધરો;
કૃષ્ણ-બ્રહ્મ-નિકલંક ! જય,
'કાગ' શીવ કલણા કરો. ૧૦

દુઃ દુઃ

દયા સાગરં નાગરં રૂપ દિવ્યં;
સદા સાગરં તારનં ધાવ શ્રેવ્યં. ૬

ગરુડેશ ! ગોપેશ ! ગોવિંદ ! ગેશં,
મહિ-ધેશ ! રાધેશ ! નાથ મહેશં,
અરેશં અદેશં નમામિ અગ્રેષં;
વિરમેશ વિશેષ જૈ હો અવેશં. ૭

ધરા મંડનં ખંડનં તૂં ધરેશં,
સહં પાલનં દાલનં તૂં વશેશં,
દયાધામ ! તૂં રામ તૂંહી અટોલં;
તવાં, નાથ ! જૈ નાથ જૈ તૂં અતોલં. ૮

હરિ જૈ મહારાજ ! તૂં દુઃખ હારં,
ધરા ઢાટિ ખહાંડ તૂં રામ ધારં,
મહારાજ ! તૂં ઢાળ વિકાળ મારં;
કરાલં તુંહી જવાળ કાહૂં ન કારં. ૯

ભયંકર નેત્રં સહં લોક ભાળં,
વિચાકૃળ દેત્યં નમામિ વિશાળં,
સદા રૂખ-આગાર જૈ હો નૃસિંહં,
દયામૂળ ના શૂળ વં સ્વય દીહં. ૧૦

બ્રહ્માનં પલં એક દોટિ બ્રહ્મંડં,
ખટં વાન ધાર પલ ખંડ ખંડં,
ધરાખંડ બ્રહ્માંડ ત્રી રામ ધારં;
અવિનાશ ! તું સ્વપ જ હો અપારં. ૨

તુંડી ધારનં અંડ માયા ત્રિગુણં,
અને એક તું સ્વપ આપેં અગુણં,
‘સવાં રૂપ આતં નહીં પાર શામં,
ધનં તુંડિ તું એક લૈ સુખ ધામં. ૩

ગિરા વેદ વિશાલ ભુજંગ ગાવં,
પરં નામ તું સ્વપ પારં ન પાવં,
મર્તિ મંદ મેં તો અર્તિ નાથ મોહં;
સવાં એક જિહ્વા કિહીં આત છોહં.^૧ ૪

દયાકંદ સુંકંદ ! આનંદ દેવં,
સદાનંદ ! શ્રીવદ તું પાવ મેવં,
જપે શિવ બ્રહ્મા તુંડી એક લપં;
અકાલં ગતિ નાથ વિશાલ આપં ૫

જરં તાગ્નં વાગ્નં મોહ લગં,
ક્રૂદં કાળ ભેકાન્નં તૂદિ કાળં,

તવાં, નાથ! હે ક્રોધ થોડોક તારો;
અમારો નહીં કયાંય, બાપૂ! ઉગારો. ૧૫

મતિ છોટ માતા શિશુને જ મારે,
અહો નાથ! બીજું ક્રિયાંથી ઉગારે,
તવાં, તાત! મેં તો અણ્યો પાવ તારો;
મહારાજ! રાખો અહે આપ મારો. ૧૬

ધરનાથ! મેં નાથ તુંને જ ધાર્યો,
અવિનાશ! તું સાથ રાખ્યે અમારો,
ધનેશ ધનં ઔર વિચાર ધારૂં;
હરિ! તોય ના વીસરૂં નામ તારૂં. ૧૭

કયાં દોષ, કૃપાલ! જાતા કરીને,
ઘણા હેતથી હામ, વાળા! ધરીને,
ધરો કાન આ વિનતિ રે'મ ધારી;
લણા, નાથ! અંતે મહા બીક લારી. ૧૮

હદા જોરહીં કાળ માથે હડેડે,
કરાલ અવાજેં ત્રિલોકં કડેડે,
ગણુ-દેવ મૂળે મહા અક સાજે;
ધૂમે ઘોર બ્રહ્માંડ ગાજે અવાજે. ૧૯

મહેશં મુનેશં મુનીંદ્રાદિ વંદં,
કૃપા-નાથ! જે તૂંહિ આનંદ કંદં,
તુંહી એક નાથં અનંતં ત્રિધામં;
રમેશં જનંપાલ જે કૃપ્ત રામં. ૧૧

ગરુડારુઢં ગોવરં ગૂઢ જ્ઞાનં,
ભવં પાલ જે તેજ કોટાન ભાનં,
ખટારિં ખગેશેશ! જે હો ખરારં;
દયા-કંઠ દિવંદ નાથં દુઃખારં. ૧૨

હૃપિકેશ! રામં કંપુછોડરાયં,
મધુગાન! મુરાર! જે પાર માયં,
હયગ્રીવ! હોમેશ! જે દલેશ હારં;
અમૂરાર! એકં અનંતં અપારં. ૧૩

રૂપણાં પન્નનાભં પ્રભો! સુર-પાલં
વિયાકૃજ-દંત્યં નમામિ વિશાલં,
વદે દાસ્ય ત્વં વિનંતિ સુષુ, વાંલા!
નથી કેમ જોતો કૃપા-નેણુ, લાલાં! ૧૪

અન્તતો દરે ભાગ વાંકં અપારે,
મહારાજ! પિતા દેહી નાંહિ મારે,

તવાં, નાથ! હે ક્રોધ થોડાક તારો;
અમારો નહીં કયાંય, બાપૂ! ઉગારો. ૧૫

મતિ છોટ માતા શિશુને જ મારે,
અહો નાથ! બીજું ક્યાંથી ઉગારે,
તવાં, તાત! મેં તો અણો પાવ તારો;
મહારાજ! રાખો ચહે આપ મારો. ૧૬

ધરાનાથ! મેં નાથ તૂંને જ ધાર્યો,
અવિનાશ! તું સાથ રાખ્યે અમારો,
ધનેશં ધનં ઓર વિચાર ધારૂં;
હરિં! તોય ના વીસરૂં નામ તારૂં. ૧૭

કર્યા દોષ, કૃપાલ! જાતા . કરીને,
ઘણા હેતથી હામ, વા'લા! ધરીને,
ધરો કાન આ વિનંતિ રે'મ ધારી;
લણાં, નાથ! અંતે મહા બીક ભારી. ૧૮

હદા જોરહીં કાળ માથે હડેડે,
કરાલં અવાજેં ત્રિલોકં કડેડે,
ગણુ-દેવ મૂજે મહા ચક્ર સાજે;
ધૂમે ઘોર પ્રહાંડ ગાજે અવાજે. ૧૯

મહાકાળ તે દંડને હાથ ધારે,
વદાં તે દને આવજો, નાથ! વારે,
દહે જીવને ગોપડં કાટ ડંકા;
વગાટે દુદ્ધલિ જહાં કાળ જાકો. ૨૦

જાએ ના કહું નામ તેને જ જારા,
મહારાજ! તેને ગહો, નાથ! મારા,
મહુ જોગિયં મુર ને આધ સિદ્ધા;
દિયા દેશ કાળેય ધૂળવ દીધા. ૨૧

મહારાજ! ના અંતનો શોથ મારે,
તવાં લાજ છે, નાથ! હાથે તમારે,
હરિ! એ સમે દત્ત છેટા હટાવો;
મહારાજશ્રી! દેહ દુઃખ મટાવો ૨૨

જદી કાળની કંઠમાં જાળ લાગે,
પહે આતમો તે દનં દુઃખ પામે,
રહી સાયદી પ્રાણને કાળ અધે;
જદનાથજી! મારજો જન જુદે. ૨૩

કરે જાળકં દોષ ના કાન ધારે,
તવાં, નાથ! મોટે અધિકાર તારે,

‘અજ્યાં કીન પાળો’ લયંકાર આપુ;
બાહુ રે’મ રાખો સહુ શીષ, બાપુ! ૨૪

વદે ગુણ ભુજંગ વેદં વિશાલં,
તહું પાર આવે નહીં લક્ષ્મણાલં;
અહો નાથ! હું માનવી જ્ઞાન ઓછં,
પરં રૂપ તૂ કયાં થકી, નાથ! પો’ચું ૨૫

અજ્યાં લોકનો ગાન ધારી અભાગે,
અહંકારથી ગાય લે ઇદ્ર આગે;
કહો, તાત! એ તો અભિમાન દેણુ,
અરે નાથ! દે’ણું અમારુ જ એણું. ૨૬

‘પણું છંદ ભુજંગ નાથ મુ’પાસં,
વદે હેતથી જે હિયે તૂંજ વાસં,
ઠહે ‘કાગ’ જે વિનંતિ હું કરવં છું;
ધરા-નાથ! આ છંદ પાવે ધરવં છું ૨૭

ઠાહો

ધરવં છંદ પરણી ધરં, પદપંકજ પર સ્વપ;
રમના ૨૮ રણછોડજી, ભૂમિ કોટિ જય ભૂપ. ૧

દ્વિ ૩ દ્વિ ૩

“ હાયરે હાય પુકારત ”

દોહા

ભુવતી નિજ જૂગારમાં, હાયાં પુર હસ્તેશ;
 પાંડવ પ્રભૂ પુકારતા, બેઠા સલા ગંધેશ ૧
 દુરયોધન મન દુષ્ટ મતિ, હુકમ દિયો હરખાય;
 ધણુ પાંડવરી પ્રપતી, અણુલજ લાવો આંધ ૨
 સાંભળતાં જ દુશાશને, મન આનંદ ન માય;
 યગ થરથરતીં પંચાળીને, લાજ વિહિન તહં લાય ૩
 પાંડવ સનમુખ પેખિકે, મતી ચિત્ત સદુચાય;
 ચીર ખેંચવા ચોંપથી, દિયો હુકમ દુરશાય. ૪
 ઉઘ્યો તતક્ષણ અણુસમે, જોઈ નહીં કર ખાગ;
 પકડી ભુજ પચાળીની, દુઃશાશન દુરભાગ ૫
 અઝગાણી વનિતા અતિ, ચીર હૃદય નહિ ધાત,
 પાશ પડી પારાધીને, હરણીં જેમ હહરાન. ૬
 એવે સમે ઉતાવળે, ગિલિખિ ણદન ણહુ નાર,
 “દહાં લાઓં કિનકે દહોં, કરે કવન મમ વાર ૭

“ હાથરે હાથ પુકારત”.....૧૭૩

ચડિયા ચિતમાં ચામળો, ધરી કાંક મન ધીર;
“ઢીલ કર્યા વણુ ધોડજે, વેગે, મારા વીર ! ૮

હુપદ ધર્મ ધનુર્ધર, કષ્ટ ન કાપે કોય;
અળખા હું અણુવખતમાં, ત્રીકમ ! શરણે તોય. ”
હાથ હાથ કરતી હિયે, ધીર હૃદય નહિ ધાર;
કંકરી વખતનો કૃપ્તજી, સુષુપ્તો પરમ પોકાર. ૧૦

છંદ દુમીલા

પહચાળિય હાથ રે હાથ પુકારત, કોયરે આય સહાય કરે—
નિય કોયરે આય સહાય કરે....ટેક.

કંકરી વખતે કર-ધારણ ! તારણ હુઃખ દધિ નિરવારણ તૂં....
ધરવી કયમ ધારણ, લાર-ઉતારણ ! દૈત મહા રણ મારણ તૂં....
સુર કાળ સંવારણ ! સંત ઉધારણ ! તૂં લવ કારણ હેક તરે....
પહચાળિય....૧

લગતાં પળ ભૂધર ! તોય ધરાધર ! વીર વિશંભર વેદ વદે....
પહતાળ પયંબર તૂં સજ અંબર, ધાર પીતંબર આવ રુદે...
અજઅંગ નૌલંબર પેલેય નંબર, રધાહ કૃષ્ણ ધરગોપ ધરે....
પહચાળિય....૨

૧૭૪ “ હાથરે હાથ પુકારત ”

વણમે ઝંટ ઢાઝ મુણે નહિ વિકુલ ! લાઝ મલામક લૂટત હ
વટ જાન અણીતટ હું રૂંચ દોષટ, જોઈ કરી પટ ઝોટત દે
મુણિયો ઘટ મકટ છે, હરિ છેવટ, છેવટ ડવ તુહી મુમરે

પદ્યાગિય—૩

હન લાઝ મુયોધન હાક કરે, મન નાહિ હરે કૃત મૂંમતિ ..
હુહશામન હુકૃત તાકત હે લત, તે હુદય નહિ ત્રામ ગતિ ..
મુકુઆણિય મૂંમન, ભાઈ ! અણીલત, વીગત ચિત્ત ગયુ વિમરે

પદ્યાગિય—૪

કહગય કે મંડટ આલ દુઝો, તનથી ન તૂઝો વિશવાસ તુહો ..
ભટકયો નહિ જીવ તુહી ભાગિની, મન માય ગ્યો પગ્તીન મુહો ...
પલટયો દિન પાડવરો, પરભૂ ! પણ, તૂં પવટયે કયમ નાધા તરે .

પદ્યાગિયા—૫

અણપાગહિ મ્હંટ આ વખતેય, મુણે ન પુકાર, હે શામગીયા,
મનધાર ન વાર હવે, ગિઝધાગણ ! વાય મુઝાલ હરિ ! જાગિયા
અવડી કર વાર, નોધાર—ઓધાર ! ગોવિંદ ! ગિયો કયાંય—

ગામતરે પદ્યાગિય—૬

મજ્દાય મૂંદાળ ધોળા મુખ વાળ, આ સી રમ ભાળ જગ ન કિયે
અગિયાનોય જાગ જે દોણ દાઢાગહિ, જાગ એ અધનણાથી ગિયે

“ હાયરે હાય પુકારત ”... ૧૭૫

પકડ્યા શિરવાળ દેખોને, દયાળાં હવે લો સલાળ અમારોં હરે
પહુઆળિય ૭

સુણતા યહં 'પાહુ ધમ્યા ધગ્ણીપર, વાર કરેવાય વિહસણ .
નવમોય નવાણ્ય પૂર્યાય અઘર, હાક ઉડી દે 'હણ છે હરિ' ...
કગિ દ્રોપદી વાર યોગાગાય! કાળાયાં 'કાગ'ની વાર તુ એમ કરે
પહુઆળિય હાયરે હાય પુકારતિ, ડોયગે આય મહામ કરે-
નિય કોયરે આય સહાય કરે ..૮

અખય

હાયહાય હાકત, પ્રગટ પચાળોં પુકારતિ,
થરગ ચિત્ત થરથગતિ, હિયે રગતી મન હારતિ,
ધીર હૃદય નહિ ધગતિ, ભરતિ નિશ્વાસ ઉચરતી,
' ન હલાલ ' લરથરતિ, પાય ગાગ જ કરકરતી,

' આહા ' ઉચાર આતન નયો,
મુગ્ગી ચિર નવ ગહિ મતિ,
જહ ' કાગ ' લાજ ગાખન દેગ્ગ,
ધૂગતિ થર થગ ધૂપતી.

૧

૧૭૬..... “હાથરે હાથ પુકારત”

હુદ સલા દગ દેખિ, અતિ અળાળા અકળાણી,
જેર પાનિ દગ જ્યો, થંભિ પતિકો પહિચાણી;
તણી વખત તતકાળ, ધોમ કહ વચન સુયોધન,
‘કરહુ નમ ધરિ કોપ’, સુનત ભરિ ઠેક દુશાસન;

કહ ‘કાગ’ હાથ આડા કરી,
આરત ધૂપતી ઉચ્ચરે,
“વટ-રખણ કૃષ્ણ ! હે તૂં વિના,
કવણ વાર મોરી કરે.” ૨

“બંધુ મોર યાગવાન, મહદ મમ તાત મહારથો,
પતિ પંચ પરતંત્ર, ભીમ અરજૂન ભારથી;
ભીષ્મ દ્રોણ ભય હરણ તદપિ અવની દગ દાગી,
કોઈ નહીં, કિરતાર ! વાર કરતલ, વનમાળી !”

કહ ‘કાગ’ અતી કલપાંત કિય,
“હે કૃષ્ણજી ! હુખ હરણ;
ધૂપતી ધાહ કાને ધરી,
ધાય ધાય ચક્રર ધરણ.” ૩

“હાથરે હાથ પુકારત”.. ૧૭૭

“એક દિવસ, અવિનાશ ! કાગ જગ પડે, કૃષ્ણ છ !
આજ દિવસ તક, ઇશ ! તોહિ હું ભણ કપટ તણું;
કોરવ રૂપ કમાઈ, ગાય ભગિની, ગિરધારી !
તું હોતે, ત્રય-ધામ ! આજ ગઈ તાજ અમારી;”

કહ ‘કાગ’ વિકળ વિલોકતી,
ભાં ભાં અગાળા ભાંભરી;
મુણી દેર છેવટ તણી,
હર હર કર મોડ્યા હરિ. ૪

કરિય દુશાસણ કોપ, ચીર ઝોટત સલામહ,
હુવેા સુ હાહાકાર, રટી મુળ કૃષ્ણ થીર રહ;
એક ખેંચ તવ એક, નિકસ પટકુળ નવરંગી,
શત નવ ચોર નવાણુ, આપિયા હરિ અજરંગી,

સીમ આદિ વિરમય ભયે,
જપી નામ કર જોડજો,
“ ‘કાગ’ની વાર કરવા કૃપન,
મૂપતી જેમ જ મોડજો ” ૫

૧૭૮. "કામ પ્રબળણુ નાચ કરે"

"કામ પ્રબળણુ નાચ કરે"

દોહા.

એક દિવસ આનંદ ધર, હર હૃદય હરખાય;
કરન નાચ તાંડવ કેળૂ, બહુ ણિધિ કેફે જનાય. ૧
ઘટ હટ 'ગિજયા ધૂટિ કે, આરોગે અવિનાશ,
લહર કેફે અનહટ લગી, પૂરણ નૃત્ય પ્રકાશ ૨
લિય સમાજ મળ સગમે, ત્રય લોચન તતકાળ;
દાળરૂપ ભેરવ કઠિન, દિયો તાળ વિકરાળ. ૩
દોગરૂપ ઘટઘટ જમણુ, ઉમયા-રમણુ અકલ; ૪
કરણુ હવકો આકમણુ, દમણુ-દંત દગ-લાલ ૪
લખે ભરવ ગણ મંગ લિય, કાકિનિ સાકિનિ હાઠ,
જળર વૃક્ષ સગ ભેગણી, ભૂત પ્રેત ભેદાર ૫

છંદ દુગિસા

પરમેશ્વર મોહ ધરી પશુપાળણુ, કામ પ્રબળણુ નાચ કરે—

હવ કામ પ્રબળણુ નાચ કરે...ટેક.

લલકે ગણ ભૂત ભયંકર ભૂતજ, નાચ અધંબર તે નખતે....
લણકે તળ અંબર જાધાય લંબર, ગાજત જંગર પાંડુ ગતે....
કમરૂચ ૮૩ કર જાહુ જટંકર, ગંકર તે કંઈલાસ મરે....

પરમેશ્વર ૧

“કામ પ્રજાળણ નાથ કરે”.....૧૭૯

હડડં ખડડં પ્રહમાંડ હલે, દડડં દડદા કર ડાકે પાને....
બળળં દગ લવાલ કરાલ જરે, સચરં થડડં ગણ સાજ સજે....
કડડે ધરણી કડડં કડડં, હડડં સુખ નાથ અજંત હરે....
પરમેશ્વર૦ ૨

હદતાળ મૂઠંગ હુહકટ હાકટ, ધાકટ ધીકટ નાદ ધરં....
દ્રહદ્રાહ દિદીકટ વીકટ દોંકટ, ફદ ફરંગટ ફેર ફરં....
ધધડે નગ ધોમ ધપાકટ ધીકટ, ધેંધદ ધોર કૃતાળ ધરે....
પરમેશ્વર૦ ૩

નટ તાંડવરો ભટ દેવ ઘટાં નટ. બિલટ ગૂલટ ધાર અજં....
ચહુ યાટ હુહવટ ફવટ ખેખટ, ગેંગટ ભૂ કર્ધલાશ અજં....
તત તાન ત્રિપુરાસિ ત્રેંકટ તૂકટ, ભૂલટ પૂહર ઠેક ભરે....
પરમેશ્વર૦ ૪

સહણાઈ છેંછાટ અપાર છટા, ચહુથાંટ નગારાંચ ચોળ રડે....
દરતાલ થપાટ જપાટ કટાકટ, ઢોલ ધમાકટ મેર ધડે....
ઉમયા ઝૂંગ નાટ ગણું સરવેશ્વર, ઈશ્વર ‘શ્રેષ્ઠતાં’ ઉચરે....
પરમેશ્વર૦ ૫

ગહરી ગંગધાર ભેંકાર ભુજંગાંચ, ભાર અદારાંચ રક્ષ લજે....
પડતાળ અપાર ઉઠે પડધા, ગઢ સાગર ત્રીણ પ્રલાંડ અજે....
હદભાર પગાંચ હિમાચળ હાલત, હાલત નૃત્ય હળાર હરે....
પરમેશ્વર૦ ૬

ખાતે અંગ પૂર્વે ધન આપ્યું બહુજન, હવે મૂલ નહીં ફવળી,
 હલ્લે-હલ્લે હલ્લે હમઝા લાહ, ફૂલકે ફૂલ-રે જાવળી,
 હલ્લા-ગળ વિતાળની હાલ પાવ ઉપાડત તાજ પ-

પરમેશ્વર ૭

અદ્વાદિ દેખ મત પ્રમના ભર, સૂત્ર તેનીગાય પાવ સજે
 ખાતે જ હાસ્ય અદ્વાદ ખડેડત, અંગ ઉમા અગધન અગ્રે,
 જગ જવણ આવણ ભોજ નચાવણ, આવણ ‘કાગ’ તરે ઉપરે
 પરમેશ્વર મોદ ધરી પશુપાળણ, કામ પ્રતિજ્ઞા નાચ કંઠે,
 હવે કામ પ્રતિજ્ઞા નાચ કંઠે ૮

છાપય

નત નાચ હાસ, પાસ લહિ જૂત પ્રમેશ્વર,
 ઓપન નહ આભાસ, ખામ મધ લાલ ખયલ,
 વાર જણ વિશ્વાસ, કામ કુળ કમળ દિવાન,
 પરમ હીમ ચહું પાસ, વામ મમગાન વિશભર,

હલ્લે હલ્લે હલ્લે હમઝા જાળે,
 હામ્ય કવત ખડ ખડ મુહર,
 “કાગ” કા મઝટ ધહવા કળી,
 ધમ ધમ પદ ભર રંગલધર” ૧

ધી

ધી

“ થડડ થંભ ” ૧૮૧

“ થડડ થંમ ”

દોહા

પિતા કહત પ્રહ્લાદજી, “અજ ભજહું મોહિ એક;
રામ રામ ગટના તણી, તજહું, યુવ । તવ ટેકે.” ૧
“પિતા સુનહું” પ્રહ્લાદ કહ, “અજકયોં ભજો” પ્રભુ આન;
સદા જાહિ પદ અજ ચહે, ભજહું સોઈ ભગવાન.” ૨

નૃસિંહ અવતાર

છંદ રેણુકી

ગડહડ અજ ગડડ, હલકેભર હડડડ, થંભ થડડ, નરસિંધ થિયે—
છય થંભ થડડ નરગિંધ થિયે ટેકઠ

ભગવન ગતિ ગહન ગહનચર હનભવ, અમન અમન ત્રયતાપ રટ
ધર ધરન ધરન રવજર અન છનછન, મન ધુ ચરન રન ભવન પટ
તન મન ધન દન તન વ્યાપ નયન ત્રન, રામ રમાપતિ હુદય
લિયે ...ગડહડ. ૧

વરવર પર પરમ પરમ અજચરવર, વર ધર ધર ચર જાહિ વડે
ગિરિવર પત સમર અમર ચર મોહત, સચર અચર દગ દીખ ચડે
વર અજર અમર હરચરહિ અચરવર, કેર સુખ તજિ કહું ભજહું
કિયે ...ગડહડ ૨

સુનિ ડન્ન અડ વન ચમમ ગેમ થડ, ગોમ ધમમમમ નાદ અન્યો
હમમમમમ ગોમ બ્યોમતડ હોવત, કમઠ સહસદ્દનિ કમ તન્યો
હિર્નડગીપૂ દ્વાડ જગ બધિર મુઠ્ઠત, ગોમતાલ ગહ કા ગિયે
ગડહડ ૩

કન નિશિચ- કોધ અધ- ડહ ધર કન, કન શુર પન ધર ગનન કિય
તન તન ગહ હઠ મે હિ ચહિઅન-પતિ, લલ નન સુર દિગ ચગનલય
“તુહી ગમ નહિ” કહ, કોધ કિયો તળ, રૂગર પન પન દે દ દિયે
ગડહડ ૪

ટગટગ નહિ ચાટગ ચાટગ નિગખત તન, લલ હિ-બુખન કોધલરે
પન તન મન નામચરણ કિય અરપન, તાતન હનહન કેમ ને
તવ ખલ ધગન ઉત, “ગમ ટહા તુહિ” લોહ બજજર ખડગ વિયે
ગડહડ ૫

જળજળજળજળવાળ જમતદગ જળગમ, જળગ ખગમુ અગ-વદન
કહકહકહકહ ઉલય ઠટ ટહડડ, ધડડ નિ-ખિ મુર પૂદ ધન
ખડડડડડડ લય ખડ ખડ અતિ હમકિ, ધનકિ જળ ગન હિયે
ગડહડ ૬

ધગધગવગ ધગત ધગત બ્રહ્મટી ધન, પગ ડગ લન ડગમગિત પ્રથી
લય રહત નકત વપુ નાવ ધગત લય, સડગ અડગ લય સાહ-થી
લયલીત લા । હિર્ણુ શિપુ લય ધન, લળ બુબકગ પડડ વિયે
ગડહડ ૭

કટકટ ડઠ કટક કટક નટ કિટકત, ડટ ખટ ફટ જટ સૂર ડરં
 નટનટ ફટ ચર્મ ણિકટ નખ તોરત, ધર અઘ નિશિચર ભૂમિ ઠરં
 સોઈ ‘કાગ’ સ્વામિ નરસિંઘ ણિકટ છળિ, ગરજ જાહિ નભ ફટ ગયે
 ગડહડ અજ ગડડ હલકે ભર હડડડ, થંભ થડડ નરસિંઘ થિયે
 જીય થ ભ થડડ નરસિંઘ થિયે....૮

છપ્પય

થંભ ફાટ ભય થડડ, ગડડ ગો ફાટ ગરજજીય,
 ફડડ તાક નભ ફાટ, કનકકશિપૂહિ ડરજજીય;
 ભયે દેવ ભય ભવન, કેવન ચહ રૂપ કહીને,
 રમ્યો જોવહો રૂપ, રૂપ તુહિ અકથ રહીને,

“હુણ્યો, નાથ ! હિણુંકશિપુ તે”,
 પીર જાનિ મહંડાદકી;
 ત્યોહિ, નાથ ! ત્રિભુવનચતિ,
 કુમતિ હરો સળ ‘કાગ’ કી”

૧

“ ન દલાલ નમો ”

દોષ

જન વા જો ન તકી, કૃષ્ણ કૃપાક્ષ કૃપાલ,
અજ અખ રાજન અતિત, પ્રગત રાજન પ્રતિપાવ ૧

૭૬ ત્રો-

પ્રથમ પ્રગટ વજ-દોષ-પતિ,
અન નિનદે ધગ્ધુ મુર્તિ,
કન મનુ ભમિ ઉધાગ મિયો,
ન દલાલ નવરૂપ તુ મીન લિયો ૧

દ્વિતિય મથન મુ કીન દધિ,
અન-અમળા વિય ચોદ ગિધિ,
કર સુર અજ દનુ નાવ જો,
ધન કૃષ્ણ નવરૂપ કમલ ધર્મો ૨

તૃતિય જન ધિદિ જ્યામ લન્થો,
કિણ્ણાક્ષ ગદાકો ધમા હન્થો,
મહિ દત ધરી ધન જુન તમો,
ન દલાલ ખરાલ નવરૂપ નમો ૩

ચતુઃ ધન દોષ પ્રચડ છગ,
કરમે હિગ્ન શિપુહિ મટા,
કમળાક્ષ કૃપા પ્રવહાદ મી,
હર કથ નમો નગમિધ હર્મિ ૪

પંચમં સ્વરૂપં મન તીત પર્યો,
ભૂધરં ત્રય પાવ ભૂમંડ લાર્યો;
દિવ્ય દર્શનં જાલીકો પતાલ દિવ્યો,
નર વામન કૃષ્ણ સ્વરૂપ. લિયો. ૫

પસટં ધર કંઘ કુદાર ગદા,
મહિ ભૂપ જિનૂ કિય તોર મદા;
અહિ પારિ ભૂદેવ જપી આરપી,
પ્રશુરામ નમો તર કૃષ્ણ જપી. ૬

અપતં પુરુષોત્તમ ગ્રીયપતિ,
મહનેક હન્યા દનુ મૂઢમતિ;
મન મેર જિભીપન દીન મનં,
મમ રામશુ કૃષ્ણ પદં નમનં. ૭

અષટં અજરં અકરં ન આરિ,
ધરની કર ધારિ અપાપ કરી;
ભરનં અજ કૃષ્ણ મુદેવ ભનં,
શરનં શરનં શરનં શરનં. ૮

નવમં ન કૃપા ધર કાહું નરં,
ધરિ ધ્યાન રહે નહિ રાવ ધરં;
પર દીઠ ન કાહું સુ શુદ્ધ પર્યો,
ધરનાથ સુ હાલ જો સ્વપ ધર્યો. ૯

૧૮૬ " ન દક્ષાક નમે "

દશમં દિવ માત સુ મામલકા,
પગમ સુયશધર તાહિ પિતા,
ધગ-પાપ વહી ગિર ખડી, ધરો,
કૃપનં કલકી જન ધ્યાન કરો ૧૦

અન અંત ન તત ગુહી જ અતિ,
મન તાહિ લખે ન લખત મતિ,
વદન કર પો'ય ન કાહું વહા,
મનવીત સ્વસ્થ નિસ્થ મહા ૧૧

અજ અગ ગુહી મહમા ઉપની,
ધગતી ધગતી નહિ કાહું ધની,
તતકાવ વહી પ્રગટે ત્રિશુન,
ભરન કગન હરન મુભન ૧૨

પશુ પંછીં મનુ કિય જીવ પ્રહા,
મદ ધાગિ અધારિ સુ ફેલિ મહા,
અપની વૃતિ હે ન કહા અટકી,
મહિ પૂર્ન કિયે ઇકલી મટકી ૧૩

મદ ક્રોધ રુ લોભ રુ મોહમય,
ઉનમે નયવાતિ મદા અભય,
મદમે કિતનેઽ નગ મગન,
કિતનેક સુ ક્રોધ ન કાહું ગન ૧૪

અભિમાન નરં કિતનેક અતિ,
મુગ્ધે કિતનેક કૌં લોભ મર્તિ;
મહિલા-મય હ જુ કિતે મળનં,
દિલ જનત નાંહિ સુ રાત દિન. ૧૫

ભટ ત્યાગહિ કાહુકે સત ભયે,
મનકે ગિધન અદભૂત મયે,
મળ ત્યાગત કામકો નાશ કરે,
તળ લોભ વયું તિનકે પ્રસરે ૧૬

જળ લોભ મિટાવન દેખ જકે,
તળ હલકૌં હાક મહા તમકે,
ગહનં ઉનસે મન હાર ગયો,
લલચાય મૈં ¹ઓળ તિહારો લિયો ૧૭

ચિત નાહિ ભયો અતિ ચિત્ત થકયો,
તળ મૈં હરિ! શર્ત તિહારિ તકયો,
પ્રથમ અન્ય દેવસે ધ્યાન પર્યો,
છટકયો તિહિસે નહિ કાજ સર્યો. ૧૮

કરિ પ્રેમ બેદાત ગિચાર કર્યો,
સત કૃષ્ણ! ઈકા નહિ ભાવ સર્યો,
લપટાઈ ગયો ઈકે મિત્ર લખી,
મહરાજ! સુ જનત હો મનડી ૧૯

દિય મે'ર તહાંમે છુડાય દિયે,
હુકારવો દિયે ફિર ઓર હિયે;
મહારાજહિ! તાત તું માત મુઢી,
તરલં ચખ ગંધુ ચખાધિ તુંહી. ૨૦

મુરલીધર! એકે તું મિત્ર મહા,
સત કૃપ્ત! અનંત તું મેઝી મહા;
પરમેશ્વર કૃપ્ત! તુ મોર મતિ,
મહારાજ! અમે કુરુ થીર મતિ. ૨૧

ઉત્તમિ અઠોતર ન્યેદ અયે,
શગિ પાંચમ ત્રોટક છંદ કિયે;
હિય 'વાયમ' કૃપ્ત તુંહી હરણ!
હતિની અરણ અરણ અરણ. ૨૨

“જય તુલસીશ્યામ”.....૧૮૬

“જય તુલસીશ્યામ”

હાલો

એક અખંડ અનંત અજ, અંતરજાતો અકાય;
કરું 'વંદન કરજોરિ કે, શ્યામ ચરન ચિત લાય. ૧

પરમ ભક્ત પ્રિય ભુવનપતિ, ગહન ગતિ ગિરધાર;
કહોં કથા કિરતારડી, અપની મતિ અનુસાર. ૨

શ્યામ નામ સંસારગે, તારન ભવ તતકાલ;
વારન ભવકે વેગકો, ભરન ત્રય વસુ ભલ. ૩

વસ્થા શ્યામ જંગલ વિષે, કિહિ બિધિ સે કિરતાર;
મહો દૈત તલ મારિયો, બરતુ સહજ બિસ્તાર. ૪

પતિ હસ પાર ન પાવહી, કરે સુ બરનન કલ્પ;
'કાગ' કથા કિચિત કહું, અતિ મેરી મતિ અલ્પ ૫

૭૬ ત્રોટક

બરનો મતિસે બિસતારિ કથા,
પ્રભુ ધ્યાન દહાય સુ ચિત તથા;
ધનશ્યામ સ્વસ્થ અનંત ધન,
બનબાસો અખંડ કરોં બરન. ૧

પરમં ધરની ધર બ્રહ્મ પ્રભો !
 બરનં કર નારદ ગેય વિભો !
 જનમં સરનં હૃત મંત્ર જપી,
 તત માધત મિદ્ધ મુનિંદ તપી. ૨

બનવાય બ્રહ્માંડ બહુ બરનં,
 ધનશ્યામ ! સજે નલ બાર ધન;
 બિસતાર કરી બખતે બગ્ગે,
 હિય હેરિ તકં સગ છ હગ્ગે. ૩

ધરની શિર શેષ સદાય ધરે,
 કરતે જપ નાંહિ શુભાત કરે;
 અરકં નિજ બખત પ્રકાશ અર્તિ,
 રટનં યહ ચૂક પદે ન રતિ. ૪

બહુ ઘોરોમી અંદ્ર પ્રભા ગિકસે,
 લલના નિશિ ખૂગ હગંતિ લમે,
 ગહનં અનપાર નખત્ર અહં,
 રટનં ચલભો મુવ થીર રહં. ૫

જલધિ પ્રગલં અનથાહ જલં,
 હદ છાંડના ના ઉછડત હલં;
 સગિતા જલ સાગર પંથ ચહે,
 અસમાન અનંત અટોલ રહે. ૬

તપાત કરે સ્ત્રીચર એ,
 ગળ નતકો તમ તૂ મરે,
 જગ ત્રાક તલ પ્રણવ મુગ્યો,
 લટકે મનુ દોલન જ્યોમ તગ્યો ૧૦

તળ સ્યામ સ્વરૂપ ધર્યો તમકી,
 હઠે ધાનિ તકા પ્રભુ કાકેય કી,
 ચમક્યો મુનિ હાકે અમુર દન,
 ગજલ્યો ઉમરે ધન દૈત ગન. ૧૩

ઈંદ ગામ અનત અનુર આને,
 ગહનં ણવ હે મુખ દોટિ અને,
 ઘનશ્યામકો બીચમે ચેર લહે,
 ગજદાકે ભુવગગ અમ્ર પ્રહે ૧૪

કો યોગ નજ હરિ કોપ જ્યો,
 ૧૨૪નીહુડો ગધ થીર ગહો,
 ધગની ધડ લાગિ પનાલ ધમી,
 હદ છાડિય આમુક મેન હમી ૧૫

કુતકાં કિયે હલ શેષ દન,
 અખલ્યો તળ દોગમ અપ્પગન;

ગઢ તોર ગનં પવનં ગવનં,
રટનં ભરનં ભન દૈત રનં. ૧૬

હક યોકત બાત કરાલ હરે,
પ્રલયં ઘન લાનિય છુંદ પરે;
ભટ ભાગત દૈત કિતે ભટકે,
અટકે સન જાન ચટં અટકે. ૧૭

પટકે કિત રુંકુનિ મુંકુ પરે,
મટકે અરિ ઝુંકુનિ ઝુંક મરે;
વધંતાલન તાલ જામવત હૈ,
ધરિ અંત્ર ગલં કિત ધ્યાવત હૈ. ૧૮

ભભકંત સુધોગિનિ યંત્ર ભરે,
ધુરજટ્ટિ ગનં કિત મુંદ ધરે;
કટકંત શૃંગાલ કરાલ કનં,
હટકંત પલં ભમ દૈત હનં. ૧૯

લટકંત નહી તલ જાન લગે,
ઝટકંત ભુજા હરિ કોપ જગે;
અટકંત ન કાહિ નરાય અજં,
ચટકંત મનં ધર શ્યામ સજં. ૨૦

“જય તુલસીશ્યામ” ૧૯૫

સત ‘સાયલ-કાગ’ કથાય ભન,
હર શ્યામ જય’ ત્રય તાપ હન ૨૫

છપાય

તાપ હન તલ-શ્યામ, પાપ વગ શ્રવ ઉધારન,
તાપ હન તલ-શ્યામ, ગિકટ ચમ ફેટ ગિદાગન,
તાપ હન તલ-શ્યામ, સસ જેહ કુડ તપત હૈ,
તાપ હન તલ-શ્યામ, નામ મિદિ સાધ જપત હૈ,
શ-૨ ચાર્મિ પ્રિય સદા, કરદ તામ ભવ કામકો,
“‘કાગ’પ્રણલ કલિ કાલમે, શરન એક લે શ્યામકો ” ૧

૬૩

૬૩

૧૯૬.. “ચામુંડ રાસ રમે”

“ચામુંડ રાસ રમે”

શાહા

જય ચામુંડા લેગણી, કર ત્રિશૂળ કંપાણ;
દયા ભક્ત દૈત્યા હડન, દિહણુ દંડ અમુગણ. ૧
નવે લાખને નોંતરી, ભય નિશિચગણુ ભાન,
ચામુંડ નેગણિયું મળી, રમવા કારણ ગમ. ૨

છંદ રેણુંદી

રમણોગ જુણુ નૂપૂર હણુ પદ રિયણુ ધમક પડ શકન રમે,
હય રિયણુ ધમક પડ શકન રમે.. ૧૬૦

ધરિ ધરિ શણુગાં ઓમ્ય ઓંચ સરસા, ધનિવેશકિત વિકટ ધરં,
સોઈ ભાવ ધરિ જાણા પ્રભા સદ, હમકિ હાક નવલાખ હં,
હસ પ્રસન વદન હલહલ અંજાર હુવ, હં હં અદિયત તેણુ રમે,
ગમણોગ-૧

ધમમમ પદપદ ધૂધર ધમકન, હમમમ હમ હમ નાદ યિયે,
હમ હમ હમ ભગ્ન ભૂમંડળ કમકમ, ધમમ ધમક ધ પીક લહે.
પા ધનન લયક ગિરિ શિખર મુધનપન, જાન સદન તાજ દેવ્ય જમે.
ગમણોગ-૨

“આમુંડે રાસ રમે”... ૧૯૭

મણુણુ મહનાઈ આતકે મુર ઘોરત, ગણુણુ ત્રાંસા તૂર શ્રને,
ગરજત મુખ ઘણુણુ બ્રમત ગયદં ગણુ, ઘણુણુ ઘોર ત્રંગાળ ગને;
ધિનકટ ધિનકટ ધિકટ મૃદંગ સ્વર, દામ ણિધન ગજતાં સુ દમે,
રમઝોળ-૩

ઘરર ગણુનાઈ પવન રસ ઘરરર, ફરરર પટ ગતિ માત ફરે,
ખરરર વૈમાન રાકે ગણુ ખરરર, ગરરર નભમે મુમન ગરે;
પાતાળ પાવ મહિ મંડળ કટિ પર, શીપ ગગન અર ગહન સમે,
રમઝોળ-૪

ગડહડ નાદ પ્રણુવ અતિ ગડગડ, ઘડડડ કર મિલિ માથ ધરે,
ખડહડ બ્રહ્માંડ ચૂડે ભુજ ખડહડ, કડહડ ભૂ નભ એકે કહે;
ખડખડ મુખ હમત ત્રિભુવન ગાજત, કરત રાસ મુર તાલ કમે,
રમઝોળ-૫

મુખસોહ રદન ભરખણુ અમુરાંજણુ, ખડહડ લોકડ કરદ હથે,
હડહડત પ્રગન રાક્ષસ ગણુ ત્રાહત, જોગણીં આમં એકે જથે;
ભવ કરણુ નિભાવણુ દહણુ ભય કર, ભુવન સકળ તુજ ખપર બ્રમે,
રમઝોળ-૬

અશરણુ જગશરણુ તુહાંદાય અંગા, મગ્ધ જનમ ભવ જરણુ મટે,
દુઃખ ભરણુ વ્રમણુ જગમાં જે આતમ, રટ રટ દેવટ માત રટે;

૧૯૮.....“ ચામુંડે રાસ રમે ”

કવિ કૃષ્ણ ભાગ ભાગ ગુણગુણ કરણી, નાગ ‘ કાગ ’ મુર પાવ નમે,

રમણી-૭

છપ્પથ

રમત, માત ! તુંદી રાસે, હાસ તારણ દુઃખ કરણી,
માયા તું મહમાય, કાંમ મુખ બરનો, કરણી !
કર ધરણી ત્રિગુણ, મૂળ આદિ તુંહિ મંડી,
કે તુંદી આદેશ, શેષ સ્વપે તુંદી ચંડી;
તવ કરસે નવ યાય શું, ધરન નામ, ખરખર-ધરી !
જય મહાદેવી લેગણી, આદિ માત તું હંચરી ! ૧

તું માતા હીંગોળ, માત બહેચર તું બાળી,
તું અંબા મહમાય, રવેચી તું મહકાળી;
તું આર્વચી સીધ, તુંદી ઉમયા પારવતી,
તું કરની બ્રહ્મંડ, સર્વમાં તું હો ચંદ્રી;
તું વાઘેચરી બનકી, તું દ્રોણદો લવ તારણી,
‘ કાગ ’ પંદત જય જય તુંદી, તું ચામુંડા ચારણી. ૨

“વિકરાળ ચામુંડા”..... ૧૯૯

“વિકરાળ ચામુંડા”

દાહો.

ચંડમુંડ મારણ શક્તિ, વારણ ધર વિકરાળ;
કૌર્પો ખડગ ધારણ ક્રિયો, કારણ અસુરાં કાળ ૧

છંદ ત્રિભંગી

ખડગેં ધરખંડા, અસુર ઉતંડા, લય બ્રેકુંડા-ચામુંડા,
જીય લય બ્રેકુંડા ચામુંડા-ટેક

કર રૂપ કરાળં, નહંદ નતાળ, લગતાંભાળં, વિકરાળં,
કંડાક કમાળ, કૌપ કમાળં, ગાજ ગતાળં, પડતાળં,
ખડકે લલખાળં, જોમ લલળ, ત્રોડણ તાળં, તિન તુડા;
ખડગેં-૧

કૌપેં નલ કડકત, ધરણી ધડકત, ખડગાં ખડકત, લડ લડકં,
રણ મેખા રડકત, મેર મુ અડકત, ઘડડડ ઘડકત, અશ અરકં,
ફેફડ મુર ફડકત, ગોતલ ગડકત, લય ગણુ લતલત, જરજુંડા;
ખડગેં-૨

માર્યો રણ મટ ઘટ, હાકલ હટ હટ, મદછકે રમઝટ, લેત મયા,
ખડગેં ધર ખળખટ, પડધર પ્રાછટ, જોલલ અસુરં, તળ ધખિયા,

વળિયા સુ વટવટ, જુ હૈત વટવટ, તાન વટવટ, ભુવટ ડા
ખડગે-૩

ગણ પડ લગ નજર, હથેલી કુ ગ , દત્તા દત્ત , લે ખડગા,
મમરે થે મકમક, ટોપ ગાન કુ, એ હર ફગવત, દે વડગા,
ધરગદળધરધર, ભરત અમખ મખ, ભામત ભખ ભખ ભર કુડા,
ખડગે-૪

ધર ધોમમ ધર ધર, નહ અમુર મર, યોમ અફફર, દોડ ધકે,
નરકત હર થવર, ભરત અભર ભર, ભાખત હરહર, ભર મખે,
દળા અરિ હર હર, લે પદ ભર ભર, નવાગ ત્રિશુગ જર, ભૂમ ડા,
ખડગે-૫

લે જર મગ ભૂટક, તૂટત સુડક, માનક દધિયળ, ફૂટ જમા,
અમમાન સુકિડત, ગડકક સુકિત, કવન દદત, ધૂ રેમા,
તવ મોરત આનક, ભખન લે નક, કડકક ડાઢક, જમ દડા,
ખડગે-૬

ગાઠે સુખ ગડગર, પાક અપક પક, લે ધર જડપક, દૈત મજે,
અડપાક અવક ચક, આન અન્યક, રે ગર ખાગક, માક ગળે,
જોધક અનિ જડકક, રગદક દડકક, ધક કુક રક વક, નણ ન ડા,
ખડગે-૭

“વિકરાળ ચામુંડા”..... ૨૦૨

પડ ટાંક અમુર પટ, હાંટલ હટહટ, ત્રોડ અત્રટ તટ, દાળજડં,
 ઘોંસાળજ રિપિકટ, ખલ પર પ્રાછટ, બેશક અરિઆટ, પર ધનડં,
 ઝો વળ દળ મંડટ, ‘કોગ’ અકટ કટ. થાપ મિંહુલ થટ, દિતુંડા;
 ખડોં પરખાંડા, અમુર ઉતંડા, લય ત્રેકુંડા ચામુંડા-
 જીય લય ત્રેકુંડા ચામુંડા-૮

છાંપ

છુટ કુલીશ ગય શકે. વકે છુદે ધર હંકવક,
 પરનિ પમમ પરકંતિ, કેમઠ કાન રતન શુકર પકે;
 ઉડગન ગન તજ અર્શી, દર્શી રન રન પર દરશત,
 મટલ પ્રભંજન ચલત, વલ્લિ પર પર ધન વરસત;
 ભર ગયો ઘોર રવ ભૂમિ નભ. આક્રતાળ શ્રીહત અટર;
 ચંડી મુકોપ કર અમુર શર, ધોમ નિકર કર ખડગ ધર. ૧

ગયંદ દિગજ હર ગયે, નચત હરહર કર નિરખલ,
 ગો લચકે ચલ ગર્જ, વિતલ હલ ગયે તલાતલ;
 ગિરિ ગન ખલલલ ગયે, તુંડ ચલ ગયે બ્યોમતલ,
 અહલ મુલટ હલ ગયે. હુયે અનચલ દધિ હલળલ;
 કલમલત ચરાચર કોપસે, ભટ્ટ ચટ્ટ મન મોહ ધર;
 ચંડી મુકોપ કર અમુર શર. ધોમ નિકર કર ખડગ ધર. ૨

૨૦૨.. “વિક્રાંત ચામુંડા”

ઘોર નાદ લો ઘટ, થટ લય અમુર સુધર થર,
રમનિ મુર જટ ગટ, હટ પર વટ ઇટ હર;
લોહ મડગ કમ લટ, ખટ દાદશ કોટી ખમ,
તુંડ અગત રત તટ, હટ ભીરુ ભટ મુનિ હમ,
કથ ‘કાગ’ પંચ ક પન લગ્યો, હરિ ગિર ચિ ગમગીન હર,
ચંડી મુકોપ કર અમુર શર, ધોમ નિકર કર ખડગ ધર. ૩

અચલ દ્રુવ હગ ગયે, મિહિર હગ ગયે દહિન મગ,
ગોતરુ ક્ષનિ જગ ગયે, ગગન મંડલ ભય હગમગ,
ગોવર શમ હગ ગયે, માલ પર ગયે ધનિ પગ,
ગિરિધર પડ જગ ગયે, થીર નહિ હોવત ધગ્યગ,
હર ગિરિ શ્વમુ ગિરિહર હસત, અંબર જલ ચલ ગર્ધ અધર,
ચંડી મુકોપ કર અમુર શર, ધોમ નિકર કર ખડગ ધર. ૪

ઇકવક્રીત ગત અમુર, ચક્રિત ચગ્યગત ચગચર,
ચંલ ભૂમિ ભય ચક્રિત, લોહ જટ માયગ લગ્યગ;
વાત કગત નહ વહન, જંપ ગયે મકલ તટનિ જલ,
વિભુષ વટ લય વિકલ, મેગ ગિરિ ભયે મુ ખગલલ,
પ્રહ્લાંડ અંડ હલપાલ વિપુર, ગુડ ગુંડ કર કેલિ જગ,
ચામુંડ ગજ ભય મુંડે થગ, કરન ખંડ અચિ તોલિ કર. ૫

કુટિલ બ્રોહ કરિ કોપ, જગત જનની જળા બુદ્ધિય,
 બાદન રજા ઘૌરાટ, ગગન મંડલ તળા કુદ્ધિય;
 અવનિ વ્યોમ અવકાશ, પ્રણલ ભુજળલ વપુ પૂરિય,
 ખંડ ખંડ ખલ નિકર, દ્વિજપતિ અહ સળ ફરિય;
 ભુજદંડ ટંક દિગ ભર ગયે, હતળલ ભય નિશિચર હહર;
 ચામુંડુ રકત ભય મુંડુંશર, કરન ખંડ અસિ તોલિ કર. ૬

કડક હંત કડકડત, ખપર અનહદ રન ખડકત,
 જડધર ગન જડપડત, ગડક ભેંકારવ ગડકત,
 લચક સ્થિરા લડથડત, હડક ધખ ધખ નહ હાલત,
 કંદુક ઈવ દડ વડત, હલક ધડકડ પડ હુસકત;
 હસમસત તળાક નારદ હમ્મત, ધરનિ રસાતલ જાતિ ધસ;
 ચામુંડુ મચક પદ મુંડુંશર, કડક ધાવ કિય દત દમ ૭

કાજળના પહાડ સમાન પાડા પર સ્વારી કરી આઈ જૂનાગઢ ગયાં. નવાળા ઝમ્કાખાનના મહેલ નીચે જઈ ડાબે હાથે જીભ પકડી અને પોતાને ગળે જીભનો આંટો દીધો અને એવી તો કારમી ધડાખી કે આખું જૂનાગઢ ખળભળી ઉઠ્યું. ઓડીયા જેવો ભોળો નવાળા જારીએથી બુલે છે ત્યાં તો આઈનું વિકરાળ રૂપ જોઈ હેમતાઈ ગયો. પગના ખીલા જડ્યા હોય તેમ તેનાથી ખસાણું નહિ ડાબે હાથે ગળે વીટેલ જીભ ઝાલતી રાખી છે. અને જમણે હાથ પહોંચ્યો આલમાં ખૂંતલ હવેલીએ, નવાળાનાં આવારણા લેવા.

નવાળા તો થથર ધૂનવા માંડ્યો, હાથ જોડ્યા. "ઓ થંડી તેરા રૂપ મમા દે."

આઈએ જીભને મોઢામાં મમાવી, નવાળાને આશીર્વાદ આપ્યો. અને જોડ્યાં કે: "જાપ! ચારણ-કંઠીરની મચવાડી લેવાય? મોઝંતના સૂણાની નીજેરીમા નાણાંની તાણુ આવી છે? એ બેશુ'તો માધુ-કંઠીરની છે "

તુરત જ નવાળે હુકમ લખી દીધો આઈ મગકડીયે આવ્યાં ત્યારથી આઈની બેસો તો ડીક પછુ આખા નેમમાં કોઈનાં ઠારની મચવાડી લેવાની નહિ એવા એના સાચના પગલાની બીજી ઘટ્ટી ઘટ્ટી વાનો છે આઈની મમાધિ મગકડીયાના નેમમાં જ છે હું આઈને દરશને ગયેલ ત્યારે નીચેના છંદ જોલી યોગનાયા 'મોનલ' ની સ્તુતિ કરી હતી.

સ્તુતિ

દોહડા

અગમ નિગમ આગમ અકથ, ગતિ મતિ ગતિ કં રૂપ,
અર્થ સતિન દી શિખરિણી, ભૂપ ભૂતલ ગિર ભૂપ. ૧

દહનિ શ્યામ આગમ કથા, ગહની ઘટધટ ગણુ,
અહની નહિ ગહની ગતિ, દહનિ અમ્બુ દહીવાણુ ૨

પો' જૂનો ઠાપણી, કાપણી દુખ કરાર,
આગણી હંક “ગણુ-મધુ”, એ મોનલ અવતાર ૩

અનહંક પન્ના આપિયા, વડે હાથ વિકળાળ,
વાગહી એક નવાળસે, કગિયો રૂપ કરાળ. ૪

મસવાડીરા માગિયા, રોકડ ગાળી રરાળ,
ગાદી શક્તિ ગિયડ તે, સોનલ કગિયલ સાળ ૫

જૂનાગઢમે જાય કે, જાણિયલ ક્રોધ જાળોળ,
કડકડ દતડ કઢિયો, લળ લળ જીભડ લોળ ૬

સિહણસી ‘ગણુ-મધુ’, તોહડ તાગો તાપ,
રમુલખાન ગરવાપતિ, આયો શરણે આપ ૭

આર્થ સોનખાઈ

દુક કકીકત

ચાગોના ઘણી દેવીઓ જન્મી છે, એમના નામ તો જાણીતા છે, પણ એમની બધી કકીકત તો આવ દરાર્થ ગઈ છે

એ દેવીઓમાંથી ઘણી ખરી તો દુનિયોની કુળ-દેવીઓ છે, ઉપગમ અન્ય વર્ગોની કુળદેવીઓ પણ છે

તેઓના ચોટાં ઘણાં નામ લખું છું, જેમકે મામડીયા ચાગોની જ્ઞાન દીકરીયું: ઓડીયાર, જોગડ, તોગડ, સાંસઈ, હોલ, વીજખાઈ અને આવડ.

મેકા ગઠવીને ત્યાં માતા કરણી જન્મેલ જે આખા ગજપૂતાનામા પૂજ્ય અને પ્રખ્યાત છે ત્યાંના દુનિયો "ગમરામ" ને મહેલે "જય કરણીજીરી" એમ બોલે છે.

મેઘમાં તો ઘણીએ દેવી ચારણ બાઈઓ ઘણ ગયેલ છે જે યોગમાયાઓ તરીકે પૂજ્ય છે

તજાબદ પ્રજણામા બાગાન્ધિયાત ગામે આઈ દોગખાઈ ઘણ ગયાં. બહુચરાણ પણ ચાગોને ત્યાં જ જન્મેલ.

ચોગમા િકામાં મોલીયા નામના ગામમાં આઈ નાગખાઈ ઘણ ગયાં, તેમણે ન' મંડળીકને શાપ આપી જૂનાગઢનું તજન પલટાવ્યું.

એવી જ રીતે તુગચીશ્યામના ગીર પ્રદેશમા રાણા

વાનેંય કાળાય, નેર વાળાય, કે'ક દેતો, હૂંકળ્યા,
પડતેય પ્રાછટ, ગાણુ ખાગડ, સામવા ઘાયે, મળ્યા,
કર કોપ રણમાં, સ્વપ ભેંકર, કડક દાંતડ, કડકડે; સોનલ ૫

કરડાય હોહડ, લોહ દાંતડ, આલં માથૂં, આટકે,
વીરાણુ વાહડ, કોપ ડાહડ, લોભ હલળલ, ભાટકે,
લલકી ભયંકર, ખડગ લઈ કર, લેળિયાળી, ને ભડે; સોનલ ૬

ખોંતેર કોડં, મહા ગળિયા, નેમ મળિયા, લારથે,
અણસમે ધૂધડ, ધૂણુ ધૂજડ, કોપ અંઘા, કારથે,
પરગટ' ઝટપટ, હોત શકેત્યું, કોડ મોટે, ગડગડે; સોનલ ૭

ઐસે અવથડા, સાથ સથડા સ્વપ રથડા, કે ધરા,
સાથેય સથડા, કાઠ હથડા, ત્રોડ મથડા હૈતરા,
ધોંકાર હે ધસ, મહારણુ મથ, કે'ક રાખસ, તડકડે; સોનલ ૮

કાંધેંય જાડા, સો સમાઢા, પીત પાડા, આરણી,
અસરાં અવગતાં, જુદ જગતાં, પીત રગતાં, પાલણી,
તવ 'કાગ', સોનલ હેક ચંડી, અરિ દમાણી, તાકડે;
સોનલ સમાઢા, ખ્યોમ ગાઢા, ખપર ગાઢા, ખડખડે-
જીય ખપર ગાઢા ખડખડે. ૯

છપ્પય

ખડકત ખપ્પર હાય, તણે ત્રેમોંડ પડ અગ ડગ,
ખડકત ખપ્પર હાય, તણે ભૂમંડળ ડગમગ;

ખડકત ખખ્ખર હાથ, રૂઝિધર મતક ફેરે,
 ખડકત ખખ્ખર હાથ, તાડ દેતારા ફેરે,
 આદિ અનાદિ પ્રાકૃત અસો, વેરો દળાને વાળી,
 કહ ‘કાગ’ “અમે, ગણા-અધૂ’ (કેમ) માદ ન દે તૂ આગળી ?”

દુઃ દુઃ

“આઈ કાગળાઈ”

અ. તળાબ ગામ-બાબરીઆત.

દોહા

નમે આઈ તાગયણી, તૂહી પ્રથમ તખત,
મથે રૂ કેટલ મારણી, શૈલ ઢાંકણી શક્ત ૧

કરનીં નામ અકરન કરન, આઠર અકરન અજ્ઞ,
કા નિકર કોપણ વકર, કાનીં ધાય અમ કજ્ઞ. ૨

ધરનીં ધુજટિ કોટિધર, કાનીં કોટિ મુગારિ,
ધરનીં કોટિ ધાતા ધરન, ધાનીં એક અધારિ. ૩

મુણિયા કાને તેં શક્ત, યો રાક્ષસ પરચડ,
તેમ તળાબ ઊપરે, વાધી તૂ મહમડ. ૪

છંદ દુમિલા

કડકયો બ્રહ્માડ ધુ ખાર ધરી કર, કોપ તે કાગલ માત કર્યો-
છય કોપ તે કાગલ માત કર્યો-દેક

જગિયા જણ દિલ ભેરાળ ગહાલડ, બુદ્ધ અતોહળ રાખસરા,
ધરણીધર પામત ત્રાસ ડગા મગ, મુજત ધાક અપાર ધગ,
અકળાત પુઠ્ઠર, ઈદર બુધર, દિગ્ગે ગયંદકો વૃદ્ધ ડયો,
કડકયો . ૧

ભલકયા ગણુ ભોળાય, બેગણુ ઝોળાય, યથા અતોળાય ડિમટિયા,
હદ છાડ હિયોળાય, સાચા સોળાય, ઝઝ ઝંડોળાય હું
-ટિયા,
કિલકાટ કિલોળાય, રાગણુ રોળાય, બીર હોળોળાય ઘોળ વર્યો,
હદયો ૨

કપ્પાળ ગદા, નજરે ડરડી, અસુગણુ ભુજાળા ભિજાળો,
ગળ્યો મહિખાસુર ધૂખાળો ભટ, ગોમ ભય દર નયુ ગળો,
હલકા હુંગણિય, નવાળા મસે દગ, ડોપ હદા કસ ધાવ કર્યો,
હકકયો ૩

મુખ તાલ સડડડ, ખડ ખડડડ, ડાકે હહાહહ હોત છટા,
ચલ ભોમ થડડડ, ધાવ ભયક, તુડ તડડડ દત તડા,
અકળાત અડડડ, હાકે હડડડ, દંત દળા મળ પાવ સયો,
હક-યો ૪

પટકેણુ અડેડ, પછાડ ધગ પડ, તે મહિખાસુર જેમ પડયો,
હદ છાડ હડેડિય, નાદ હુંકારવ, લોહડ દતડ કાદ લડયો,
કંકેત હયા અડ, ખેચિય ખાગડ, કાપ અસુર ખે ભાગ કર્યો,
હકકયો ૫

ભર લોઈ બેંકુ ઠાય, તે ખપર તસ, તોડિય તુડાંય ભાગ્યમે,
કપ્પાળ કુમુડાંય, ડાકણુ સામણુ, હોળો રમે ધડ લે હથમે,
ભલકયા ગણુ બેગણિ, મામજખે ભર, મોદ ત્રપત અન તભર્યો,
હકકયો ૬

હથવડું હિ ગોળિય, માંગલ કાગલ, ચારણ નાં ક્રિયાં ચડી,
 ધરણી ધર ધાહ, નસી ધરતી, ગળવંત ઈસાય ઘટે ન જાડી,
 ધર ધાય તું ધાય તું જોગણિ, ‘કાગ’ મુ ધાહ તે કાન ધરો;
 કડકયો બ્રહ્માદ ધુખાર ધરી કર, કોપ તે કાગલ માત કર્યો
 જીવ કોપ તે કાગલ માત કર્યો...૭

છપ્પય

ઢિયો સ્વપ વિકરાળ, શકત વટ ચારણ કારણ,
 ક્રિયો સ્વપ વિકરાળ, આપરા દાસ :ઉધાગણ,
 ક્રિયો સ્વપ વિકરાળ, ધરાને દેવા ધારણ,
 ક્રિયો સ્વપ વિકરાળ, મહા દેતા સર મારણ,
 “વિકરાળ સ્વપ વિશ્વંભરી । તરત વેરી મદ ત્રોડને,
 કાગળાઈ । કરની અકર, ધાહ મુણી જટ મોડને” ૧.

“વીશહથી વાવેશ્વરી”

(નીચેના ૭૬મા દેવી લાખવતનો દુકા સાગ છે)

દોહા

નમો યાન નાહગ ભુવન, અષ્ટ દશ અદભૂત,
મકે અમિત શિષુસમ ષગ્ન, લાલ દોટિ ગ્વિભૂત ૧

રક્ત સ્વપ પદ રક્ત રહ, રક્ત અશ રક્ષ રગ,
રક્ત પયજ પદ નજનકો, ભયો ‘કાગ’ ચિત ભુગ ૨

શ્યામશરોંભિય શ્યામ અખ, શ્યામ નામ ભવ શ્યામ,
શ્યામ યાન શ્યામા નહોં, અગ્ન અહુત ગતિ શ્યામ, ૩

શ્વેત રાટિકા મોહતી, શ્વેત નદન વપુ શ્વેત,
શ્વેત મગેન્દ્ર માહુન્દ્ર, શ્વેત સુ ‘કાગ’ વમેત ૪

પરમ શક્તિ કૃતિ પગ્મ પર, પરમ ગતિ અપ્રમાન,
પગ વાક મતિ પગ્મ પદ, પગ્મ ભક્ત જિન પ્રાન ૫

જનની ત્રિલુ ભયો જગત, જનન ભત ત્રિલુ ભત,
જગત ત્રિલુમે જગત, જગજનની અભુવત ૬

ભગ્નોં ભવા ભુવિ ભગ્નકો, ભગ્નોં ભવશ ભૂતેશ,
ભગ્ની અભય ભવ દેવ ભગ, ભગ્નોં ‘કાગ’ ભુગેશ ૭

કેતા હું વરણુન કરાં, અવરણુ તોરા આઈ; .
કોઈ ન પાર લિયો કથી, મતિ કેતી મહુમાઈ. ૮

દેવ પડે જદિ દુઃખમાં, પરમ સુ કરે પોકાર;
વીશહથી વાઘેશ્વરી, સરજત રૂપ સકાર. ૯

છંદ માતીભમ

સરજત રૂપ અનૂપ સકાર, પ્રચંડ ભૂં કાન લગેય પુકાર;
અણતાંય તુંજ હુતી અન વેશ, દેવાધિય દંત ન જાણેય દેશ. ૧

પરંભવ યાં ન પતાંગ પ્રકાશ, હુતા નહિ અંદ મરુત હુતાશ;
સતાદિક નાંહિ તલાદિક સાત, પરે નહિ સઘ્ય ન મધ્ય પ્રભાત. ૨

કછુ નહિ તેજ અતેજ ન કાય, વિદ્યુત ઉડગગન ના વમુધાય;
અપાંપાંય આપોય આપ અકેલિ, કથી નહિ જાય કરંત સુ કેલિ. ૩

પ્રમા હર આજુઠ કીય વિમાન, મરાસર તોહીં દિખાવણુ સાન;
અનંતાંય ભૂ જલધિ-ખ ઉમેલ, અડેડત મૃત્ત દધીય અકેલ ૪

નિરખોય દ્વિપ મણિ યહ નામ, વિરાજતિ ઘોર વનં અનવામ,
કપાળેય સૂરજ કોટાંય કોટ; અજંકત તેજ નિરંખત જોટ. ૫

પ્રહંમંડકોટિય રામ વિરાજ, સનાનન વિશ્નુ વિરંચિય સાજ;
અપારાંય ગોયાય અંગ ત્રિનેત્ર, સનક્રાયદિક્રમુ ઇંદ્ર સમેત. ૬

૨૧૬. “ચીશહથી વાઘેધરી”

કરાલ કુંદત્ય રુલજા કૃપાશ, પૃકૃતિય બોલી તહાં પદમાશ;
“તમુનેય મેં સરલ્યા તતખેવ, સરલ્યોય જગ કરી મમ મેવ. ૭

અલે ધઈ મૃષ્ટિ કમે અલુપાર, પડે દુઃખ તો કરવાય પુકાર,
સુણી સળ દેવનકો વર સાદ, અગગ્રેય આપોય આપ પ્રમાદ” ૮

પલ્યા મગ પુન્ય પ્રકા પુરાણ, વદંત ચક્રીન ચક્રીત વખોણ,
ભુજંગાંય શેન કિયો લગવાન, બણ્યા મધુ કૈટલ જેળાવાન ૯

પુરંહર ત્રાહિ કિયો પરમેશ, ભૂમિધર નિંદ જગ્યો લગનેશ.
હમ્મકીય કીન હરિ જળ હાક, ચલ્યોજલધિ અવધિ તજ ચાક ૧૦

હજારાંય જુઆયુ પામિય હાર, પ્રમેશ્વર આરત કીય પુકાર,
તતખણ ભેગણી અંગ તમંક, હણ્યા મધુ કૈટલ એક હમંક. ૧૧

મહા મહિમાસુર જાગ મદંધ, ધરાધર મુજત શક અધ ધ;
ઉચ્છ્રીય ઈ દ્રસુ આસન આપ, પ્રચંડ પ્રમોધ પ્રતીમ પ્રતાપ ૧૨

દહીત સે જુદ ચલ્યા ત્રયદેવ, તછટ્ટિય માર વિજે તતખેવ,
લિયે તણ નાજ રુલે ન લગાર, હરિ પ્રહમાદિક પામિય હાર. ૧૩

સગ્રે મિત્ર એહ કિયોહ વિચાર, નિવારણ દુઃખ કરેકોળ વાર,
આરિ હમની કહિ માત અરાધિ, ચલી પ્રગટી હદ છોડ સમાધિ ૧૪

લખી સ : હુનકો યહ હાલ, વળેં સરિ તેમ જની વિકરાલ;
હમ્મકીય બાહની કી ઇસી હાક, દુતાગિય વાગિય હમ્મક ડાક. ૧૫

“ વીશહથો વાઘેશ્વરી ”.....૨૧૭

અતિ ક્રિય કોપ ભુલતય અઢાર, ભુજંગ કરલ ન ઝીલેય લાર;
હલક્રિય યોમ ક્રિયે અગ્ની હુંક, કુતક્રિય બાણ પ્રલેનળ ફુંક. ૧૬

હલં તજ ટીન મદં લર હલ્લ, અસુરાંય નારિ ખસે અર ભલ્લ;
ખટ્ટાચ દંત મુણિ ધળવંત, ખરેખર ટાળ ધકાંય ખસંત ૧૭

મન્દીખાયસુરકી સેન ઉમંગ, તથા હલ બાણ સમુદ્ર તરંગ;
ખલ્લંધર ખારકર તામ્ર ગિલાહ, રણધર ઘોર કચે મુખ રાહ. ૧૮

છુટા અશલોભ પટા ચિખસૂર, દુરં મળ ભુલ રહે નહિ દૂર;
નરાંબ્રખ લોચન ધૂમ્ર નિરાય, ખટલેય ગ્રાસ ત્રિભુવન ખાય. ૧૯

ધ્વનિ રણ શંખજ હીંક ધમંક, તપી સગ ચ હિ મુ અંગ તમંક;
ધધલ્લર ધૂણિ મુ ધંગ ભૂધંગ, લટક્રિય ભૂમિ બ્રમંત ભુજંગ ૨૦

અઢારાંય હાથ ઉઠાય અયૂધ, ઝટાઝટ ઘોર મંડાણોય ભુલ્લ;
છટાછટ ગાણ કરાલ છુટંત, તટાતટ તુ ઝ અનંત તુટંત. ૨૧

હટા હટ એકની એકાંયહોત, ખટાખટ ગાહુ ગલં પદ જોત;
રટા રટ માર સુ માર રટંત, કટા કટ ચંડિ કપાલ કટંત. ૨૨

ઉતે મહિખાસુર હલ્લ ઉચાર, હડેડતિ માત ધતે હલકાર;
વધ્યો રણ દૈત મહા વિકરાલ, ક્રિયો તવ કોપ લવાનિ કરાલ ૨૩

ખડક્રિય કાઠિય ઘોર ખડગ, દશે દિગપાલ થડક્રિય ડગ્ગ;
અડક્રિય કોલ લલ્યો અસમાન, લડક્રિય બ્રમ્મ ભુલે ભવ ભાન. ૨૪

ગાય કુ દન્ય - લક્ષ્મી કૃપાશ્ર, પૃથ્વીતિય ગોવર્ધી તહા પદમાશ,
“તમુનેય મે મગલ્યા તનખેવ, નગનેય જગા શ્રી મમ મેવ ૭

અલે વડ રૂપિ ડોઝ અલખાગ, પડે દુ ખ તો નમોય પુ ૧૨,
સુણી નગ દેવનડો વગ માદ, પ્રગાદ્રય આપોય આપ પ્રમાદ” ૮

પળ્યા મગ પુનઃ પ્રદા પુગણ, વદત વકીત વકીત વખોણ,
ભુજ ગાય મેન કિયો ભગવાન, ખણ્યા મધુ દેટલ જેળાવાન ૯

પુઠ દગ ગાહિ કિયો પન્મેશ, ભૂમિધગ નિદ જગ્યો ભગનેશ
હમ્મકીય કીન હનિ જળ હાદ, અગ્યોજલધિ અવધિ તગ્યા ૧૦

હજાગય જુગામુ પામિય હાર, પ્રમેરવગ આરત પીય પુગાર,
તતખણુ ભેગણી અગ તમ ૮, હણ્યા મધુ દેટલ જોક હમં ૧૧

મહા મહિખામુ જાગ મદ ધ, ધગવગ મુજત શક અધ ધ,
ઉદ્દીય ઈ દ્રમુ આસન આપ, પ્રચ દ પ્રમેધ પ્રતીત્ર પ્રનાપ ૧૨

દહીત મે જુદ અગ્યા યદદેવ, તદ્દટ્ટિય માર વિજે તતખેવ,
લિયે ગણ નગ ર ભે ન લગાર, હરિ પ્રહમાદિક પામિય હાર. ૧૩

સુત્રે મિવ જોહ કિયોહ વિચાર, નિવાળુ દુ ખ કરેકોણુ વાર,
આરિ દમની કનિ માત અગાધિ, અક્ષી પ્રગટી હદ ઘોડ નમાધિ ૧૪

લખી ૨ ૧૬-નકા યદ હાલ, વજે ભગિ તેમ જની વિકતાડ,
હમ્મકીય ગાગની દી ઈર્ષી હાક, દુતાગિય વર્ધા ય ઉમ્મક દા ૧૫

‘વરણ ચમચમ વીજળી’.....૨૧૬

“વરણ ચમચમ વીજળી.”

દાહા

ધર હરિયો કૈયવો ધર્યો, માથે શ્યામ મલીર;
ચમચી જીજ અશાઢરી, ગહકે મોરાં ગીર. ૧

સોંછડિયું રમવા ચડી, નહ નાળાં છલકંત;
પહાંડ અઘોલે આઢિયું, મેળડિયું મલકંત. ૨

ઈંદ્ર ધનુષ તાણ્યાં અંકળ, ગહકડ અંગર ગાજ;
શાફળે શર પ્રાછટ્યાં. વાજ મુણી વનરાજ. ૩

છંદ સારસી

૧ આપાઢ ગમગમ, ધરા ધમધમ, વરણ ચમ ચમ, વીજળી—
હુય વરણ ચમ ચમ વીજળી....ટેક

ગહકડિય સજ દળ, આલ વળકળ, મંદ પ્રજાળા મલકલી....
દીપતી ખડ ખડ, હસી નવહા, શ્યામ ઘૂંઘટ છૂપતી;....
અળાળા અકેલી, કરત કેલિ, ઓમ વેલી લળવળી....
આશાઢ—૧

મદ ભરી ત્રળટી, મેલ માલ, ગગન તળ સળગી ગિયાં....
જળ ભર્યાં વાદળ, ચલ્યાં અણુગળ, વરુણ દળ વિદરી ગિયાં....

૧ કપતી દોઢની કડી આગળના કોઈ કવિની રચેલ છે. બાકીનું સ્વરચિત છે.

જઠે ચખ લાલ કંગાવ જવાલ, કિયો મહિળા પર ધાવ કંવાવ,
 ધમ્યો ભડ હુ ઢં ભો ભુવ ધ ધ, પટક્રિય મિહ અદ્યો કુ પ્રગ પ ગ્ય
 રહે હરિ હૂં ન કીન કુગરિ, ધધક્રિય માત તમે અણધારિ,
 કેવાય દાનવ વશ કેદન, વધી નલ દાલિ કંગાવ વદન ૨૬

કૃ-પ્રધ દેવ વિન તિ કૃત, “જ્યો ભવ તારનિ મૃત જરત,
 ગન કપિ કિન્નર ચાણુ ગાત, અન્તતિય ને કહિકે અવગાત ૨૭

જ્યો મહ ભદ્ર શિવા અદ્ભૂત, નમો નન્નિહિ વગહિ અભૂત,
 નમો અજ યૌવન અ ગ અર ગ, નમો જન પાપન જ ગ અલ ગ ૨૮

નમો સળ ઠોર મુદ્ર નમ ત, નમો નલ ધાહ ભવેશ ભ્રમ ત,”
 “હતી તુહિ માતાય યો ભવ મુજ, તવા જગ બાગ હતોજન હુજ,
 (હગા તોહીળાગજ આગળ હુજ, તવેળાય માત અમાન્યિ તુજ) ૨૯

મળદર શામ મુળાવ નિવાસ, પગ જગ ભાયલ તાન પ્રકાશ,
 કયે શિશુ ચાગન, દાવિય ! કાગ, કિયો પણ ચોર કરો
 અનુગાગ ” ૩૦

દોહા

મોતીદામ ચહ છટ હે, તીમહુ ચગન સુન્નન;
 સુકવિ મન્વ મુગાન્યો, અનમતિ મેં હૂં અન્નન ૧

એવત હનિમ બ્યામી સુગમ, નૌની ચેન માસ,
 ‘કાગ’ કહે કર ભેજિ, તા દિન પૂર્ન પ્રકાગ ૨

“શ્યામને સદેશો” ૨૨૧

“શ્યામને સદેશો”

દોહા

ઉદ્ધવ ગોકુળ આયડે, સળકો કહે સદેશ,
‘જૈતન ઈશ્વર સર્વકે, નહિ બુદ્ધિ લવલેશ’ ૧
કૃષ્ણ દહ્યો ઉદ્ધવ કહે, ગોપીજનકો જ્ઞાન,
‘અંતર-ન્યોત્તિ ઇશ ૧, ધરો હૃદયમે ધ્યાન’ ૨
‘સારે સચરાચરનમે, નો વ્યાપક જગદીશ,
અણલા અળકે આતમા, ઈશ્વર પ્રાણ અધીશ’ ૩
‘ગૂઢ માર્ગ નો જ્ઞાનકો, મથના દહ કરિ મન,’
કહે ઉદ્ધવ હરિ કૃષ્ણકો, ‘દિલમે હે દરશન’ ૪
બ્યાકુલ મજા વનિતા વદે, ‘લગે ન જ્ઞાન લવલેશ,
કહિયો ઉદ્ધવ કૃષ્ણ કો, સુરતા ધરી સદેશ’ ૫

છંદ ચરચરી

શ્યામકો કહિયો સદેશ, હરિહરિ રટતી હમેશ . વનિતા સહુ
જાલવેશ, નિરખલ નારી .. ટેક

પહિલે પ્રીતિ લગાય, બૂધર હમકો બ્રમાય,
ખેલત નવનીત ખાય, તાજે તનમે
ખનમે કળહૂકે બુદ્ધાય, જીવનજી લાગ જાય ...
તા દિનિકા દગા તાહી મોહન મનમે ...

૨૨૦.....“વરણ ચમચમ વીજળી”

પહાડાં શિખર પર, દિકણ પ્રાછટ, મધણ સેના હૂંકળી...

આશાદ—૨

સાંકળાં ભાંગી, મોર ધનદળ, ગગન નિરખી ગેંકિયા..
મળરાત કાળી, કઠંઠ માજમ, પિયૂ ટોંક્યા બાપિયા
સુષ્ટિ લણક કાને, કંથ શોધણ, નમી ધરપર નગ્નમળી....

આશાદ—૩

વાદળાં કાળાં, લુચો મેઝાં, આમ સામા આફળે....
હમમસે સાગર, લોઢ હડ હડ, ગગન ધન નોળત ગડે....
વેરણ્યા કાળા, વરા ધરપર, વાળ છટા વાદળી...

આશાદ—૪

ખેંચિયાં ઈંદર-ધનક ખુદલાં, સમરગી શોભિયાં...
કાના વિભેગી, રાધિકાનાં, હરણ ૐ કડકયાં હૈયાં....
પચરંગ પાને, ‘કાગ’ ચેખી, કૂલડે ગરવર ફળી....

આશાદ—૫

છપય

મળકી બ્યોમે વીજ, લજણ લડહડતી લાડી,
ડરતી ડરતી દકળ, અકળ ફરતી ધન આડી,
મદછક હાંકલ મેઘ, કરે અણુ વખત કડાકા,
બાધે માથે આછટ, ધરાપર લેત ધડાકા,

અવકાશ સકળ રૂંધ્યો અરક, ચડિયાં દળ પવનાં સળી;
આકાશે સળગી ઉડી, ઈંદ્ર મસાણું બિજળી. ૧

“શ્યામાને સંદેશો” ૧. ૨૨૩

કહતી ઇક કોધપૂર, નાગર દિલકે નિહુર,
શિક હે પર પરી ધૂર, નેહમેં તાકે....
આયે ટેરન અસૂર, કપટી અલ મહાકૂર....
જળારે બલિમ જસૂર, ઉનકે કાકે ...
હમમે રહ દૂર દૂર, ઉનસે હાજિર હંજૂર,
હુકિજન અબલા દહૂર, કીની ત્યારી...શ્યામકો ૫

વહતી ઇકકર વિચાર, ઉદવ હુઃખ હે અપાર,
નારી સળ નિરાધાર, કિમ મુળ તાકે....
કીનો હમસે કરાગ, જિ કે જલમેં ઉતાર ...
પીછે હર સિયો ખ્યાર, મથુગા બંકે....
દેવે હમકો દિદાર, વાસમજી એક વાર,
પર ચે છેવટ પુકાર, કાલ તૈયારી.. શ્યામકો ૬

શ્યામા ઇક કહ રસાલ, ઉનકો હમ પર હે આલ,
કીને નહિ વેવિથાલ, કુટુબ ત્યાગે ...
ભૂધર નવ લેત ભાલ, નિધુર વહ નંદલાલ ...
કૂટત નિતનિત કપાલ, જવાલા બાગે ...
શ્યામ ન લીની સંભાલ, કરિયો ઇતની કૃપાલ,
તુમ મંગ લહિયો મુળાલ, અળ હે ત્યારી...શ્યામકો ૭

વનગે મથુગમેં વાસ, મુખસે કરુણા નિવાસ,
એક જ મુહિ દિલમેં આશ, રાધા જોડી .
ચિત્તા હમરે સુધામ, કૂકે હરિ વરકે પાસ....

૨૨૨.“શ્યામને સદેશે”

પરહમ નહિ લેદપાય, બદલ દિલકા જરાય,
કપટી છપે કસાઈ, ગિરિવં ધારી....શ્યામકો ૧

ઇકદિન બંમી અવાજ, મીઠે સુર મહારાજ,
કીનો હમ છલન કાજ, વૃંદાવનમેં ...

ગહરે મુરગંગાન ગાજ, રમતા મનુ ગગરાજ....
સંગીત ધર દેહ સાજ, મંગલ મનમેં....

છોડે બંધન સમાજ, લગર પદ કુલદી લાજ,
કૃપ્ત ગદન દય કાજ, શ્યામા મારી ...શ્યામકો ૨

કાલિ જાજકો કરાલ, વિપધર લચકારિ ખ્યાલ,
નાથે વહી નંદલાલ, ગ્વાલન કામ ...

શુવન દાવામિ જવાલ, પીની ફરિલકતપાલ ...
ઠહતે ઉનકો કૃપાલ, રાજન ગગલ ...

સુનતે કિસૌકા નસ્વાલ, દંસે વહિ દીન દયાલ,
હમકો કિય બુરે હાલ, ઐમી ચારી .. શ્યામકો ૩

ઇક બહુ કહતી ઉદાસ, અંતર જગ દર ઉસામ,
દિલહરકો ઠહત દાસ, દુખિયનત્રાતા....

ઇસકી હમકો ન આસ, વચ્ચીયો નવ માસ વાસ ..
કયા કયા કરતી કંકાસ, દેવડીમાના....

તિલબર નહિ તાન ત્રાસ, જાજકે બૃલે ગિલાસ,
કરદમ કિટ તિન હુલાસ, કુગલ ખ્યારી...શ્યામકો ૪

“આઈ નાગળાઈ”

લગલગ ચારમો વરસ અગાઉની સોળમા સૈકાની આ વાન છે પ્રમિદ્ધ ભક્ત-કવિ નરસિંહ મહેતાનાં ચત માપવા સેરકના રાજા ‘રા’ માંડળિક’ ની બુદ્ધિ ફરી ભક્તને કેદ કર્યો. છૂટકારાની ચરત જણાવી, “ તારો કૃષ્ણ તને હાથોહાથ ફૂલનો હાર આપી જાય તોજ બંધીખાનાયો મુક્ત થઈશ ”

એક દિવસ અને અર્ધ રાત વીત્યા પોતાના ઇષ્ટ દેવની પત જાય તે ભક્તથી સહન ન થયું. આત્માની અકળામણમાં નીચેની પ્રભાતી ગવાઈ ગઈ

હારને.... દાગ્ધ .. નવ મારીયે ..

હડીલા.....હરિજી.....અમુને ..

અમુને માર્યાનો મારા... ના.....યજીરે....

દોષ ચડશે.... તમુને.... હારને૦

ભક્તનો પુકાર સાલગી ભગવાનની નીંદરું ઉડી, વૈકુંઠ ઊડયું, હાથો હાથ હાર આપ્યો.

*

*

*

પોતાના સત માપનાર ‘રા માંડળિક’ પર વૈષ્ણવની આંતરડીએ ઊંડી ધા ઉચારી, “ રાજા ! શાપ આપવાનો મારો ધર્મ નથી; પણ તારા આવા કૃત્યોનો બદલો દેનાર થોડાજ વખતમાં તને મળી ગહેશે ”

*

*

*

કેવી ખની તેની કથા ઉરમાંય ઉપજે છે દયા ...
 પ્રિય તાતના એ માતને આનંદથી વિનરી ગયાં....
 કાતિલ હતો તે કુળ તણે આણુ મોહ પાગધી અરે....
 કરવા તણી એ ના કરે કરવી નહિ એવી કરે... ૬

લખતાં કથા પડશે કલમ તે આવિયો વૃદ્ધો તળે ...
 કરશે હવે નિજ કર્મ તે ભેદ અગ્રિધી અંતર ખળે....
 મૂતું હતું માળા મહી નિજ માત ત્યાં ચોધી કરે....
 “ જગ એક આશા હોય જેને દિલ તેનું બહુ હરે ”... ૭

એક તો હતું અધેર વન વણિ-ગત અંધારી હતી....
 તેવે અમય ત્યાં ચાલતાં મૂંઝાય બાળકની મતિ ...
 મૂતૂ બિચારું મુખથી ત્યાં તીર કેંદરો તે સમે ...
 કોમળ કલેણું વીધિયું ગોવિંદ એ નુને ગમે... ૮

માળા મહી એ માત વખતે માતને બાધી પડયું....
 છૂટી ગયા કંઈ શક્તિ વિણ તે વખત હાં બહુ તડકડયું....
 નિરમળ ઉગ્રાડી આંખડી નિજ માતને નીહાળવા....
 આંખે અધારાં અવીયાં જળકે હતો વાલીમ ધા .. ૯

કેવું હશે નિજ માતને છેલી વખતનું શું અરે ?...
 ભેદ ઉપાટે છલને ખણુ વેણું તો કથાથી વળે ?....
 હું ‘કાગ’ લાપા જણતો આ ભેદને કાગે દણુ....
 ‘રાતી કંકળની માતનું’ હું જાણતો નથી શું થયું?... ૧૦

“ બાપ ! ગંગાજળીયા ગમે કહેજે કે ચારણનાં દાણ રજપૂતથી ન લેવાય. ”

વાણીએ આઈના સૂદેશમાં પોતાનાં આકરાં વેણ ઉમેરી રા'ને બિંધુ સમજાવ્યું. માંડળિકે રીસે ભરાણો. આઈ નાગળાઈને લય જતાવવા અને મીણુળાઈનાં સ્વપ્ન જોવા પોતે થોડાંક થોડાં લઈને મોણીએ આવ્યો.

રાજપૂત રાજા ચારણને ઘરે આવે- ત્યારે ચારણ કન્યા એને ગામઝાંપે વધાવે-ચાંદલો કરે અને પછી ઘરે લઈ જાય. રા'માંડળિકે વધાવવા મગજ આમથી લઈને મીણુળાઈ ગામઝાંપે આવ્યાં “ ગરવા પતિ ગંગાજળીયા રા'ને ઘણી ખમા ! કોઈ દિવાળી રાજ તપે ” એવો આશીર્વાદ આપી ચાંદલો કરવા ઉમના દાડીયા સરખા હાથ લાંબાવ્યા, ત્યાં તો રા' બીજી દિશા તરફ મોં ફેરવી ગયો. ‘ બીજી દિશાએ મુહૂર્ત હશે ’ એમ ધારી મીણુળાઈ ફરી ને ચાંદલો કરવા ગયા. રા'એ ત્રીજી દિશાએ મુખ ફેરવ્યું અને પછી ચોથી દિશાએ ફેરવ્યું. આમ ચાર દિશાએ રા'ને મુખ ફેરવવો જોઈને મીણુળાઈએ આઈ નાગળાઈને કહ્યું : “ આઈ, રા' તો ફરતો સે. ” હિંદુ ગાદીની બચલ પાચલના આંકડા આગળથીજ ઉકેલી ગયેલ વૃદ્ધ આઈ બોલ્યાં : “ જેટા, રા' નસે ફરતો, રા' નો હી ફરતો સે બાપ, તું તો ચારણની હીકરી કેવા ! કંઈ બીઆતી સો. ” એટલામાં તો મીણુળાઈનું કળસત્રિ

જૂનાગઢ પથકમા 'દરગેજ' નામના ચાલુને ત્યાં સાક્ષાત યોગમાયાનો અવતાર આઈ નાગઆઈ અવતર્યો એમને જૂનાગઢથી દક્ષિણ પૂર્વમાં આવેલ મેદણીયા ગામે પરણાયેલાં એમના પતિ ગુજરી ગયેલ આઈની છત્રે રત્નો વામ હતો આંખુમાં ચાલી દેવ-તેજ હતાં જે દિવસે મેંમાન ન હોય તે દિવસે અનાજ ન ખાવાનાં એમને આકરા નોમ હતાં

આઈને નાગાજણુ નામે પૌત્ર હતો તેની મીનુ નામ આઈ મીણુઆઈ. એના દેવરૂપ મામે ઇશ્વરની સૃષ્ટિ મૌંદર્યાં આખું લાગતું

* * *

લકનને કેદમાં પૂટેલ તે પછી થોડાંજ વર્ષોએ આ પ્રાંગળાન્યે જૂનાગઢના કોઈ હુતમે આઈ મીણુઆઈનાં સંપત્તી વાત રા' ને કહી લકનની દુબાએલ આંતરડીના સાપથી ગગાજળોયા ગ' ની દાનત ભગડી પોતાની આમુગી વૃત્તિ પૂર્ણ કરવાનો એતું વિચાર કર્યો.

'અપર ડોડિયા' નામના ગજપૂતને અને 'લટલ' નામના વાણીયા કારભારીને આઈને નેમડે મોકલી કહેવરાવ્યું કે, 'ગજનના વછેગઓને કંઈ ખાવા માટે તમારી કૂચણી ગાયો-ભેડો આપો."

આઈ નાગઆઈએ મીઠી વાણીમાં ઉત્તર દીધો,

“ બાપ ! ગંગાજળીયા મ’ને કહેજો કે ચારણનાં દાણ રજપૂતથી ન લેવાય ”

વાણીએ આઈના મંદેશમાં પોતાનાં આકરાં વેણ ઉમેરી રા’ને બિંધું મમલત્યું. માંડળિટ રીસે ભરાણો. આઈ નાગબાઈને ભય જતાવવા અને મીણુબાઈનાં સ્વપ્નનેવા પોતે થોડાંક ઘોડાં લઈને ગોણીએ આવ્યો.

રાજપૂત રાજા ચારણને ઘરે આવે- ત્યારે ચારણ કન્યા એને ગામઝાંપે વધાવે-ચાંદલો કરે અને પછી ઘરે લઈ જાય. રા’મારજિકનં વધાવવા મગજ ગામઝાં લઈને મીણુબાઈ ગામઝાંપે આવ્યાં “ ગરવા પતિ ગંગાજળીયા રા’ને ઘણી ખમા ! કોઠ દિવાળી રાજ તપે ” એવો આશીર્વાદ આપી ચાંદલો કરવા હેમના દાડીયા સરખા હાથ લાંબાવ્યા, ત્યાં તો રા’ બીજી દિશા તરફ મોં ફેરવી ગયો. ‘ બીજી દિશાએ મુહૂર્ત હશે ’ એમ ધારી મીણુબાઈ ફરી ને ચાંદલો કરવા ગયાં. રા’એ ત્રીજી દિશાએ મુખ ફેરવ્યું અને પછી ચોથી દિશાએ ફેરવ્યું. આમ ચારે દિશાએ રા’ને મુખ ફેરવેલો જોઈને મીણુબાઈએ આઈ નાગબાઈને કહ્યું: “ આઈ, રા’ તો ફરતો સે. ” હિંદુ ગાદીની ગિયલ ખાયલના આંકડા આગળથીજ ઉકેલી ગયેલ વૃદ્ધ આઈ બોલ્યાં: “ બેટા, રા’ નસે ફરતો, રા’ નો હી ફરતો સે બાપ, તું નો ચારણની દીકરી દેવા ! કંઈ બીઆતી સો. ” એટલામા તો મીણુબાઈનું ક.ળરાનિ-

જેવું ભયાનક સ્વરૂપ રા'ના જોવામાં આવ્યું. હમણાંજ ભરખી જશે ' એમ ધીક પેઠી અને રા' તુરતજ પાછો જૂનાગઢ ગયો.

બુદ્ધિ અવળી થઈ ગયેલી એટલે જૂનાગઢ જઈ મીણબાઈની માગણી કરી. માગણી કબૂલ ન થવાથી આઈ નાગબાઈને ખૂબ ત્રાસ આપ્યો. શાપ આપવામાં વિદગ્ધિત-હૃદય આઈએ રા'ને ઘણો સમજાવ્યો;

સોરઠા

“હું લીન ને તું જા, (ઇ) સગા આશુ'નો સંબંધ;
(પણ)આવાં કવચન; કારડીયા ! (કિમ)મૂંપર કાઢસ, માંડળીક !
ગંગા જળોયા ગરવાપતિ ! (તને) વાતું ન ઘટે, વીર !
હીણી નજરૂં હમીર ! માવતરની નો'ય, માંડળીક !
મેલી દે મોણીયાતણું, ન લે જીલે નામ;
(નીકર)ગઢપત ! ગામેગામ, (તું)^૧ માખણ ઉધરાવિશ, માંડળીક !”

*

*

પણ રા'ના વંશની ગાદીના આંકડા વિધાતાના ચોપડામાંથી છેકાઈ ગયા હતાં. રા' ન સમજ્યો. સતવાદી આઈના દૂલાએલ હૃદયમાંથી વેણ નીકળ્યાં.

“નહિ ફરે નીશાણ, નકીબ ડૂકળશે નહીં;
(ત્યાં તો) ઉમટશે અસરાણ, મામદશાના, માંડળીક !”

*

*

રા' ગાંડા થયો, નપુંસક બન્યો, બળરે બળરે
લટકવા માંડ્યો. નાગાજણુને અને રા'ને ઘણા વખતની
મિત્રાચારી. રાજપૂત રાજા અને મિત્ર એવા રા'નું હુઃખ
જેઈ નાગાજણુ લાંઘણુ આદરી. મિત્રને દોષ ચારણુ
હૈયામાં ન વસ્યો. રાજપૂતનું હુઃખ ચારણુ હૈયું શમાવી
શકતું નથી, સહન કરી શકતું નથી.

એક બે ત્રણ ચાર કરતાં પાંચ લાંઘણુ થઈ. છઠ્ઠે
દિવસે આઈએ પૌત્રને કહ્યું: “બાપ નાગાજણુ ! મારાં વેણુ
મિથ્યા થાય તેમ નથી. રા'ના તખતને અંત આવી
ગયો છે. તું ખાઈ લે.” નાગાજણુ નિશ્ચય ફેરવ્યો નહિ.
અને મરણાન્ત લાંઘણુ ચાહુ રાખવાની પ્રતિજ્ઞા કરી.
આઈના હૃદયને હુઃખ થયું. હુઃખમાંથી કરુણા જન્મી.
આઈ બોલ્યાં: “મીણુખાઈ જૂનાગઢ જાય, રા'નાં એવરણું
દે ! અને જો રા' એને મા કહીને બોલાવે તો રા'ની
ગાદી ચાંદો સૂરજ તપે ત્યાં સુધી વપે.”

*

*

વીધા વાજનો કોઢ ટાળનારો ગંગાજળીયો રા'
આજ જૂનાગઢની શેરીએ શેરીએ મૂળા અને ગાજર
વીણુ છે. મીણુખાઈ એવારણુ લેવા જાય છે, પૂછે છે,
“બાપ ! ગંગાજળીયા ! ચોરઠના ધણી ! તને કેમ છે ?”
રા' હસે છે. અને મીણુખાઈને પૂછે છે, “ભાણી ! તમે

“આઈ નાગળાઈ” ૨૩૩

આઈ નાગળાઈએ પોતાના ગરીરને હિમગિરીના
ખડ્ગમાં સમાવી દીધું.

x

x

x

મોણીયામાં આઈનું મંદિર છે. હજિન અને તેની
સ્રીની ખાલી આઈના જોખામાં છે. પ્રદન તેમને શ્રીફળ
અડે છે. હું મોણીયે ગયો ત્યારે આઈના મંદિરમાં જઈ
આઈની સ્તુતિ કરેલી.

દોહા

સમન્ત્યો અમન્ત્યો નહી, અળપાણી મતિ આપ;
નાગર લક્ષ્મી તણા નથી, પગલ લાગેલ પાપ. ૧
પાપ ભર્યો ગરવાપતિ, કહ્યું ન માન્યો દેણ;
દિવ દ્વિભાતે દેવની, વદલી “નાગઈ” વેણ ૨

છંદ સારસી

નકળક અશળુ શરણ “નાગઈ” હરણ હુઃખ હુન્નેગરી—
જીય હરણ હુઃખ હરન્નેગરી....ટોક

“મનજોટ મહિપત મેવ માન્ત અમ ઘરાં પર આવિયો....
રજવટ તણી નહિ ગીત રાન્ત લાવ લશકર લાવિયો....
હું બીન બા તુ પુણ્ય પાન્ત ધરણ કાં અવળી ધરી?”....

નકળકં ૧

“કળરૂપ માંયો નહિ કટકે ધરાપત ગરવા ધણી....
લાંઘણો સાવજ કેમ લટકે જરખ કરવા તૃણ લાણી....

“ બુરા કયા ? ”.....૨૩૫

પકડાઈશ તું હત લાગ્ય પાંપી દાઢિઓથી મન ડરી”....

નકળાંક ૭

મૂકંપ લાગ્યો તદી લેંકર ધૂંખળેં ગરવો ધહ્યો....

મુખ દિહણ શરણાં ‘કાગ’ સેવત દેત્ય ભૂપતને દહ્યો....

હાલી હિમાળા લિપરે ‘હું’ દેવ મટિ ડાકણ કરી’....

નકળાંક ૮

દુઃ દુઃ

પ્રાસ્તાવિક-છપ્પય

બુરા કયા?

બુરો બ્રાતમેં કલેશ, બુરો ધર પીઠ લરનમેં,

બુરો અફિમકો ખ્યસન, બુરો પરતંત્ર ફિરનમેં;

બુરો મૂર્ખકો નેહ, બુરો નીચ પાય પર્યો સો,

બુરો નારિ એકાંત, બુરો આલસી ભરોસો;

જગ બુરો મિત્રસે કપટ ને, બુરો અબમ કમ સાધનો,

સત ‘કાગ’, સ્વામિ! સંસારમેં, બુરો બહીસે બાધનો ૧

બુરો પાત-વિશ્વાસ, બુરો નાદાન બઢયો સો,

બુરો વેદ બિનુ વિમ્, બુરો શ્રુતિ શૂદ્ર પઢયો સો;

૨૩૪... .. “આઈ નાગબાઈ”

દળ અકળ, મોદળ દણિઅણુ-પતિ ! જો વિચારી મન જગી”
નકળકંઠ ૨

“દગકંઠગ મન હાલ દેખ્યે વીકલે વૃંદા ચાગી...
ભડ ભોગ, બૂપત ! નોંચ, ભૂણ ! મા તણે શર, માંડળી !...
વળ બાપ ! પાટો તાપ ત્યાગી પાપ મનનું પગડી”...
નકળકંઠ ૩

દર ખડગ મંડળિક બોલ કડગં વચન ધક અવળી વગી..
અણુ સમય બુઝી તણે અંગે કોપ જવાળા પગડી...
વૈરાટ રૂપે ઘાટ વધિઓ આંટ ભાંગણુ મઠ અરિ...
નકળકંઠ ૪

મહુમાય એતક નાટ માટયો પાટ જૂનો પલટવા..
બેધરી અવળો હાટ બોલ્યો થાટ અધરમ થંલવા...
બૈરી ઘગપગ હાટ વાળણુ અણુ વખતરી આકની...
નકળકંઠ ૫

“અસરાણુ ઓરઠં પડે અણુગળ દેમગં દળ હાલયે....
કલબાણુ જૂને દુકળ દર મહુમંદશાનાં માલયે....
રઘુવીર મદિર નિયા ગજત પીગ તદિયા પગવરી...”
નકળકંઠ ૬

“ખટ મામમાં જાત્રિઆપ્તિઓની સદટ બોલલ છૂટયે....
અરિ ચિકટ ઉપગેટ આખો ‘લા અગા’ કદી લૂંટયે....

“ જુરા કયા ? ”.....

પકડાઈશ તું હત લાજ્ય પાંખી દાઢિઓથી મન કરી”....

નકળાંક૦ ૭

ભૂકંપ લાગ્યો તદી ભેંકર ધૂખળેં ગરવો ધહ્યો....

મુખ દિહણ શરણું ‘કાગ’ એવત કેત્ય ભૂપતને દહ્યો....

હાલી હિમાળા ભપરે ‘હું’ દેવ મટિ ડાકણ કરી’....

નકળાંક૦ ૮

કુંડ લુંડ

પ્રાસ્તાવિક-છપ્પય

જુરા કયા?

જુરો બ્રાતમેં દલેશ, જુરો ધર પીઠ લરનમેં,
જુરો અફ્રિમકો ખ્યસન, જુરો પરતંત્ર ફિરનમેં;
જુરો મૂર્ખકો નેહ, જુરો નીચ પાય પર્યો સો,
જુરો નારિ એકાંત, જુરો આલસી ભરોંસો;
જગ જુરો મિત્રસે કપટ નો, જુરો અબમ કમ સાધનો,
સત ‘કાગ’, સ્વામિ! સંસારમેં, જુરો બલીસે બાધનો

જુરો ઘાત-વિસ્વાસ, જુરો નાદાન બઢ્યો સો,
જુરો વેદ ગિનુ વિમ્ન, જુરો શ્રુતિ શૂદ્ર પઢ્યો સો;

જુરો રાહા અપમાન, જુરો મહિપાલ કૃપણમન,
 જુરો મહંત ચિત શુદ્ધ, જુરો રોગિષ્ઠ મહક તન;
 મદ જુરો યોગિ નારિ મિલન, લય રંજ જુરો લગનમેં;
 સત 'કાગ', સ્વામિ! સગસે જુરો, માન ભગ નર જગતમેં. ૨

જુરો પાન પય ખ્યાલ, જુરો અજ્ઞતા પ્રધાન પદ,
 જુરો શત્રુ શ્રદ્ધ ગમન, જુરો યૌવન રુ રાજમદ;
 જુરો પ્રાતમેં શયન, જુરો સેવકસે હમવો,
 જુરો અકલ્પજલ સ્નાન, જુરો કુઆમહિ લસવો;
 સહિ જુરો મ્લેચ્છ તન મો મદ, જુરો છિદ્ર પર ખોલનો;
 ગત 'કાગ', સ્વામિ! અગામેં, જુરો અતિ મુખ બોલનો. ૩

જુરો રથા વિવાદ, જુરો તન, કીધ તગિનડો,
 જુરો નાશ લગિ ખીર, જુરો ચિત લોલ જપિનડો;
 જુરો દાનિ અનિ શાંત, જુરો બિનું કંઠ મુ ગાયન,
 જુરો અજ્ઞાનિન પંથ, જુરો બિનું સ્વપ દીર્ઘ તન,
 જાહુ જુરો ગમય અતિ હૈ જુરો, જુરો દાર્થ બિનું ગર્વ હૈ;
 સત 'કાગ', સ્વામિ! સચારમેં, જુરો લજ્જન બિનું મર્વ હૈ. ૪

દવિ, લામ્મ, મત્રિ, મિત-વદ સો, પાચે જીર્ણ જાલે પુરો,
સત ‘કાગ’, સ્વામિ! સ સારમે, દેહ જીર્ણ ઈક હે પુરો ૫

મરદ

જોઈ જાચન અણકોલ જોલ જાધન નહિ પાવે,
ધરે છત્ર ગિર ધર્મ, ગિપતસે જીવ જાચાવે,
કરે ન કિનકો આગ, આશ ભુજળલ ઇન્ધરકી,
સજા હૃદય જાલ મિ, પરમ અણલા નહિ પરકી,
શુભદાન કરન સમ હ સંગ, કગાલ નહિ કર કરદ હે,
સત ‘કાગ’, સ્વામિ! સ સારમે, મિલન ચોગ્ય સોઈ મરદ હ ૬

પ્રસન્ન હોત જિન પરે, તાહીકો કદ હટાવે,
ચકચો કોપ જિન સાથ, લૂણ તિનદે ધર વાવે,
જિનકો અપને કહે મોઈ તક મરન નિલાવે,
ભાગ્યવાન લગપૂર, ખાજ અણખાજ ન ખાવે,
રણધીર ભક્ત શ્રીરામકો, કગનિ ઉચ ચિત શરદ હે,
સત ‘કાગ’, સ્વામિ! સ સારમે, મિલન ચોગ્ય સોઈ મરદ હે ૭

ના મરદ

હૃદય નહીં ઈક રગ, કરે પલમે જાહુ પ્રીતિ,
ખાધે પલમે જોગ, ગિચર મનકી નહિ સ્થિતિ,
મૃદે બને ગનમુખ્ય પીઠપર કરત ખરાઈ,
વદત કોઈ લાય જાચન, તબે ચરચગ ચિત યામ,

જુરો ગલા અપમાન, જુરો મહિપાલ કૃપામન,
 જુરો મહંત ચિન કુદ્ર, જુરો રોગિષ્ઠ મહદ્ તન;
 મદ જુરો યોગિ નારિ મિત્રન, લય રંજ જુરો ભગતમે;
 સત ‘કાગ’, સ્વામિ! મ પમે જુરો, માન ભ ગ નર જગતમે. ૨

જુરો પાન પય બ્યાલ, જુરો અળસા પ્રધાન પદ,
 જુરો શત્રુ શક ગમન, જુરો યૌવન રુ રાજમદ,
 જુરો પ્રાતમે શયન, જુરો મેવકમે હુગવો,
 જુરો અકલજલ સ્નાન, જુરો કુચામહિ વમવો,
 સહિ જુરો મ્લેચ્છ તન મો મના, જુરો છિદ્ર પર ખોલનો;
 ગત ‘કાગ’, સ્વામિ! મગ્ધામે, જુરો અતિ મુળ બોલનો. ૩

જુરો વૃથા વિવાદ, જુરો તન ક્રોધ તપિનકો,
 જુરો નાથ લગિ ધીન. જુરો ચિત લોલ રપિનકો;
 જુરો શત્રિ અતિ શાંત, જુરો બિનુ કંઠ મુ ગાયન,
 જુરો અન્તનિન પંથ, જુરો બિનુ રૂપ દીર્ઘ તન,
 જાદુ જુરો સમય અતિ હે જુરો. જુરો કાર્ય બિનુ ગર્વ હે,
 સત ‘કાગ’, સ્વામિ! મ આરમે, જુરો ભજન બિનુ અર્વ હે ૪

શુભ.

શુભ હોય પંડિત, અગમ ઇતિદાસ મુતાવે,
 શુભ હોય જગ ભગ્ન, અદનિશ અતિ ગત આવે;
 શુભ મંત્રિ ને હોય, રાજકો ભયમે અચાવે,
 શુભ વેદ અરુ નેહ, શરીર ચિન વ્યાધિ હટાવે;

જુરો ગલા અપમાન, જુરો મહિપાલ કૃપણમન,
 જુરો મહંત ચિત ક્ષુદ્ર, જુરો રોગિષ્ઠ મહદ્ તન,
 મદ જુરો યોગિ નારિ મિલન, લય રંજ જુરો લગતમેં,
 સત ‘કાગ’, સ્વામિ ! સગને જુરો, માન લગ નર જગતમેં. ૨

જુરો પાન પય બ્યાલ, જુરો અખવા પ્રધાન પદ,
 જુરો શત્રુ બ્રહ્મ ગમન, જુરો યૌવન ન રાજમદ્,
 જુરો પ્રાતમેં શયન, જુરો મેવકતે હમરો,
 જુરો અકલજલ મ્તાન, જુરો કુશામહિ પસરો,
 સહિ જુરો મ્લેચ્છ તન મો મદા, જુરો છિદ્ર પગ જોલનો,
 સત ‘કાગ’, સ્વામિ ! પંચાક્રમે, જુરો અતિ મુખ જોલનો ૩

જુરો વૃથા વિવાદ, જુરો તન કોષ તપિનકો,
 જુરો નાશ લગિ ધીન, જુરો ચિત લોલ રપિનકો,
 જુરો ક્ષત્રિ અતિ શાત, જુરો બિનું કંઠ મુ ગાયન,
 જુરો અજનિન પંથ, જુરો બિનું સ્વપ દીર્ઘ તન,
 જહુ જુરો ગમય અતિ હે જુરો, જુરો કાર્ય બિનું ગર્વ હે,
 સત ‘કાગ’, સ્વામિ ! સ સારમેં, જુરો લજન બિનું મર્વ હે ૪

જીર્ણ.

જીર્ણ હોય પરિત, અગમ ઇતિહાસ મુતાવે,
 જીર્ણ હોય જળ લગ્ન, અહનિશ અતિ જલ આવે,
 જીર્ણ મત્રિ ને હોય, રાજકો લયમે જ્યાવે,
 જીર્ણ વેદ અગ્ર નેહ, શરીર ચિત બ્યાધિ હરાવે,

કવિ, ભસ્મ, મંત્રિ, નિત-વેદ સો, પાંચે જીર્ણુ બલે પુરો;
સતે ‘કાગ’, સ્વામિ! સંસારમેં, દેહ જીર્ણુ ઈક હૈં પુરો. ૫

મરદ

એક જાન અણુટોલ, જોલ જાંધન નહિ પાવે,
ધરે છત્ર ગિર ધર્મ, જિપતસે જીવ જાગાવે;
કરે ન કિનકી આગ, આશ ભુજબલ ઈશ્વરકી,
સદા હૃદય જલ સિંદ, પરમ અણલા નહિ પરકી;
શુભદાન કરન સમ હે સદા, કંગાલ નહિ કર કદ હૈં;
સત ‘કાગ’, સ્વામિ! સંસારમેં, મિલન યોગ્ય સોઈ મરદ હૈં ૬

પ્રસન્ન હોત જિન પરે, તાહીકો કદ હટાવે,
અડયો કોપ જિન આથ, લૂણ તિનકે ઘર વાવે;
જિનકો અપને કહે. સોઈ તક મરન નિભાવે,
ભાગ્યવાન ભરપૂર, ખાજ અણખાજ ન ખાવે;
સ્વપીર ભક્ત શ્રીરામકો, કનિ ઉચ ચિત શરદ હૈં;
સત ‘કાગ’, સ્વામિ! સંસારમેં, મિલન યોગ્ય સોઈ મરદ હૈં. ૭

ના મરદ

હૃદય નહીં ઈક રંગ, કરે પલમેં જહુ પ્રીતિ,
જાંધે પલમેં જોર, રિધર મનકી નહિ સ્થિતિ;
મૃદે બને ગનમુખ્ય પીઠપર દરત જાણ,
વદન કોડે ભય જાન, તજે ધરધર ચિત યાઈ;

પ સળકો ચાહત સહી, ચિત્ત નહીં સંતુષ્ટ હૈ;
'કાગ', સ્વામિ ! સંગ છોડિયેં, સદા સોઈ નર હુષ્ટ હૈ. ૧૧

કિંન

કિંન વેણુ અણુલાંગ, કિંન મન ધીર સંકટમેં,
કિંન પાલળો નેહ, કિંન રત ખડગ અપટમેં;
કિંન વરો પર દુઃખ, કિંન બાપન બહુ જનમેં,
કિંન હુખિન કો શરત, કિંન પરદેશ ગવનમેં;

તાર વહી અતિ પ્રકિંનતા, દયા કરન મન દીન હૈ;
૧ 'કાગ' મનુ ! યે સર્વસે, કામ છૂતનો કિંન હૈ. ૧૨

કિંન જગત વ્યહવાર, કિંન હૈ ભજન કૃપાકો,
કિંન વેદકો પઠન, કિંન મળા, ઉતર પ્રશ્નકો;
કિંન ગજકો દાજ, કિંન ઇક રગ મરન તક,
કિંન ઇષ્ટ વિશ્વાસ, કિંન પદ ભરન સદા હક;

૧ ભીર વરત સોઈ કિંનતા, લગ્યો છવ જગ લીન હૈ;
૫૮ 'કાગ' મનુ યે સર્વસે, કાલ અપાટો કિંન હૈ ૧૩

મરો

મરો વૃથા ઘર માન, મરો શ્રીવાન કૃપણુમન,
મરો દાસ નાદાન, મરો મત વિરુદ્ધ બ્રાત તન;
મરો મિત્ર સ્વાસ્થી, મરો યુશામતિ કવિજન,
મરો એક મતિ મૂઠ, મરો વિશ્વાસ-કરન હન;